

T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Politikası Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KIRGIZİSTAN’DA TİCARET SEKTÖRÜNÜN MİLLİ GELİRE KATKISI

Saltanat NİAZALİEVA

2501080948

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ünal ÇAĞLAR

İstanbul 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **İKTİSAT POLİTİKASI** Bilim Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501080948** numaralı **SALTANAT NİAZALİEVA'nın** hazırladığı **"KIRGIZİSTAN'DA TİCARET SEKTÖRÜNÜN MİLLİ GELİRE KATKISI"** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **11.08.2011 PERŞEMBE** günü saat: **11.00' de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Kabulü.....'ne **ÖYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
DOÇ.DR.ÜNAL ÇAĞLAR	Kabul	
DOÇ.DR.CEM SAATÇIOĞLU	Kabul	
DOÇ.DR.B.ELİF YILMAZ	Düzeltilme	
YRD.DOÇ.DR.MURAT ÇETİN	RED	
YRD.DOÇ.DR.DEMET ÇAK	Kabul	

ÖZ

Yüksek Lisans Tezi

Kırgızistan’da Ticaret Sektörünün Milli Gelire Katkısı

Saltanat Niazalieva

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Politikası Bilim Dalı

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda hızla gelişen ve değişen ticari olayların mahiyetini incelemek, teorik esasları ortaya koymak ve ticaretin milli gelirdeki rolünü Kırgızistan açısından değerlendirmektir. Çünkü yeterli düzeyde sanayileşememiş Kırgızistan için alternatif bir sektör ticarettir. Özellikle 1990’lardan sonra, SSCB’nin dağılması sonucu bağımsızlığına kavuşmasından itibaren, Kırgızistan Cumhuriyetinin ticaret sektöründe çok önemli değişimler görülmektedir.

Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Kırgızistan, ekonomisinin istikrarlı büyümesi için dış ticaretin önemini anlamış ve açık piyasa sistemini seçmiştir. Ancak sadece açık piyasa ekonomisinin seçilmesi otomatik olarak ekonominin istikrarını veya büyümesini sağlayamaz. Tersine, düşünmeksizin yürütülen ticaret politikaları ülkenin dış bağımlılığını ve yurtiçi istikrarsızlığını artırır. Bu yüzden devlet otoriteleri tarafından ticaret sektörünün etkin hale getirilmesi için mevcut iç ve dış ticaret politikaları yeniden yapılandırılmalıdır.

Açık piyasa sistemini seçen ve liberal politika uygulayan diğer BDT ülkeleri Kırgızistan’a göre daha iyi konumdadır. Benzer politikaları uygulayan Kırgızistan, ekonomisini düzene sokamamış ve ticaretten beklenen kazancı elde edememiştir. Yukarıdaki sorunların nedeni Kırgızistan’ın aşırı dışa açılması ve yanlış ticaret politikalarının uygulanması olarak değerlendirilmiştir. Bu sorunlar dikkate alınarak içe dönük politikaların uygulanması, yerli üreticilerin korunması, girişimcilerin desteklenmesi gibi çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Yurtiçi Ticaret, Ticaret İşletmeleri, Dış Ticaret Politikaları, Milli Gelir, Kırgızistan

ABSTRACT
Master Degree Thesis
The Importance of The Trade Sector In The GDP of Kyrgyzstan
Saltanat Niazalieva

Istanbul University
Institute of Social Sciences
Department of Economy
Economic Policy Program

The purpose of this research is to observe the nature of recent events in the rapidly growing and changing business sector, to put forward the theoretical principles and terms of trade in Kyrgyzstan and to evaluate the role of the Gross Domestic Product (GDP). Developing the trade sector is the best alternative for Kyrgyzstan, as the country could not grow industrially. There have been many important changes in that particular sector after Kyrgyzstan got its independence from the USSR in 1991.

After Kyrgyzstan got its independence, the country has recognized the importance of the foreign trade to develop a stable economy, and an open market system has been chosen. However, an open market economy system itself cannot provide automatic growth and development. On the contrary, inconsiderate foreign trade policies increase economic instability and dependency. This is the main reason for the state authorities to reorganize the current internal and external trade policies to provide an effective trade sector.

The other CIS countries that call their open market system policy liberal, have achieved a more stable economic growth than Kyrgyzstan. Kyrgyzstan that implements similar economic and trade policies, has failed to achieve the expected results. The above-mentioned problems are assessed as the outcomes of the excessive openness of Kyrgyzstan. Through the research the implementation of export oriented

policies and the protection of the domestic producers and entrepreneurs were recommended.

Key Words: International Trade, Domestic Trade, Commercial Business, International Trade Policy, National Income, Kyrgyzstan

ÖNSÖZ

Kırgızistan’da ticaret sektörünün milli gelire katkısının inceleneceği bu çalışmada Kırgız ticaretinin hem yurtiçi, hem dış ticaretinin gelişmesi analiz edilmiştir. Çalışmanın hazırlanmasındaki en önemli problemlerden bir tanesi, Türkçe kaynakların yeterli olmamasıdır. Bu konuda, önemli kaynakların çoğu Rusça’dan Türkçe’ye çevirisi yapılmış olmakla birlikte, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan da yararlanılmıştır. Literatür tarama yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada kullanılan kaynakların konuyla doğrudan ilgili olmasına özen gösterilmiştir.

Yüksek lisans öğrenimim sırasında ve tez çalışmalarım boyunca gösterdiği her türlü destek ve yardımdan dolayı çok değerli hocam Doç. Dr. Ünal Çağlar’a en içten dileklerle teşekkür ederim. Bu çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma ve tüm İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü elemanlarına teşekkürü bir borç bilir, şükranlarımı sunarım.

Saltanat Niazalieva

Ağustos, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar ve GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. GENEL OLARAK TİCARET KAVRAMI.....	3
1.1. Ticaret Sektörü	7
1.2. Ticaret Çeşitleri	8
1.2.1. Yurtiçi Ticaret ve Perakende Ticaret.....	9
1.2.1.1. Perakende Ticaretin Şekli ve Çeşitleri.....	11
1.2.1.2. Perakende Ticaretin İşleyiş Özellikleri.....	16
1.2.2. Dış Ticaret.....	18
1.2.3. Dış Ticaret Teorileri	27
1.2.3.1. Merkantilizm.....	29
1.2.3.2. Klasik Görüş	29
1.2.3.3. Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi.....	30
1.2.3.4. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	30
1.2.3.5. Heckscher-Ohlin Teorisi.....	31
1.2.3.6. Yeni Dış Ticaret Teorileri.....	32
1.3. Ticari İşletmeler ve Yapısı	35
1.3.1. Ticari İşletme Kavramının Öğeleri.....	36

1.3.2. Ticari İşletmelerin Büyüklüğüne Göre Sınıflandırılması	39
1.3.3. Piyasa Ekonomisinde Ticari İşletmeler	40
1.4. Ticaretin Ekonomideki Yeri	41
2. KIRGIZİSTAN'DA TİCARETİN GELİŞİMİ	45
2.1. Kırgızistan'ın Yurtiçi Ticareti	47
2.2. Kırgızistan'ın Dış Ticareti ve Dış Ticaret Politikaları	58
2.2.1. Gümrük Tarifeleri	72
2.2.2. Tarife Dışı Dış Ticaret Politikaları	74
2.2.2.1. Müsaadeler	75
2.2.2.2. Kotalar	76
2.2.2.3. İthalat ve İhracat Yasağı	76
2.2.2.4. Tekeller	76
2.3. Ülkelere Göre Dış Ticaret Politikaları	77
2.3.1. BDT Ülkeleriyle Dış Ticaret	78
2.3.2. Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleri	82
2.3.3. Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİT)	84
2.3.4. Ekonomik İşbirliği Örgütü	86
2.4. Kırgızistan'daki Ticari İşletmeler	88
2.5. Politik İstikrarsızlığın Neticeleri	92
3. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNDE TİCARET SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ	95
3.1. İç Ticaretin Ekonomideki Yeri	95
3.2. Dış Ticaretin Ekonomideki Yeri	100
3.3. DTÖ/WTO Üyeliğinin Kırgız Ticaretine Etkisi	103
3.3.1. DTÖ'ye Katılmanın Kazançları	106
3.3.2. DTÖ'ye Katılmanın Kayıpları	110

3.4. Kırgızistan’da Ticaret Sektörünün Geleceği.....	113
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	119
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devleti
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
KC	Kırgızistan Cumhuriyeti
KDV	Katma Değer Vergisi
mln	milyon
mlr	milyar
s.	sayfa
ŞİT	Şanghay İşbirliği Teşkilatı
v.s.	ve saire
v.b.	ve benzeri
WTO	World Trade Organization
www	world wide web
yy	yıllar

TABLÖLAR ve GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Ekonomik Faaliyete Göre Ticaret Sektörünün Yapısı (2009).....	50
Grafik 2: 2005 ve 2009 Yıllar Arasında Ekonomik Faaliyetlere Göre Yurtiçi Ticaretin Dağılımı	55
Grafik 3: Kırgızistan’da Dış Ticaretin Gelişimi.....	60
Grafik 4: Kırgızistan’ın 2009 Yılı Kıtalaraya Göre Dış Ticareti (İhracat ve İthalat)	63
Grafik 5: Kırgızistan’da 2005-2009 Döneminde Sektörlere Göre İhracatın Değişmesi (mln. dolar).....	66
Grafik 6: KC’nin Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleriyle Ticaretinin Gelişimi ...	84
Grafik 7: 2005 ve 2009 Yılları Perakende Ticaret Yapısı	89
Grafik 8: 2007 Yılında KC’da Tüketici Fiyat Endeksi ve ABD Dolar Kurunun Değişmesi	96
Şema 1: Ticaret Sektöründe Şahısların İlişkilerinin Şeması	7
Tablo 1: Perakende Satış ve Topluma Olan Bedelli Hizmetlerin 2005-2009 yy Göstergeleri (mln som)	49
Tablo 2: Kırgızistanda Yurtiçi Ticaret Malları (cari fiyatla, mln som).....	50
Tablo 3: 2002-2006 Döneminde Ekonomik Faaliyetlerine Göre Yurtiçi Ticaret (mln som).....	52
Tablo 4: Yiyecek, İçecek Dahil Perakende Ticaret Muamelesi (mln som)	53
Tablo 5: Ticaret Hacminin 2005-2009 Yıllarında Değişmesi	54
Tablo 6: 2005-2010 Yıllarında Kırgızistan’da Dış Ticaret Dinamiği (milyar dolar). 59	
Tablo 7: 2009 Yılında Kırgız Cumhuriyeti’nin Dış Ticareti	62
Tablo 8: Kırgızistan’ın 2005-2009 İhracat Ürünleri	67
Tablo 9: Kırgızistan’ın 2005-2009 Yıllarında İthalat Ürünleri	69
Tablo 10: KC’de 1999-2006 Dönemi Gümrük Tarifelerinin Değişmesi	74
Tablo 11: KC’nin BDT ve BDT Dışı Ülkelerle Dış Ticaret İşlemleri (mln dolar)....	79
Tablo 12: 2002-2006 Döneminde KC’nin BDT Ülkeleriyle Dış Ticaret	80
Tablo 13: KC’nin Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleriyle Ticaretin Gelişimi (mln dolar).....	83
Tablo 14: KC’nin 2005-2009 Döneminde ŞİT Ülkeleriyle Dış Ticareti (mln dolar).....	85

Tablo 15: Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkeleriyle Dış Ticaretin Gelişimi (mln dolar)	
.....	87
Tablo 16: 2002-2006 Yılları Arasında Küçük ve Orta Büyüklükteki Ticari İşletmelerin Toplam Ticari İşlem Hacmindeki Değişmeler (mln som)	90
Tablo 17: 2006 Yılı İçin Ticari Kurumların Bölgelere Göre Dağılımı (%)	91
Tablo 18: Dordoy ve Karasuu Pazarlarının Karakteristiği	93
Tablo 19: İktisadi Büyüme Modeli	113

GİRİŞ

Ticaret, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin farklı kimseler arasında mübadelesidir. İşletme bakımından ticaret, gelir elde etmek amacıyla malların dolanımı, alış verişi sağlayan faaliyettir. Ziraat ve sanayinin meydana getirdiği ürünler ancak ticaret sayesinde insan istifadesine sunulur. Bölgeler ve ülkeler, yetiştirdikleri farklı ürünler bakımından birbirlerine muhtaçtır. Elde edilen ürünlerin fazlası, gereksinim duyulan bir başka bölgeye veya ülkeye satılır. Böylece, gerek ülke sınırları içinde, gerekse ülkeler arasında bir alış verişi yapılmış olur. Kâr amacıyla yapılan bu alış verişe ticaret denir. Alış verişi, ülkenin kendi milli sınırları içinde yapılıyorsa buna "iç ticaret" denir. Ülkeler arasında yapılan alış verişe ise "dış ticaret" adı verilir.

Piyasa ekonomisi şartlarında her bir iktisadi faaliyet yapan birey, mal ve hizmetleri başkası için üretir, kendisi de başkalarından ihtiyaç duyduğu malları alır. Burada her biri kaynak yetersizliğini duyar. Piyasa sisteminde her malın ve her hizmetin bedeli vardır. Yani her şey belirli fiyatla satılır ve satın alınır. Hatta, fiziki ve akli iş gücünün ücret ve kâr gibi bedeli vardır. Ama insanlar kendi çıkarlarını düşünerek davranırken, başkasına da seçme hakkını sağlarlar. Bu görüş hem ülke içi ekonomik faaliyetlerde hem de ülkeler arası faaliyetlerde geçerlidir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçmekte olan geçiş ekonomileri aynı zamanda küreselleşme sürecine de entegre olmaya çalışmakta ve gerekli reformları gerçekleştirmektedirler. Geçiş ekonomileri sürecini yaşayan ülkelerden biri olan Kırgızistan, bağımsızlık sonrası ekonomisini yeniden yapılandırmaya mecbur kalmış; bu arada üretimde hızlı düşüş, yüksek enflasyon, işsizlik ve aşırı borç yükü gibi ekonomik sorunlara çözüm için bazı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlardan en önemlisi ticaret sektöründe yapılan reformdur. Diğer komşu ülkelere göre daha sınırlı doğal kaynaklara sahip olması nedeniyle yabancı sermaye çekmede zorlanan Kırgızistan, ticari politikalarını dikkatli olarak ayarlamalı ve ticari reformları yanında diğer faktörleri (siyasi istikrar, kayıt dışılığın azaltılması, teknolojinin geliştirilmesi, altyapının düzeltilmesi) de gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ‘ticaret’ kavramının tanımı, tarihi gelişmesi, sağladığı imkân ve fırsatlar, getirdiği tehditler, çeşitleri ve ticaret sektörünün önemli unsuru olan ticari işletmeler ele alınmıştır.

İkinci bölümde Kırgızistan ticaretinin karakteristiği, özellikleri, gelişimi ve dinamikleri, yürütülen politikalar üzerinde durulmuştur. İlk alt bölümde, Kırgızistan Cumhuriyeti’nde ticaret sektörünün gelişimi, ikinci alt bölümde ise yurtiçi ticaret değerlendirilmiştir. Sonraki alt bölümde bağımsızlık sonrası serbest piyasa ekonomisini kabul eden Kırgızistan’ın dış ticaret karakteristiği ve uygulanan dış ticaret politikaları incelenmiştir. Dünya entegrasyonu içinde yer alıp tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapı kuran Kırgızistan’ın dış ticaretinin mal gruplarına, ülke gruplarına göre analiz edilmesi dördüncü alt bölümde yer almıştır. Sonraki alt bölümde, Kırgızistan’da gün geçtikçe sayısı artan ticari işletmelerin ekonomideki rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Bölümün son alt bölümünde ise 7 Nisan 2010 tarihinde gerçekleşen politik devrimin sonucunda ticaret sektörünün kayıplarından söz edilmiştir.

Üçüncü bölümde de Kırgızistan’daki ticaret sektörünün hem yurtiçi hem de yurt dışı ticaret açısından önemi, ekonomideki yeri, sorunları ve gelecekte gelişmelerin esasları açıklanmış bulunmaktadır.

1. GENEL OLARAK TİCARET KAVRAMI

İki taraf arasında bir değişim aracı (örneğin para) vasıtasıyla yapılan mal ve hizmet alış veriş ticarettir. Ticaretin insanlık tarihindeki ilk şekli takastır. Takas yöntemi ile mal ve hizmetler birbiri karşılığında değiş tokuş edilir. Günümüzde ise artık değişim aracı olarak para kullanılmaktadır.

Ticaret eyleminin insanlık tarafından keşfedilmesi insanlık tarihinin erken dönemlerine rastlanmaktadır. Ticaretin ortaya çıkış nedeni, insanların ihtiyaçlarını karşılama arzusudur. Doğal kaynak dağılımı yönünden dengesizlik, bir bireyin üretimlerinin kendi gereksinimlerini karşılayacak düzeyde olmaması bazı tüketim ürünlerini “dışarıdan alma” zorunluğunu ortaya çıkarmıştır. Açıktır ki, kanunen bedeli olmadan başka birisinden birşey almak imkânsızdır. Yani üretimin ve kaynakların kısıtlı olmasından dolayı insan, kendisinde olmayan mal ve hizmeti bir başkasından sağlamak istemiş, bunun için de kendisinde bulunan mallar ile değiş tokuş yapmaya başlamıştır¹. İnsanların bu karşılıklı mal elde etmek amacıyla yaptıkları değiş tokuşa ise “ticaret” denmiştir. Daha sonra işbölümünün gelişmesi ve ticari malların çeşitlerinin artması ile, ortak bir değişim aracına ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Böylelikle ekmek, altın, fasulye, inci gibi mallar, para gibi bir değişim aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu ise (paranın keşfi) ticaretin kolaylaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Taşımacılığın ve iletişimin de gelişmesi ile birlikte ticaret evrimleşmiş, bugünkü halini almıştır. Bu gelişim sırasında da içinde bulunduğumuz ekonomik sistem gelişmiş, ticareti düzenleyici kanunlar yapılmıştır. Günümüzde ticaret, ekonominin merkezinde yer almaktadır.

Ticaret aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

- Malların, hizmetlerin mali kıymetlerin, hammaddelerin alış ve satışdır.
- Mal ve hizmetlerin ticari amaçla değiş tokuşudur.

¹K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.15.

➤ İhtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin farklı kimseler arasında mübadelesidir.

➤ İşletme bakımından ticaret, gelir elde etmek amacıyla malların dolanımını, alış verişi sağlayan faaliyettir.

Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, ticaret en önemli ekonomik uğraştır. İnsanların rızkının çok büyük bölümü ticaretten doğar. Ayrıca, istihdam imkânları doğuran, insana refah sağlayan başlıca faktördür. Dünyada yaratılan gayri safi milli hasılanın % 90'ı ticaret faaliyetinden kaynaklanır. Bu demektir ki, rızk peşindeki dünya insanları için, ticaret yaşamsal önemi haizdir.

Ticaret, uygarlığı ortaya çıkaran ve insana refah sağlayan bir uğraştır. Ziraat ve sanayinin meydana getirdiği ürünler ancak ticaret sayesinde insan istifadesine sunulur.

Üretim genel olarak iki amaçla yapılır. Birincisi, kişinin ve ailesinin ihtiyacını karşılamak için yapılandır. Bunda hiçbir ticari gaye yoktur. Tarladan veya bahçeden elde edilen ürün aile tarafından tüketilir. Zaten üretim miktarı da ancak ihtiyacı karşılayacak kadardır. Diğeri Pazar için üretimdir. Bu tarz üretimden sağlanan ürün Pazar yerinde satılarak kazanç sağlanır. İlkel toplumlar sadece geçimlik üretim yaparlardı. Toplum geliştikçe Pazar için üretim kavramı ortaya çıkmıştır. İşte, tarladan elde edilen ürünün veya aletle meydana getirilen malın pazarlanması ticaret sayesinde.

Tarihte deniz ticaret yollarının bulunması ve denizciliğin gelişmesinde tek faktör ticarettir. Günümüzün gelişmiş kara vasıtaları, hızlı trenler ve dev kargo uçakları ticaret sektörü tarafından ayakta tutulmaktadır. Limanlar, kara ve demir yolu ağları ve hava alanları ticarete hizmet eder. Nakliye sektörünü besleyen, geliştiren ticarettir. Tarihte Doğu ile Batıyı bağlayan efsanevi İpek Yolu, ticaretin güvenli ve hızlı bir şekilde yapılmasını temin için inşa edilmiştir. İpek Yolu, asırlar öncesinden ticaretin önemini kavrandığının ve bu alana o zamanın imkânlarıyla dahi büyük yatırımlar yapıldığının çarpıcı bir kanıtıdır.

Modern sanayinin ticaret olmadan bugünkü düzeye gelmesi düşünülemezdi. Çünkü önce kitlevi üretim, sonra bilgisayar destekli imalat, ihtiyacın çok üstünde çıktı sağlıyor. Artık, modern ekonomilerde üretim ikinci plana düştü. Onun yerine, pazarlama adı altında ticaret öncelik kazanmıştır.

Ticaret değişik toplum ve ulusların birbirini tanımasını ve aralarında dostane ilişkiler kurulmasını sağlar. Mal satmak için alıcıların ihtiyacını saptamak gerekir. Bunun için satıcılar tarafından şehir ve ülkelerin gezilmesi, incelenmesi ve insanlarla münasebet kurulması şarttır².

Sağlıklı ve dürüst ticaret herkese kazanç sağlar. Böylece, toplumun refahı artar. Tarih boyunca tüccar milletler daima mamur ve güçlü olmuştur.

Normal, yasal yollardan icra edilen ticaretin hiçbir sakınca taşımadığını kolayca söyleyebiliriz. Dolayısıyla, ticaretin sakıncaları deyiminden ziyade belki de sakıncalı ticaret ifadesini kullanmak daha yerindedir. Sakıncalı ticaret deyince ilk akla gelen: uyuşturucu, silah ve beyaz kadın ticaretidir. İngilizce lisanında bu tür illegal işlemler için: karanlık işler yapmak anlamındaki “kara borsa” sözcüğü kullanılır. Günümüzde, ticaretin sakıncası meyanında, ticaretin tüketim çılgınlığına alet olduğu şeklinde bir tenkit ileri sürülebilir. Bu vesileyle bilinçsiz tüketimi körükleyen faktörlerin bazılarını kısaca özetleyelim:

1. Aşırı Üretim: ABD ve Avrupa imalat sanayi, II. Dünya Harbi sonrasında başlayıp bugün devam eden süreçte aşırı bir üretim kapasitesine ulaştı. Ekonomik sistemin sürebilmesi için insanların üretilen her ürünü tüketmesi zorunlu hale geldi. Bunu sağlamak için yüksek nüfuslu gelişmemiş ülke insanları da tüketim yarışına katılmaya zorlanıyorlar. Karl Marx’ın öngördüğü gibi; kapitalist sistemde talep yetersizliği yani tüketim yetersizliği krizlere yol açıyor ve bu krizler giderek daha kısa zaman aralıklarıyla meydana geliyor. XX. asrın başında 30 yılda bir kriz yaşanırken, giderek bu süre 20 yıl, 10 yıl ve günümüzde 3-5 yıla indi. Kapitalist ülkelerin buna karşı iki tür önlemi var: 1. Gelişmemiş ülkeler baskıyla serbest ticarete mecbur ediliyor. Bu bağlamda,

² K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatii*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.17.

gümrük duvarları indirtiliyor, dahili üretim kısıyor ve bu ülkeler tarım ürünlerini dahi dışarıdan almaya zorlanıyor. Bunun da yeterli olmadığı durumlarda, dünyanın çeşitli yerlerinde savaşlar çıkartılıyor.

2. Reklamcılık sektörü: Reklam şirketlerinin tek hedefi tüketicilerin aslında ihtiyaç duymadıkları malları almalarını sağlamaktır. Bu şirketler, sosyoloji ve psikoloji bilimini insanları amaçları doğrultusunda etkilemek, daha doğrusu onları kandırmak için kullanır. Çeşitli film teknikleriyle ürün, abartılı bir şekilde methedilir, tüketicinin sağlıklı düşünmesi engellenir. Yazılı ve görsel basınla işbirliği halindeki bu kuruluşlar gün geçtikçe insanları tüketim çılgını haline getiriyorlar.

3. Teknolojik ilerlemeler: Sanayi, nakliyet, haberleşme ve bilgisayar teknolojilerindeki muazzam gelişmeler ticari faaliyetlerin çok hızlı büyümesini sağladı. Halen, Dünya ticareti yıllık olarak 5 trilyon dolar düzeyinde seyrediyor. Son olarak, tüketimi tahrik eden maillere e- ticaret ve kredi kartları da eklendi. Teknolojiyle ticaretin ilişkisi iki yönlüdür. İkisi birbirini destekler ve geliştirir.

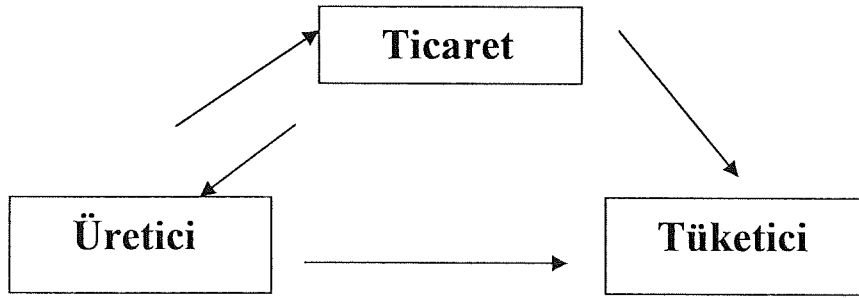
Gerçi, tüketim çılgınlığını gerçekleştirmek için, ticaretin kullanıldığı bir vakıdır. Ancak bunda ticaret mesleğinin hiçbir günahı yoktur. Çünkü her türlü imkân ve vasıta insanlar tarafından kötüye kullanılabilir ve kullanılmaktadır.

1.1. Ticaret Sektörü

Ticaret sektörü, malları meydana getiren üretici ile harcayan tüketiciyi bağlayan ya da malların dolaşımını sağlayan milli ekonominin bir sektörüdür³.

Fiziki ve ekonomik anlamda üretici ürününü her zaman son tüketiciye kendisi getiremez. Aynı anda üretici de son tüketim malını üretmek için ara malları ya da yatırım malları harcar, dolayısıyla kendileri de kaynakları, hammaddeleri toptan satın alır ve müşteri sayılır.

Şema 1: Ticaret Sektöründe Şahısların İlişkilerinin Şeması

Kaynak: K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatii*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.18.

Ticaret sektörü, ekonomik gelişmenin esas yollarını; makro ve mikro düzeyde etkinliğini arttırmaya yönelik sektördür. Sektördeki satıcı ve alıcıların ekonomik davranışa etkisi fiyat, talep, arz, rekabet, kâr, zarar v.b. gibi kavramlarla sağlanır. Bu sektör tam açık sosyal ve ekonomik koşullarda varlığını sürdürür ve üretim, dağıtım, mübadele, tüketim gibi faaliyetlerin gerçekleşmesinde önemli rol oynar. Tüketim ekonomik faaliyetin esas amacını ifade eder. Ama ekonominin önemli alanı üretimdir. Üretim olmadan gereksinimleri karşılayacak mal ve hizmet tüketimi sözkonusu değildir. O gelişmezse hiçbir ticaret olmaz, çünkü yalnız üretimde mal yaratılır.

³ N.A.Miklaşevskaya, A.V.Holopov, *Mejdunarodnaya Ekonomika*, Moskva, 1998, s. 56.

Diğer alanların durumu üretim alanındaki değişikliklere bağlıdır. Bu özellikle Kırgızistan için önemlidir, çünkü bizde piyasa ilişkileri yeniden oluşturuluyor. Ancak büyük üretim sonuçlarına ulaşma piyasa ekonomisini kurmaya imkân verir.

Dağıtım, üretimin sonucudur ve etkinlik ona bağlıdır. Mübadelenin rolünü değerlendirmede piyasa mekanizmasının işleme prensiplerini ve içeriklerini gösteren durumu dikkate almamız gerekiyor.

Gelişmiş ticaret sektörünün aktörleri özgür hanehalkları, girişimci işletmeler (şirket,firma v.b) , bankalar ve devlet sayılır.

Ticaret sektörünün oluşumu uzun bir tarihsel gelişmenin sonucudur. Onun doğuşunun temel şartları: iş bölümü, işletmelerin ekonomik bağımsızlığı, girişimciliğin ve seçimin serbestliğidir. Alım satım konusuna göre ticaret ayrı ama birbirine bağlı ögelere ayrılır.

Örneğin: hizmet ticareti, teknoloji ticareti, menkul kıymetler ticareti, sermaye ticareti, üretim faktörler ticareti v.s.

Bütün bu ticaretin parçaları önemine göre aynı değildir. İş gücü ve yatırım sermayenin yardımıyla birleşir ve üretimin temelini oluşturur. Üretim ise ticaretin temelidir.

1.2. Ticaretin Çeşitleri

Ticareti tanımlarken ticaretin çeşitlerinden olan yurtiçi ve dış ticaretten söz etmeliyiz. Yurtiçi ticaret, ülkenin farklı mallarının ülke içinde alım satımını gerçekleştiren milli ekonominin özel dalıdır. Dış ticaret ise mal ve hizmetlerin bir ülkeden ikinci ülkeye akımıdır.

1.2.1. Yurtiçi Ticaret ve Perakende Ticaret

Yurtiçi ticaret ülkede üretilen malların ülke içinde alım satımını gerçekleştiren milli ekonominin özel bir branşıdır. Mal ve hizmetlerin tüketici piyasasındaki merkez halkasını temsil ederek piyasa ilişkilerinin düzenleyicisi gibi de hareket eder.

Mal mübadelesi, malın alım-satımı, müşteriye yetiştirme, saklama ve satmak için hazırlama prosesinde tüketiciye hizmet gösterme yurtiçi ticaretin konusudur. Genel olarak ticaret, kâr amacı ile mal ve hizmetlerin, para ile ifade edilebilen bütün değerlerin alım ve satım işlerinin tamamı olarak tanımlanabilir. Piyasa ekonomisinde mal ticaret için üretilir.

Dolaşım alanı yardımıyla üretim sermayesinin bütün elemanları- çalışma aletleri, işgücü, teknoloji v.b.- üretime teslim edilir ve yenilenir. Ticaret, bütün piyasa işlemlerinin ekonomik ilişkilerini bağlayan vasıtaadır.

Yurtiçi ticaret halkın yaşamını sağlayan en önemli sahadır. Onun yardımıyla üretilen mal tüketicilere sunulur, alıcı ve satıcılar iktisadi kararları verir. Ticaret para akımının kaynağıdır ve devletin finansal istikrarına büyük katkıda bulunmaktadır. Katma değer vergisi, muamele vergisi ve gümrük vergisi her alış-verişte alınan değerdir ve doğrudan devlet bütçesine girer.

Tüzel ve gerçek kişilerin herhangi bir tahdide tabi olmadan ticaret yapabilmesi, Kızgıstan'ın "serbest ticaret hakkında" kararnamesinde ilan edilmiştir. Bu kararname kuruluşlara ve vatandaşlara ticaret, aracılık ve alım faaliyetlerini özel izine gerek olmaksızın ama kanunla tespit edilen ödemenin yapılmasıyla gerçekleştirebilme hakkını vermiştir. Yürürlükteki mevzuat ile sınırlanan ya da yasaklanan mal istisnadır.

Yurtiçi ticaret bağlarının ifadesi ve ticari gelişmeyi düzenleyen ekonomik kurallar, üretim tarzına göre tayin edilir ve sosyo-ekonomik gelişme safhasına göre değişir.

Kapitalist sistemde, yurtiçi ticaret üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı olarak gelişir. Tekelci kapitalizmde yurt içi ticarete büyük monopoller hakimdir. Monopoller sattıkları malların fiyatını yüksek tutarak ve maliyetini düşük yaparak kârlarını artırır.

Kapitalist ülkenin yurtiçi ticaretinin bir başka özelliği üretici ve son tüketicinin arasında aracılardan çok olmasıdır. Aracılar sebebiyle dolanım maliyeti çok yüksektir.

Sosyalizmde ise yurtiçi ticarete sosyalist üretim davranışı, merkezi planlama söz konusudur. Sosyalist ülke üretimin, tüketimin, tasarrufun ölçüsünü belirler, üretimin büyüklüğünü planlar, malın fiyatını kontrol eder, piyasaya sunulacak mal hacmini, muamele ölçüsünü ayarlar. Böylece devlet, yurtiçi ticaretin ilerleme temposunu planlayarak düzenler⁴.

SSCB’de yurtiçi ticaret, üretim araçlarının ve tüketim maddelerinin iç piyasada dolaşımını kapsardı. Üretim araçlarıyla ticaret devlet tarafından işletmeler ve branşlar arasında donatım ve teçhizatın alım – satımını, dağıtımını içeren araç gereçlerle sağlanmasıyla oluşurdu. “Tarım teknik” birliği yardımıyla kolhozlara gübre, makine, akar yakıt satılırdı. Tarım ürünlerinin satımı ise kolхозlardan ve çiftçilerden devletin toptan satın almasıyla gerçekleşirdi. Son tüketim mallarının ticaretine yiyecek, içecek, giysi, geçim eşyaları ve sairinin alışverişi girerdi.

Mülkiyet şekline göre perakende ve toptan satan işletmeler devlet ve kooperatif işletmeleri olarak ikiye ayrılırdı. Devlet ticari işletmeleri devlet mülkiyetine dayanırdı. Toptan satan devlet işletmeleri ülkenin tüm perakende satan işletmelerine mal sağlar; perakende satan devlet işletmeleri şehir ve kasaba halkının ihtiyaçlarını karşılardı.

⁴ V.K.Sklyarenko, V.M.Prudnikov, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo İnfra-M, 2005, s.26.

Kooperatifler ticari işletmelerin kooperatif kurmalarıyla gerçekleştirdi. Malın çoğunluğunu devletin üretim işletmelerinden ve toptan satan işletmelerden alırlardı. Bununla beraber kooperatif işletmeleri kendi ürettikleri ve dışarıdan aldıkları ürünleri satarlardı.

Sosyalist kamu mülkiyetine dayanan yurtiçi ticaret, üretim kaynaklarını etkin kullanma imkânını verir. Perakende mal, sürümü yükseldikçe devir masrafları mutlak olarak yükselir ama nisbi olarak düşer.

Bazı sosyalist ülkelerde özel yatırım serbest olabilir. Ama ticari faaliyet alanı perakende satışıyla sınırlıdır ve devlet tarafından kontrol edilir. Bu ülkelerde ana ve belirleyici rolü devlet ticareti oynar. Çünkü ülkeye malı teslim eden devlettir.

İç ticaret toptan ve perakende satışı kapsar. Toptan satan kuruluşlar malı tekrar satmak için ya da başka mamulü üretmek için satın alan şahıslara satar. Genellikle bu durumda satıcı ile satın alıcının arasındaki ilişkiler teslim etme işlemiyle yapılır.

Perakende satışı toptan satıştan ayırdedebilmenin temel kriteri satın alıcının elde ettiği malı kullanmanın son amacıdır. Alıcı, satıcıdan malı evde kendisi ya da ailesinin kullanması için satın alıyorsa ve teşebbüs faaliyetleriyle ilişkisi yoksa perakende satıştır. Burada satın alıcı gerçek kişidir ve son tüketicidir⁵.

1.2.1.1. Perakende Ticaretin Şekli ve Çeşitleri

Perakendecilik, “mal ve hizmetlerin kişisel veya ailevi kullanımı için satışı ve bununla doğrudan ilişkili tüm faaliyetlerdir” veya “mal ve hizmetlerin kişisel kullanım için doğrudan doğruya nihai tüketicilere satışıyla ilgili tüm faaliyetlerdir” şeklinde tanımlanabilir. Perakendecilik veya perakende ticaret çok büyük oranda

⁵V.K.Sklyarenko, V.M.Prudnikov, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo İnfra-M, 2005, s.23.

dükkan ve mağazalarda yapılır, ama kozmetik ürünleri gibi kapıdan kapıya, çiftlik ürünleri ve meyve sebze olduğu gibi yol kenarlarında, otomatik makinelerle, postayla ya da telefonla yapılan dükkânsız perakendecilik de giderek artmaktadır.

Bir ülkenin ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynayan perakende ticaret, malların üretiminden satışına kadar olan zincirde son halkadır. Perakende işletmelerinde yapılan faaliyetler toptan satan işletmelere göre farklı özelliklere sahiptir. Perakende ticaret işletmeleri kendi spesifik metodlarını kullanarak doğrudan halka yani gerçek kişilere mal sunar, üretilen malın dağılımını tamamlar. Böylece maddi kaynaklar tüketicilere ait olur. Mallar, genellikle perakende ticari işletmeler ve yiyecek, içecek işletmeleri aracılığıyla satılır.

Perakende ticaretin ekonomideki önemini incelersek⁶:

- mal piyasasında oluşan dalgalanmaları araştırır;
- malların belirli türleri için arz ve talebi belirler ;
- perakende ticaret için gereken malın aranılmasını sağlar;
- pazara sunulacak malların çeşitlerini belirler;
- üretilen malların tüketicilere ulaşmasını sağlar;
- malın alımı, fiyatlarını ayarlama, etiketleme, depolama işlemlerini gerçekleştirir;
- müşterilere ve tedarikçilere nakliye, danışmanlık, reklam, bilgi ve diğer hizmetleri sağlar;

Perakende ticaret, yurtiçi ticaretin özelliklerini, ülkedeki mal çeşitlerini ve yurtiçi mal piyasasının arz ve talep büyüklüğünün en net verilerini öğrenmede yardımda bulunmaktadır.

Herbir üretilen mal, minimum maliyetle, en kısa zamanda nihai tüketiciye ulaştırılmalı ve müşterinin ihtiyaçlarını maksimum derecede karşılamalı, paraya

⁶ M.Levi, A.Barton, *Osnovi Rozniçnoy Torgovli*, Moskva, İzdatelstvo Progress, 2001, s.16.

dönüşerek işletmeye kâr sağlamalıdır.⁷ Malın dolanımı faaliyetinde ticaret amaçlı işletmeler üretici ve tüketici ortasında köprü gibi rol oynamaktadır. Dolayısıyla bir ülkede ticaretin gelişmesi en çok ticari işletmelere bağımlıdır. Ticari işletmeler de kâr amaçlıdır ve malının satılması için yenilikler peşindedir. Perakende ticaret faaliyetinde bulunanlar küçük ve orta ölçekli girişimcilerdir ve neredeyse hepsi özel girişimcilere aittir.

Günümüzde perakende ticaret kuruluşları aşağıdakilerdir⁸:

- *Bağımsız Mağazalar (Bakkal v.b.)*

Perakendeci işletmelerin mülkiyet ve hukuki durumları ile ilgili bir kavramdır. İşletme sahibi tek bir kişi olabileceği gibi ortaklık şeklinde de olabilir. İşletme çok küçük ise sahibi tek başına tüm işlerini görür; bakkal, manav gibi.

- *Birleşik Perakendecilik*

Genelde gıda maddeleri dağıtımında, klasik gıda perakendeci ve toptancılarının önce zincir mağazalara sonra da süpermarketlere karşı tepkilerinden doğmuştur. Ortak alımların gerçekleştirilmesi için siparişlerin toplanması, en iyi fiyat ve kalite şartlarıyla alım kaynaklarının bulunması ve modern perakendecilerle rekabet etmek amacı taşımaktadırlar. Belli başlı üç türüne rastlanılmaktadır; gönüllü zincirler, perakendeci kooperatifler, perakendeci gruplar.

- *Mağazasız Perakendecilik*

Satıcı ve alıcıların yüz yüze alışveriş yapmadıkları perakende türüdür. Mallar belli bir toptancıdan geçmediği için doğrudan satış da denilmektedir. Posta (mektup) yoluyla, evde, makineli satış şekilleri vardır.

- *Hipermarketler*

⁷ T.S.Bronnikova, A.G.Chernyavskiy, **Marketing: Uchebnoe Posobie**, Taganrog, İzdatelstvo TRTU, 1999, s.31.

⁸ Mümin Erakbaş, “Perakende Sektörü ve Müşteri Odaklı Olmak”, 17.07.2009, (Çevrimiçi) <http://blog.erakbas.com/perakende-sektoru-ve-musteri-odakli-olmak-iii/>, 11.04.2010.

Süpermarketlerde gıdadan başka mamullerin satışının da yapılması sonucu, ihtisaslaşmadan uzaklaşma meydana gelmiş ve bu durum hipermarketlerin gelişmesine neden olmuştur. Satışlar self servistir, ödemeler kasada yapılır, satış alanları asgari 2500 m²’ dir. Genellikle şehir merkezlerinin dışında, geniş otopark imkânları ile özellikle otomobili olan müşterilere hitap etmektedirler. Süperstore ve süper-süpermarket olarak da bilinirler.

- *İndirimli Satış Mağazaları*

Genellikle üretici ve imalatçı kuruluşların açmış olduğu mağazalar bu tür indirimli mağazalara örnektir. Bu mağazalarda mallar devamlı liste ve reklam fiyatından düşük satılır. Kent yakınlarında kiralanmış ucuz yerlerde kurulan bu mağazalar, stokları elden çıkarmak için geçici olarak başvurulmuş bir yöntem değildir.

- *Zincir Mağazalar*

Tek bir merkeze bağlı, faaliyetlerinin belli ölçüde merkezden kontrol edildiği ve genellikle aynı tip perakendeci mağazalardan oluşan gruplardır. Bazı ülkeler zincir mağaza konusunda kriterler koymuşlardır. Norveç’te sayıları en az on olan şubeler aynı mağaza sahibinin ve merkezi idare altındadır. İsveç’te de on şube gereklidir, Almanya’da ise bölgesel olarak ayrılmış satış noktalarını kontrol etmek zorunluluğu bulunmaktadır. Gıda perakendeciliği dahil her türlü mal ve hizmet perakendeciliği kurulabilmektedir.

- *Alışveriş Merkezleri (Shopping Center)*

Tarihi pazar yerinin 20. yüzyıla uygulanmış biçimidir. Tek birim olarak tasarlanmış, perakendeci dükkanları, hizmet birimleri ve bir otopark alanından oluşur. Bu merkezlerde lokanta, banka, tiyatro, bürolar, servis istasyonları bulunabilir. Amaç dizili, yanyana getirilmiş mağazaların prestijinden yararlanarak müşterileri tüm merkeze çekmektir. Mahalle, topluluk, bölgesel alışveriş merkezleri olarak üç türü bulunmaktadır.

- *Peşin Öde Götür (Cash and Carry)*

Fabrikadan teslim edilen ambalajlar içinde birimi verilen malları tüketici bir toptancı veya perakendecinin antreposundan “cash and carry” usulüyle alabilmektedir. Bir self servis satış metodu olan bu yöntemde, satış üreticinin malı gönderdiği ambalaj parçalanmadan yapılmaktadır. Ambalaj ve personel yönünden pazarlama masrafları asgariye indiğinden daha ucuza satış yapma imkânı olabilmektedir.

- *Drug-Store*

Genellikle ABD’de yaygın olan bu mağazalarda küçük bir lokanta, sandviç büfesi ve diğer imkânlar bulunmaktadır. Drug-store faaliyetleri, ayaküstü tüketim ve satın alma olmak üzere iki şekilde yapılır.

- *Süpermarket*

Ülkeden ülkeye değişen bir yapı gösterdiğinden standart bir tanım bulmak zordur. İlk kez ABD’de doğup gelişmiş buradan sosyalist ülkeler dahil olmak üzere tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Süpermarket Enstitüsüne göre süpermarket, “haftada en az 20.000 veya yılda 1.000.000 dolarlık satış yapan ve tamamen reyonlara ayrılmış gıda mağazasıdır”.

Ticaretin başka bir şekli e-ticarettir. E-ticaret son zamanlarda özellikle gelişmiş ülkelerde hızlı yayılmaktadır. Ticaretin bu şeklinde tüketici internet aracılığıyla katalogdan gerekli ürünü seçebilir ve özel kredi kartlarını kullanarak ödeme yapabilir. Alıcı seçtiği ürünü posta yardımıyla evde ya da iş yerinde alabilir. E-ticareti en genel tanımıyla ‘ticaretin kolaylaştırılması’ olarak tanımlamak mümkündür. Ticaret ile ilgili bütün işlemlerin, üretimden pazarlamaya, satıştan reklama, tedarikten sevkiyata, ödemeden satış sonrası hizmetlere kadar otomatize edilebilen bütün iş süreçlerinin elektronik ortamda yapılması, böylece interaktif bir şekilde hız, maliyet düşüşü ve dolayısıyla rekabet avantajı sağlanabilmesi imkanını teknolojinin yardımıyla elde etme ve daha etkin ve verimli ticaret yapılabilmesi

olarak açıklanabilir. Elektronik ticaret, esasında ticarete bir devrimi simgelemektedir.⁹

Alış veriş sürecinde ek hizmetler sunulmadığı takdirde perakende ticaretin çeşitli şekil ve yöntemleri etkili olmayabilir. Ek hizmetlerinin üç çeşidi vardır:

- a) Mal alımı ile ilgili, yani sipariş alma, uzman tavsiyeleri, malın ambalajı ve eve teslim edilmesi;
- b) Mal edinimi sonra müşterilere sunulan hizmetler: giysilerin alıcıya göre uygun tadil edilmesi, elektronik cihazların zor türlerinin (bilgisayar, telefon, müzik alatleri v.s.) evde kurulumu ve ayarlanması;
- c) Malların etkin bir şekilde satılması için sunulan hizmetler: samimi ve konuksever bir ortamda yüksek kaliteli hizmet için “fast food” tipi kafe ve büfeler, dinlenme salonu, çocuk odaları, eşya emaneti, otopark, tamir atölyesi v.s. organizasyonu¹⁰.

Bu hizmetler ücretsiz veya ücretli olabilir ama bunların hepsi müşterileri çekmek için uygulanmaktadır. Bu hizmetler günlük hayatımızda o kadar alışılmış hale geldi ki artık müşteriler, söz konusu hizmetleri “olağan” karşılıyorlar (fark etmiyorlar bile.) Alış veriş yaparken aldığımız mal için satıcıların ne kadar emek harcadıklarını aklımızdan geçirmiyoruz. Halbuki onlar, satış stratejilerinin üretilmesinde, mal çeşidini seçmede, malların fiyatlandırılmasında, yerleştirilmesinde, tanıtımının yapılmasında, satış süresi ve satış sonrası sunulacak hizmetlerin belirlenmesinde zor kararları almaktadırlar.

1.2.1.2. Perakende Ticaretin İşleyiş Özellikleri

Üretilen her türlü mal ve hizmetin son tüketiciye ulaşmasını sağlayan kişi ya da kurum perakendeci sayılır. Her türlü mal ve hizmetten bahsedildiğine göre, tüm

⁹ Yusuf TÜRKOĞLU, *Bilgi Çağında Elektronik Ticaretin Dış Ticarete Etkileri*, Ankara, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), 2004, s.4.

¹⁰ E.P.Golubkova, *Osnovi Marketinga*, Uçebnik, Moskva, İzdatelstvo Finpress, 2002 s.656

sektörlerde perakendeciliğin rolünün olması gerekir. Bu durum da perakende satışın önemini ve istihdam alanının genişliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Perakende mağazalarının esas amacı, nihai tüketim malları satarak kazanç elde etmektir. Bu amacı gerçekleştirirken perakendeciler müşterilerine önemli faydalar sağlarlar. Bir mağaza kurulduktan sonra bulunduğu yeri bir cazibe merkezi olarak değiştirir. Bunun için bulunduğu coğrafi konumda sunduğu mal ve hizmetlerin ulaşabileceği potansiyel müşterileri düşünerek hareket eder. Ekonomik ya da coğrafi şartlarla her mağazanın etkisi altına aldığı nüfusun yaşadığı alan onun ticaret alanını oluşturur. Değişik kaynaklardan aldıkları birçok kalem malı, riskini de üstlenerek ve depolayarak ticaret alanları içinde kalan müşterilerine satış hizmeti sunarlar. Bu sırada müşterilerine zaman, mekân, biçim ve mülkiyet sağlayan eylemlerde bulunarak insan ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlar.

Mülkiyet faydası, perakendecinin mal ve hizmeti müşterinin satın almasına hazır olarak elinde tutmasıdır. Bir anlamda mülkiyet faydası değiş tokuşu kolaylaştırmaktır. Zaman faydası, perakendecinin mal ve hizmeti müşterinin istediği zamanda sunmasını, biçim faydası müşterinin istediği ambalaj ve boyutlarda alabilmesini ifade ederken, mekân faydası müşterinin istediği yerden fazla uzaklaşmadan istediği mal ve hizmeti satın alabilme isteğinin karşılanması olarak belirtilebilir¹¹.

Günümüzde sadece imalatçıların ürünlerini alıp çeşitli pazarlama faaliyetleri ile tüketicilere tanıtan ve sunan perakendeci yapısı değişmiş ve perakendecinin sattığı mal ve hizmete yüklediği katma değer giderek artmıştır. Müşteri tatmini, imaj yaratma, hizmet kalitesi gibi müşteri yönelimli perakendecilik ön plana çıkmaya başlamıştır. Modern perakendeciler; iyi yetişmiş eğitilmiş personel, büyük ölçekli işletmeler, alışverişlerde mağaza yönetimine ve müşterilere sağlanan kolaylıklar, müşterilere gösterilen ilgi, profesyonel ve örgütlenmiş yönetim, ürün çeşidi ve

¹¹ “Perakendecilik”, (Çevrimiçi) <http://www.muhasabedersleri.com/ekonomi/perakendecilik.html>, 21.11.2010.

kaliteye önem vermeye başlamıştır. Perakendeciliğin en önemli unsuru olan satış elemanı da daha verimli olabilmek için; satış, problem çözme, iletişim yöntemi gibi ürününden farklı eğitimler almalıdır. Perakendecilik alanında, başarı sadık müşteri kazanmaya bağlı olduğuna ve sadık müşteri de ancak sadık çalışanla sağlanabileceğine göre firmalar kariyer planlama ve prim sistemi ile ilgili personel stratejileri uygulamalıdır. Teknolojinin öneminin zamanla artmasıyla birlikte, daha fazla müşteri odaklı olabilmek amacıyla perakendeciler işe alım ve insan kaynaklarının veriminin artırılmasında daha yaratıcı olmak zorunda kalacaklardır.

Perakendeciler; üreticiler ile müşteriler arasındaki iletişimi sağlayan araçlardır. Bu nedenle, perakendecilerin müşterileri ve tüketim biçimleri konusunda daha fazla araştırma yapmaları gerekmektedir. Bilgiye ve araştırmaya daha fazla önem verilmesi sonucunda, müşterinin alışveriş bilgilerine kolayca ulaşmayı sağlayan yeni projeler uygulanmaya başlanmıştır. Bu projeler üreticilerle olan ilişkileri de belirlemektedir. İlişkisel pazarlama veya daha önceden öğrendiğiniz şekliyle müşteri odaklılık, müşteri ilişkileri yönetimi(CRM) kavramının da yaygınlaşmasıyla birlikte pazarlama uzmanları müşteriler ve üreticilerle ayrı ayrı ilgilenmeye başlayacaklardır. İlişkisel pazarlamada firmaların yapması gereken müşteri ilişkileri yönetimine önem vererek; değişik ve yaratıcı pazarlama yöntemleri bulmak, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını öğrenmek, tüketicilerin ihtiyaçlarını ve ilgilendikleri alanları belirlemek ve eldeki verileri sürekli yenilemektir. Perakendecilik günümüzde dünyada en büyük hizmet sektörüdür.

1.2.2. Dış Ticaret

Ülkelerin birbirleriyle yapmış oldukları ticarete dış ticaret denir. Bu çok eski ve geleneksel bir uluslar arası ekonomik ilişkidir. Uluslararası iktisadi işlemler, ülkeler arasında para karşılığı tüm mal ve hizmet hareketleri ile sermaye hareketlerini

kapsar. Dış ticaret ise uluslar arası iktisadi ilişkilerin para karşılığı tüm mal ve hizmet alışverişi kısmını ifade etmektedir.¹²

Bir ülkenin dış ticaret mübadelesi ihracat ve ithalattan oluşmaktadır. Dış ticaret faaliyetlerine sahip ülke ekonomisinde yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmı yurtiçinde tüketilirken, diğer bir kısmı gümrük sınırından dışarı çıkarılarak yabancı ülkelere para veya başka bir mal/ hizmet karşılığında satılır ki buna **ihracat** denir.¹³ İhracat kısaca dışsatım demektir. İhracat en geniş anlamıyla, bir ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımda bulunan malların ve hizmetlerin başka ülkelere satılmasıdır. Dar anlamda ise ihracat, yabancılara ya da ülke dışında yerleşik vatandaşlara yapılan mal satışları ve söz konusu malların bu amaçla yurt dışına gönderilmesidir.

Ülkede yeterli miktarda ya da hiç üretilmeyen mallar dış ülkelere para veya başka bir mal/hizmet karşılığında satın alınır ki buna da ithalat denir. İthalat kısaca dış alım demektir.¹⁴

Demek ki dış ticaretin varlığını belirten unsur, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin toplam arzının sadece ülke içinde değil ülke dışında da gerçekleştirilmesi ve/veya ilgili ülkenin iktisadi birimlerinin (hane halkı, firmalar, devlet) toplam talebini oluşturan mal ve hizmet harcamalarının sadece ülke içinde üretilen mal ve hizmetlere değil yabancı ülke mal ve hizmetlerine de yönelik olmasıdır.

Dış ticaret bir ülkenin ekonomik durumunun değerlendirebilmesi için en önemli göstergelerden bir tanesidir. Ülkenin ekonomik politikalarının belirlenmesinde, devletin ve işletmelerin gelecekte yapacakları yatırımlara doğru karar verilmesinde ithalat ve ihracat verileri önemli yer tutmaktadır. Ayrıca, ödemeler dengesinin oluşturulması için ülkeler dış ticaretini hesaplamak

¹² Osman Barbaros Kemer, **Dış Ticaret Teknikleri: Teori Uygulama**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınevi, 2005, s.3.

¹³ A.e.

¹⁴ Muhasebe Dersleri, İthalat, <http://www.muhasebedersleri.com/ithalat-ihracat/ithalat.html>, 11.04.2010

zorundadırlar. Dış ticaret verileri her kesim tarafından kullanılmakta, ayrıca ulusal hesap sisteminde de bunlara ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁵

Dış ticaret, günümüz dünyasında ülkelerarası iktisadi ilişkilerin en belirleyici unsurudur. Mal akımları uluslararası ekonomik ilişkiler içinde daima en eski ve en ağırlıklı yeri tutmuştur. İnsan ihtiyaçlarındaki artış, üretim teknolojisindeki ilerlemeler, haberleşme ve ulaşım alanındaki gelişmeler dünya ticaretinin de gelişmesindeki temel etkenlerdir. Aynı etkenler aynı zamanda dünya hizmetler ticaretini de geliştirici sonuçlar doğurmuştur. Bununla birlikte, uluslararası ticarete hizmetler daima ikinci derecede önem taşımış, asıl ağırlık mal ticareti üzerinde toplanmıştır. Ancak, teknolojinin ulaştığı boyutlar ve dünya hizmet ticaretindeki hızlı artışlar son yıllarda dikkatlerin daha yoğun biçimde bu alana yöneltilmesine neden olmuştur.¹⁶

Dış ticarete ülkeler kendi kazançlarına göre hareket ederler, çünkü bir ülke ne kadar çok mal ve hizmet ihraç ederse ödemeler bilançosu o kadar fazla verir. Ülkede istihdam olanakları artar. Ülkeler ticaret yaparlarken kendi üreticilerini ve tüketicilerini korurlar. Ülkelerinde olmayan mal başka ülkelerden temin edilir veya kendi ülkesinde yüksek maliyete üretebileceği bir malı başka bir ülkeden daha ucuza alabilirler. Düşük maliyetle ürettiği malları ise diğer ülkelere ihraç edebilirler. İleride de değinileceği gibi karşılaştırmalı ve mutlak üstünlük teorileri de bu konuya yönelik açıklamalara yardımcı olur.

Eğer ülkeler sadece kendi ürettiklerini tüketselerdi, dünya üzerinde dış ticaret olmazdı. Ancak ülkeler sadece tüketecekleri kadar üretseler bile dış ticaret olabiliyor. O halde dış ticaret yapılmasının sebepleri nelerdir? Bu sebepleri on başlık altında toplayabiliriz¹⁷:

- *Doğal ve Beşeri Kaynak Yetersizliği*

Doğal ve beşeri kaynak yetersizliği, ilgili ülkede yerli üretimin yetersizliğine

¹⁵ T.V.Gavrilov, *Mejdunarodnaya Ekonomika*, Moskva, İzdatelstvo Prior, 1999, s.173.

¹⁶ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007, s.17.

¹⁷ Osman Barbaros Kemer, *Dış Ticaret Teknikleri: Teori Uygulama*, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınevi, 2005, ss.4-13.

sebeap olur. Bu durum iki biçimde incelenebilir: Doğal kaynakların yeryüzüne dengesiz dağılımı ve teknolojik bilgi ile uzman işgücü yetersizliğı.

- *Uluslararası Fiyat Farklılığı*

Ülkelerin her malı kendi başlarına etkin bir biçimde üretmeleri söz konusu olamayacaktır. Bu nedenle her bir ülke, diğer ülkelere nispetle daha ucuza üretebildiğı mallarda uzmanlaşma, bu mallarda yurtiçi üretiminin bir kısmını yurtdışına satıp, diğer ülkelerin nispeten ucuz mallarının bir kısmını satın alma eğilimindedir. Bu süreç, her ülke için uygun olacak şekilde daha fazla mal ve hizmet meydana getirebilecek olan işbölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir. Böylece işbölümü ve uzmanlaşma, dış ticaret yapan bütün ülkelerde hayat standardını yükseltir.

- *Genişleyen Piyasaların Ölçek Ekonomilerine Yol Açması*

A ülkesinin sahip olduğı bir üretim faktörünün B ülkesine nispeten daha bol olmasından kaynaklanan nispi ucuzluğu, bu faktörün yoğun biçimde kullanıldığı malın dış ticarete açılmasında elbette önemli bir etkidir. Ancak bu, hiçbir zaman kalıcı bir dış ticareti ve uzmanlaşmayı tek başına garanti edemez.

- *Daha Yüksek Bir Toplam Piyasa Talebinin Daha Fazla Bir Denizaşırı İktisadi Büyüme Demek Olması*

Eğer ihracat yapılabilecek ülkelerdeki ekonomik büyüme ihracatçının kendi ülkesindeki ekonomik büyümeden daha fazla ise, bu ihracatçının ticaret yapma olasılığı daha fazla demektir.

- *Daha Rekabetçi Bir Dünyanın Şirket Performansında da Gelişmeye Yol Açması*

Eğer mallarınızı satmak için yabancı piyasalara göndermeye kalkarsanız, aynı ürünü üreten diğer ülke firmalarının derhal rekabetiyle karşı karşıya kalırsınız. Demek ki, sadece kendi yerli rakiplerinizin rekabetiyle değil, başka ülkelerin ürünlerinin rekabetiyle de karşı karşıya kalacaksınız. Ancak bu ilave rekabet, şirketinizin performansında hızlı bir ilerleme meydana getirebilir. İlave rekabet

daha etkin bir şirket meydana getirir ve ihracata niyetlenmekle başlar.

- *“Bütün Yumurtalar Bir Sepette” Riskine Karşı Çeşitliliğin Yayılması*

Sadece yerli piyasada iş yapıyorsanız, bunun anlamı “bütün yumurtalarınız tek bir sepet içinde” demektir. Bu sepeti yere düşürürseniz tüm yumurtalar kırılır. Oysa ticareti dünyanın çeşitli bölgelerine dağıtmak, riski de çeşitli piyasalara dağıtarak azaltmak anlamına gelir.

- *Bazı Ticari Anlaşmaların ve İktisadi Birleşme Hareketlerinin (Avrupa Birliği vb.) İhracatçıları Kayırması ve Onları Teşvik Etmesi*

Ticari anlaşmalar ve ticari entegrasyonlar, ihracatçıları kaçınılmaz biçimde kayırır.

- *Talep Miktarındaki Mevsimlik Dalgalanmaların Elimine Edilmesi*

Üzerinde yaşadığımız ve rutin olarak her 24 saatte bir tur yapan, gece ve gündüzün, yaz, kış, ilkbahar ve sonbaharın görüldüğü böyle bir dünyada, hemen hemen her ülkede talebin mevsimlik olarak dalgalandığına şahit oluyoruz. Buna karşın, olaylara tek tek ülke bazında değil de dünya genelinde yaklaştığımız zaman ortada bir talep dalgalanması olmadığını görürüz. Çünkü uluslararası ticaretin işin içine girmesi, tüm bu mevsimlik dalgalanmaları ortadan kaldırır.

- *Ülkelerarası Mal Farklılaştırması*

Bu durum benzer (hatta aynı) malı üreten ülkeler arasında söz konusu olur. Bu şöyle bir örnekle açıklanabilir: ABD ve Japonya gelişmiş bir otomotiv endüstrisine sahip ülkelerdir. O halde iki ülke arasında otomotiv ticareti olmaması gerekir ama olmaktadır Neden? Çünkü “Amerikan halkı mutlaka ABD menşeli otomobilleri kullanır” diye bir şart yoktur. Nitekim Japonya, etkin bir pazarlamanın da yardımıyla, pek çok Amerikalı tüketicinin zevklerine daha uygun (dizaynının daha şık olması, daha ekonomik olması, klasik ve alışılmış modellerin aksine alışılmadık ve daha çağdaş bir tasarıma sahip olması, kullanım fonksiyonlarının daha çeşitli olması, vb.) otomobilleri ABD'ye ihraç etmektedir. Böylece “Japon otomobilleri Amerikan

otomobillerinden daha farklıdır” imajı yerleştirilmiş olmaktadır.

- *Devletin Dış Ticareti Teşvik Etmesi*

Bir ülke ne kadar çok mal türünde uzmanlaşırsa yapabileceği ihracat da buna bağlı olarak artacaktır. Bu ise ülkenin gittikçe daha fazla döviz geliri elde etmesi demektir. İhraç mallarının üretiminde kullanılan girdileri (hammadde, ara malları, yatırım malları) yabancı piyasalardan getirtmek gerekebilir. Bunun için de döviz kullanmak gerekir. İhracatçıların bazı temel hammadde, ara malları ve yatırım mallarını ödeme sıkıntısı çekmeden ithal edebilmeleri amacıyla gerekli döviz kazanmaları için hükümet bu konuda çeşitli finansal, v.b. yardımlarda bulunur ki bunlara “İhracat Teşvikleri” denir.

Bağımsız ülke ekonomilerinin önemli bir özelliği hepsinin az veya çok uluslararası ticarete katılmış olmalarıdır. Her ülke ürettiği malların bir kısmını diğer ülkelere satar, yani ihracatta bulunur. Bunun karşılığında da tükettiği malların bir kısmını dışarıdan ithal eder. Bazı ülkeler dış ticarete daha yoğun biçimde katılırlar. Diğer bir deyişle, dışa daha açıktırlar. Ülkelerin dış ticarete bağımlılıklarını ölçmede geleneksel olarak kullanılan yöntem, o ülkede ihracatın Gayri Safi Milli Hasıladaki payının ölçülmesidir. Bu oran ne derece yüksek olursa, dış ticarete bağımlılık da o ölçüde yüksektir. Bu, genelde doğru bir yaklaşım olmakla birlikte, bağımlılık konusunda daha gerçekçi bir gösterge elde etmek için sermaye, teknoloji ve işçi göçleri gibi faktör akımlarını da gözönünde bulundurmak gerekir. Çünkü, ülkelerin yalnız mal akımları yönünden değil, faktör akımları ile de dış ticarete bağımlı oldukları unutulmamalıdır.¹⁸

İnsan ihtiyaçlarındaki artış ve değişimler, üretim teknolojisindeki ilerlemeler, haberleşme ve ulaşım alanındaki gelişmeler dünya ticaretinin gelişmesindeki temel etkenlerdir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticaretine konu olan mallar değişik endüstrilerde üretilmiş olmaktadır. Gelişmiş ülkeler sanayi mallarını,

¹⁸ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007, s.4.

gelişmekte olanlar da ilkel tarım ürünleri üreterek, bu malları birbirine ithal ve ihraç etmek suretiyle ticarete bulunurlar. Gelişmekte olan ülkeler, büyümeleri için son derece önemli olan yatırım mallarını gelişmiş ülkelere ithal ederek kendilerinin hızlı bir şekilde büyümelerini sağlayabilirler. Gelişmiş ülkeler ise hem sanayi hem tarım üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olabilir, ama ürettiği ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malı üreterek, onu ihraç edip üretim kaynaklarını daha etkin kullanabilirler. Sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin giderek artan bölümü ise endüstri içi ticarete dayanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin ticaretine konu olan mallar endüstri içi, yani aynı endüstride üretilmiş mallardır. Aynı endüstride üretilmiş olmasına rağmen malların yapısı, fiyatı, kalitesi, markası farklıdır. Ürünlerin yukarıda saydığımız farklılıkları da ülkeler arasında ticaretin yapılmasına sebep olabilir.

Dış ticaretin diğer bir yönü de belirli bir kambiyo ve dış ticaret rejimine göre yürütülmesidir. Genellikle ödemeler dengesi problemleri az olan ülkelerde bu konudaki düzenlemeler liberal ve daha az kısıtlama içerirken, ödemeler dengesi problemleri çok olan ülkelere ise daha az liberal uygulamalar söz konusu olabilmektedir.¹⁹ Bu da ülkenin gelişmesi üzerinde negatif bir unsurdur. Çünkü ticari operasyonların serbestliği ölçüsünde büyümeye olan katkısı da olumlu olacaktır. Bu bakımdan dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi bir takım olumsuz faktörlerinin yanı sıra genel olarak olumlu bir görünüm arz etmektedir.

Dış ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri genellikle olumlu niteliktedir. XIX. Asırda ticaret, dünyadaki birçok yeni yerleşim bölgesinde (Birleşik Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin) “kalkınmanın motoru” rolü oynamıştı. İngiltere’de kitle sanayi üretimine geçişin gıda maddelerine ve hammaddelere duyurduğu talep, bu ülkelerin ihracatını hızla arttırarak kalkınmalarına büyük destek sağlamıştır. OECD ülkeleri üzerinde son 20 yılın verilerine dayanılarak yapılan bir çalışmada dış ticaretin GSMH içindeki

¹⁹Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 1999, s.111.

payında % 10'luk bir artışın kişi başına milli gelirde % 4'lük bir artışa yol açabileceği tespit edilmiş ve böylece ekonomik büyümenin politik ve ekonomik belirleyicilerinden birinin, dış ticaret olduğu kabul edilmiştir.²⁰ Bugünün az gelişmiş ülkeleri bakımından dış ticaretin, kalkınmanın motoru rolü oynaması tartışmalı olmakla birlikte, kalkınmayı hızlandırıcı önemli bazı etkileri olduğu kesindir.

Dış ticaretin sağladığı yararlarından birkaçını örnek olarak verirse; gelişmekte olan ülkeler üretmedikleri ya da pahalıya mal ettikleri ürünleri, kaynakları yurtdışından ithal etme olanağına kavuşurlar. Buraya örnek olarak teknolojiyi verebiliriz. Genellikle teknolojiyi gelişmiş sanayi ülkeleri üretirler, gelişmekte olan ülkeler gerekli teknolojileri dışarıdan ithal ederek gelişmeyi hızlandırabilirler.²¹

Dış ticaretin doğurduğu başka bir yarar da ülkedeki ürün fazlasına pazar bulabilme imkânıdır. Eğer herhangi bir sebeple, o mala olan talebin düşmesiyle üretimin bir bölümü satılamıyor ise bunlar yurtdışına ihraç edilerek stok olmaktan kurtulur. Dış ticaretin doğurduğu talep artışları bu ürünlerin satılmasına olanak sağlar. Geniş bir piyasa hacmi üretilen mamullerin tümünün satılabilmesine ve üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanmasına imkan verir. Piyasanın dar olması bazı malların üretiminde etkin yöntemlerin kullanılmasını engeller. Çünkü özellikle kitlesel üretim teknolojileri, belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılamazlar. Dış piyasaların olması üretilen ürünlerin satılabilme şansını daha da arttırmaktadır. Ülke, mallarını yurtdışına satarken, yabancı ülkelerin rekabetiyle karşı karşıya gelir. Birbirinin yerine ikame edilebilen mallar arasında rekabet başlar. Rekabetin olması üretimde etkinliği artırır, teknolojiyi geliştirir ve iş bilen, becerikli iş adamlarının ortaya çıkmasına neden olur. Mallar hem ucuz hem kaliteli üretilerek başka mallar karşısında rekabet gücünün artırılması için çalışılır. Rekabetin olmadığı yerde tekelleşme eğilimleri başlar, ürünlerin kalitesi düşmekle birlikte fiyatları şiddetli bir şekilde

²⁰ Osman Barbaros Kemer, **Dış Ticaret Teknikleri: Teori Uygulama**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınevi, 2005, s.7.

²¹ N.A.Miklaşevskaya, A.V.Holopov, **Mejdunarodnaya Ekonomika**, Moskva, İzdatelstvo Delo i Servis, 1998, s.17.

yükselmeler gösterebilir. Rekabet kaynak verimliliğini artırmanın etkili bir yolu olarak kabul edilir. Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine yaklaşmaya başlar, farklı ülkelerdeki tüketiciler diğerlerinin davranışlarından haberdar olurlar. Böylece, yeni ihtiyaçlar doğar, farklı kalitede mallar talep edilir. Tüketiciler tercih ettikleri her mala ulaşabilme olanağına kavuşurlar. Bunların hepsi ekonomiye dinamizm kazandırır, kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunur²².

Dış ticaretin sağladığı yararların yanı sıra zararları da söz konusudur ve bu dış ticaret zararları daha çok az gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Özellikle az gelişmiş ülkeler, üretimde kullandıkları makineleri, hammaddeleri çoğunlukla yurt dışından ithal ederler. Bu ise ülkenin kalkınma hızını bu ülkelerin ithalatına bağlamaktadır. Örneğin, döviz sıkıntısı içinde bulunan bir ülkenin ithalatının yapılamadığı durumlarda dışarıdan ithal ettiği mallar sağlanamayarak ekonomik refahta önemli düşüşler ortaya çıkmaktadır. Bu mallar değişik nitelikteki ürünler olabilir, örneğin temel tüketim maddeleri ya da ara ve yatırım malları gibi. Kendisi üretemediği için borçlanma gibi yollara giderek bu mallara olan ihtiyaçlarını karşılar. Dış ticaretin getirdiği başka bir zarar ise ülkeler arası rekabetten dolayı meydana gelmektedir. Yani gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri mallar ile gelişmiş ülkelerin ürettikleri mallar kalite, fiyat ve başka faktörler bakımından farklı olduklarından rekabet güçleri de farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere göre rekabet gücü yüksektir, bundan dolayı az gelişmiş ülkelerdeki üreticiler ya üretim hacmini azaltmaya ya da iş yerlerini kapatmaya mecbur olurlar veya dış rekabete dayanabilmek için belirli bir süre korunmak amacıyla devletten destek isteyebilirler. Fakir ülkeler, yeni canlanmaya başlayan rekabet kabiliyetlerini gelişmiş ülkelerin rekabeti karşısında tamamen kaybedebilme durumuna gelmektedirler²³.

²² A.e., s.21.

²³ A.e., s.23.

Günümüzde bir malın çeşitli parçaları farklı ülkelerde yapılmaktadır. Bunun nedeni de, her ülke kaynak üstünlüğü veya ucuz emek dolayısıyla birer parça üzerinde uzmanlaşarak mamullerin daha düşük maliyetle üretebilmesi çabasıdır. Böyle bir uzmanlaşma ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Herhangi bir ülkede meydana gelebilecek bir problem, ilişkide bulunduğu başka ülkeler aleyhine de önemli sonuçlar doğurabilir. Bunun temel nedeni, ulusal ekonominin dış piyasalardan kaynaklanan ve öngörülemeyen gelişmelere karşı açık durumda kalmasıdır.

Örneğin bir ülkenin herhangi bir malın üretimini yaparken başka ülkeden bu üretimi yapmak için bir teçhizat ithal ettiğini varsayarsak, bu ülkede meydana gelen bir kriz nedeniyle teçhizatın üretiminde azalma olursa, bu durum öbür ülkenin üretimini de durduran sonuç doğurur. Ülke içinde yapılan üretimin bir bölümü ihraç edilip yabancıların tüketimini karşılamaktadır. Dış piyasa talebindeki bir artma ya da azalma üretim hacmini ve çalıştırılan insan gücünü doğrudan etkiler. Dış talepteki bir düşme üretimde daralmaya ve işsizlik oranında yükselmeye yol açarak ulusal ekonomiyi büyük zarara uğratabilir.

Dış ticaretin getirdiği bazı olumsuz etkileri görmüş olduk, ancak bu durumda yapılması gereken şey, ülke ekonomisini dış dünyadan soyutlamak değil, bu olumsuzlukları en aza indirecek önlemler almak biçiminde olmalıdır.

1.2.3. Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası ticaret teorisinin başlıca amacı ülkeler arasındaki mal ve hizmet alım satımlarının nedenlerini açıklamaktır. Analizlerde iki ülkeli, iki mallı ve iki faktörlü modeller kullanılır. Hükümet kesiminin var olmadığı, dolayısıyla gümrük tarifelerinin ve ticaret üzerinde öteki kısıtlamaların bulunmadığı; mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerli olduğu; uluslararası taşıma giderlerinin bulunmadığı, v.b. varsayımlardan hareket edilir. Bütün bunlar, bilim adamlarının

teori geliştirme sürecinde, incelemekte oldukları olayları onları çevreleyen ayrıntılardan soyutlama faaliyetlerinin bir sonucudur. Böylece olayların ana nedenlerini oluşturan ilişkileri ortaya koymaya çalışırlar. Bu varsayımların çoğu aşırı basit ve kısıtlayıcı bir niteliktedir. Ancak, bu varsayımlar altında ulaşılan sonuçların çoğunun, bunlar kaldırıldığında da geçerliliğini koruyacağı kabul edilir.²⁴

Özet olarak, Uluslararası Ticaret Teorisi'ne ilişkin analizleri, bazı aşırı basitleştirici varsayımlar altında ülkelerin birbirleriyle yapmakta oldukları ticaretin temelini, yani dış ticaret kazançlarını, dış ticaretin bileşimi ve göreceli reel fiyat ilişkilerini açıklamaya yönelik bir bilimsel faaliyet alanı olarak tanımlama olanağı vardır. Dış ticaret teorisinin yanıtlamak zorunda olduğu temel sorular şöyledir²⁵:

- Ülkeler neden dış ticaret yaparlar?
- Bir ülkenin dış ticaretinin bileşimi nasıl açıklanabilir?
- Bir ülkenin ihraç fiyatları ile ithal fiyatları oranı nasıl oluşmaktadır?

Uluslararası ticaretin ilk kez bilimsel bir yöntemle incelenmesi Adam Smith'in 1776'da yayımlanan ünlü eseri "Ulusların Zenginliği" ile başlar. Yani bu bilim dalının iki buçuk asırlık bir geçmişi bulunmaktadır. Bu zaman zarfında söz konusu bilimsel gelişmeye katkısı bulunan pek çok iktisatçı olmuştur. Bunların arasında özellikle David Ricardo, John Stuart Mill, Alfred Marshall, Eli Heckscher, Bertil Ohlin, John Maynard Keynes, Jacob Viner ve Paul Samuelson'u belirtmek gerekir.²⁶

Farklı zamanlarda uluslararası ticaretin kökenini, amacını, kanunlarını, avantaj ve dezavantajlarını anlatmaya çalışan farklı teoriler ortaya atılmış ve reddedilmiştir. Aşağıda en yaygın uluslararası ticaret teorileri verilecektir.

²⁴ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 1999, s.11.

²⁵ A.e., s.13.

²⁶ A.e., s.14.

1.2.3.1. Merkantilizm

Klasik Doktrinden önce dünyada geçerli olan ekonomik ve siyasal düşünce akımı Merkantilizm olarak adlandırılır. Bu akım XVI. asırdan XVII. asrın sonlarına kadar dünyada etkili olmuştur. Bu felsefeye göre, dış ticaret politikasının temel amacı hazinenin altın stokunu artırmaktır. Bunun için de ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmak gerekir. Merkantilistler altın ve değerli madenleri servetin kaynağı olarak görmüşlerdir. Onlara göre, hazinenin altın stoku aynı zamanda ekonomik ve siyasal gücün de temelidir. Merkantilizm yoğun devlet müdahaleciliğine dayanan bir doktrindir. Dış ödeme fazlası oluşturup altın stoklarını artırmak üzere iç ve dış ekonomik faaliyetler üzerine yoğun devlet müdahaleciliğini zorunlu görürler.²⁷ İhracatın artırılmasına birinci derecede önem verirler. Mamul mal ithalinin ise sıkı biçimde kısıtlanması öngörülür. Buna karşın, hammaddelerin ithali serbesttir. Doğal olarak bunun ifade ettiği anlam, ülkenin dışarıdan hammadde ithalinin özendirilmesi ve bunların ülkede işlenerek dışarıya mamul mal biçiminde ihraç edilmesidir.

Bu teoriye göre devletin asıl amacı zenginliktir, ama yeryüzündeki zenginlik sınırlıdır. Demek ki bir ülkenin zenginliğinin artması için diğer ülkedeki zenginliğin azalması gerekmektedir. Uluslararası ticaretin önemini ilk olarak merkantilistler vurgulamışlar ve ödemeler bilançosunu betimlemişlerdir. Teorinin esas eksikliği ülkelerin gelişmesinin, zenginliğin çoğalmasından değil zenginliğin yeniden dağıtılmasından geçmesidir.

1.2.3.2. Klasik Görüş

Bu görüşe göre bütün bireyler ekonomik çıkarlarına göre hareket ederler. Devlet kişilerin bireysel girişim haklarını kısıtlamamalıdır. Çünkü bireyler kendi çıkarları peşinde koşmakla aynı zamanda toplumsal çıkarlara da hizmet etmiş olurlar. Nihayet, ekonomik hayatta düzen sağlayan bir “görünmez el” vardır. Bu görünmez el

²⁷ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007, ss.20-21.

de fiyat mekanizmasıdır. Ekonomik hayatta düzen fiyat mekanizmasının işleyişi ile kendiliğinden sağlandığına göre, devletin bu amaçla ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur.²⁸

Smith'e göre, toplam dünya serveti sabit değildir. Dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü doğurarak dünya kaynaklarının verimliliğini artırır, böylece dünya üretimi ve refahının yükselmesine yol açar. Bu görüş açısından karşılıklı ticaret yapan iki ülke uzmanlaşma ve serbest uluslararası değişim sonucunda daha yüksek üretim ve tüketim düzeylerine ulaşarak yaşam standartlarını birlikte artırır. Dolayısıyla Smith'e göre, Merkantilizm'in uluslar arası ticarete bir taraf kazanırken diğer tarafın kaybetmesi şeklindeki görüşü yanlıştır. Çünkü uluslar arası ticaretten her iki taraf da kazançlı çıkar.²⁹

1.2.3.3. Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını Mutlak Üstünlük Teorisi ile açıklar. Buna göre, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek göreceli olarak pahalıya üretebildiklerini dış ülkeden ithal etmelidir. Burada maliyet kavramı yalnızca homojen bir faktör olan emeği içermektedir.³⁰ Bu teori örneğin gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret gibi, uluslar arası ticaretin ancak sınırlı bir bölümünü açıklayabilir; gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticareti açıklamakta ise büyük ölçüde yetersiz kalır.

1.2.3.4. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Ricardo'ya göre uluslararası ticaret için üzerinde durulması gereken, ülkenin bazı malları diğer ülkelere daha ucuza üretmiş olması, yani bu mallarda mutlak

²⁸ A.e., s.23.

²⁹ A.e., s.24.

³⁰ A.e., s.25.

üstünlük sahibi olması değildir. Tersine, önemli olan üretimde uluslararası üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke diğerine göre, hangi malların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o mallarda uzmanlaşmalıdır. Başka bir deyişle, Ricardo'ya göre uluslar arası ticaretin temelini mutlak değil, karşılaştırmalı üstünlükler oluşturur.

Eğer ülke bazı malların üretiminde diğer mallara göre daha yüksek oranlarda verimli ise, neden daha az üstün olduğu alanlarda üretim yaparak kaynaklarını israf etsin. Bunun için en iyi politika, ilgili ülkenin karşılaştırmalı olarak en etkin olduğu alanlarda uzmanlaşması ve bu ürünleri ihraç ederek göreceli biçimde pahalıya üretebildiklerini diğer ülkelerden ithal etmesidir. Bunun gibi, diğer bir ülke de bütün mallarda daha düşük bir verimlilik gösterebilir, ama birinci ülkeye göre bir maldaki verim düşüklüğü öbür maldakinden daha az olabilir. Dolayısıyla o da verimlilikteki olumsuz farkın göreceli olarak düşük bulunduğu malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir, bu malda uzmanlaşmalı ve bunu ihraç etmelidir. Ülkeler bu kurala uygun hareket etmekle kıt kaynaklarını en ekonomik biçimde kullanmış ve ekonomik refahlarını maksimum düzeye ulaştırmış olurlar.³¹

1.2.3.5. Heckscher–Ohlin Teorisi

Birinci Dünya Savaşından sonra iki İsveçli iktisatçı Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından ayrıntılı bir uluslararası ticaret teorisi geliştirildi. Bu teori, iki önemli üretim faktörü olan emek ve sermayeyi analize katarak uluslararası ticaretin anlamını daha da genişletmiştir. Burada sermaye anlamında arazi, bina, makine ve teçhizata yatırılmış para düşünülmelidir.³²

Teoride savunulan ana düşünce şu şekilde ifade edilir: Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, üretimi o faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda

³¹ A.e., ss.26-27.

³² N.A. Miklaşevskaya, A.V. Holopov, *Mejdunarodnaya Ekonomika*, Moskva, İzdatelstvo Delo i Servis, 1998, s.15.

karşılaştırmalı üstünlük elde eder, yani onları daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır.

Diyelim ki, bir ülke üretim faktörlerinden emeğe göreceli olarak daha bol biçimde sahiptir. Böyle bir ülkede normal olarak emek yoğun mallar daha düşük maliyetle üretilir. Bunu gibi, sermaye faktörüne zengin olarak sahip bulunan ülkelerin de sermaye-yoğun malları daha ucuza üretmeleri beklenir.³³

1.2.3.6. Yeni Dış Ticaret Teorileri

1960'lardan sonra uluslararası ticareti açıklamak üzere yeni teoriler veya hipotezler ortaya atılmıştır. Bu yeni hipotezlerin geliştirilmesi, Uluslararası İktisat Teorisi alanında önemli bir ilerleme sayılır. Çünkü uluslararası ticaret gibi büyüklü küçüklü yaklaşık iki yüze yakın ülke arasında gerçekleştirilen, sayıları binleri bulan ve sürekli değişen mal ve hizmeti kapsayan bir konuyu tek başına basit bir teori ile açıklamak nasıl mümkün olabilir?

Bir teoriden en iyimser bir olasılıkla ancak belirli grup malların ticaretini açıklaması beklenebilir. Dolayısıyla farklı nitelikteki mallar üzerinde gerçekleştirilen ticareti açıklamak için çeşitli hipotezlerin geliştirilmesi olumlu bir yaklaşımdır. Aşağıda bu yeni teoremlerden belli başlıları gözden geçirilmektedir.³⁴

- *Nitelikli İşgücü Teoremi*

Bu görüşe göre belirli türlerdeki mesleki veya nitelikli işgücü bakımından zengin ülkeler, üretimi büyük ölçüde bu faktörlere bağlı olan mallarda uzmanlaşırlar. Öte yandan, niteliksiz emeğe bol olarak sahip bulunan ülkeler ise ağırlıklı olarak niteliksiz emeği içeren malların üretiminde üstünlüğe sahip bulunmaktadır.

- *Teknoloji Açığı Teoremi*

³³ Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007, s.80.

³⁴ A.e., s.101-108.

Buna göre sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bir bölümü yeni mal ve üretim süreçlerine dayalıdır. Bunlar çoğunluğu ileri sanayileşmiş ülkelerde kurulu bulunan yenilikçi firmalar tarafından geliştirilirler. Yenilikler, patent ve fikri mülkiyet hakları yasaları ile korunur. Dolayısıyla teknoloji açığı hipotezine göre, yeni bir mal veya üretim süreci bulan sanayileşmiş ülkeler bu malların ilk ihracatçıları olurlar. Ancak zamanla teknoloji taklit yoluyla ya da serbest bir mal durumuna gelerek öteki ülkelerin eline geçtikten sonra, o ülkeler emeğin ucuzluğu veya doğal kaynak üstünlükleri nedeniyle söz konusu malı ilk icat edenden daha ucuza üretirler. Böylece adı geçen mal daha az gelişmiş durumdaki bu ülkeler tarafından ihraç olunmaya başlanır. Malı ilk icat edenler bu ülkelerle rekabet edemedikleri için onu şimdi dışarıdan ithal ederler. Bunun en tipik örneği dokumacılık ürünleridir.

- ***Ürün Dönemleri Teoremi***

Hipotezde öne sürülen görüşe göre, bazı ülkeler halen varolan mallarda, bazıları da yeni malların üretiminde uzmanlaşırlar. Ancak kritik önem taşıyan şu ki bir mal, yeni mal durumundan eski mal biçimindeki yaşam dönemlerine geçerken üretimin coğrafi yeri de değişir.

- ***Tercihlerde Benzerlik Teoremi***

Bu hipoteze göre sanayi ürünleri üzerindeki ticaret üretim maliyetlerinden çok, ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin benzerliğine bağlıdır. Zevk ve tercihler, ya da genel olarak talep koşullarını belirleyen temel etken ise ülkelerin gelir düzeyleridir. Başka bir deyişle, bir ülkedeki mal türleri o ülkede kişi başına düşen gelir düzeylerinin bir yansımasıdır. Bu ürünler aynı zamanda ülkenin ihracat temelini oluştururlar.

- ***Ölçek Ekonomileri Teoremi***

Uluslararası ticarete ölçek ekonomileri önemli bir etkindir, çünkü bazı endüstrilerde küçük ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla rekabetini güçleştirir. Bunun sonucu olarak da ölçek ekonomisi özelliğine sahip mallar, çok sayıdaki ufak üretici firma yerine az sayıdaki büyük firmalar tarafından üretilirler. Ölçek ekonomileri uluslararası ticarete ülkelerin bu tür endüstrilerde uzmanlaşmaları için daha güçlü bir teşvik sağlar. Ülke, iç

piyasada tüketicilerin satın alacakları çok sayıdaki maldan az miktarda üretmek yerine, ölçek ekonomisine sahip birkaç endüstri üzerinde uzmanlaşmaya gider ve ihtiyacı olan diğer malları dışarıdan ithal eder. Böylece ölçek ekonomileri maliyetleri düşürerek, üretim ve zevkler yönünden birbirine benzer ülkeler arasında bile kârlı ticaret yapma olanağı sağlar.

- ***Monopolcü Rekabet Teoremi***

Dünya ticareti geleneksel anlamda birbirine benzer olmayan, ya da tamamen değişik endüstriler tarafından üretilen malların alım satımı biçiminde düşünülmüştür. Buna endüstriler-arası ticaret adı verilir. Fakat günümüzde asıl ağırlık taşıyan aynı endüstri veya mal grubuna ait farklılaştırılmış malların alınıp satılmasıdır. Buna da endüstri-içi ticaret denmektedir. Monopolcü rekabet hipotezinde endüstri-içi ticaret mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileri ile açıklanmaktadır. Buna göre ülkeler arasındaki faktör donatımları ne derece farklı ise karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı endüstriler-arası ticaret de o derece büyük olur. Bu ise Faktör Donatımı Teorisi ya da karşılaştırmalı üstünlüklerin daha çok sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamakta başarılı olacağı anlamına gelir. Tersine, monopolcü rekabet hipotezi de aynı faktör donatımına sahip sanayileşmiş ülkelerin kendi aralarında yoğun olarak gerçekleştirdikleri iki yönlü ticareti açıklamada kullanılabilecek bir teoridir.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla dış ticareti açıklamaya yönelik başlıca teoriler ve bunların etkisiyle daha yakın zamanlarda ortaya atılan belli başlı hipotezler gözden geçirilmiştir. Gerçek dünyada dış ticaret, sayıları iki yüze yakın ülke arasında ve onbinlerce mal üzerinde yapılır. Ayrıca bu malların sayısı, yapısı, kalitesi ve öteki özellikleri sürekli biçimde ve hızla değişmektedir. Dolayısıyla konuya gerçekçi bir açıdan bakılırsa bu kadar karmaşık yapıdaki dünya ticaretini tek bir teori ile açıklamanın ne kadar güç olduğu anlaşılır.³⁵

³⁵ A.e., s.110.

1.3. Ticari İşletmeler ve Yapısı

Ekonomi biliminde “teşebbüs” de denilen ekonomik işletmeler, bir gelir sağlamak amacıyla mal ve hizmet üreten kuruluşlardır. “Ticari işletme” ekonomik işletme denilen bu geniş kapsamlı kavramın sadece bir alt türü olup belirli özel niteliklere sahip ekonomik işletmeleri ifade etmektedir. Öyleyse ticari işletmeyi karakterize eden ölçütler nelerdir? Ticari işletmenin başlıca üç türü olup; ticarethane, fabrika ve ticari şekilde işletilen diğer müesseseler ticari işletme sayılırlar³⁶.

Tarım işleri ile zanaatkârlık ve güzel sanatlarla uğraşan kimselere ait müesseselerin ticari işletme sayılabilmeleri için, bu müesseselerin iş hacminin:

- Ticari muhasebenin uygulanmasını gerektirmesi
- Adı geçen müesseselerin ticari veya sınai bir müessese şekil ve mahiyetine (yani bir ticari işletme görünümü) sahip olması, başka bir deyişle söz konusu müesseselerin iş hacimleri itibariyle bir “ticari orgazisyona” sahip olması şartları konmaktadır.

Bu ölçülerin sadece tarım, zanaat ve güzel sanat işletmeleri için değil, genel olarak ticarethane ve fabrika dışında kalan diğer tüm işletmeler için geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Açıkça görüldüğü gibi bu hükümde tüm ticari işletme türleri için geçerli olan genel ölçüler değil, sadece ticari işletmelerin üçüncü türüne özgü olan özel bir ölçü verilmekte olduğundan, bazı yazarlarca kabul edildiği gibi ticari işletme kavramının genel unsurlarının bu hükümden çıkarılması bizce olanaksızdır. Çünkü bu hüküm sadece ticarethane ve fabrika dışında kalan diğer ticari işletmelerin özel ölçütlerini ortaya koymaktadır.

Hangi türden olursa olsun bir işletmenin ticari işletme sayılabilmesi için iki olumlu biri de olumsuz olmak üzere başlıca üç koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir³⁷.

³⁶ K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.31.

³⁷ K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s. 41.

Olumlu koşullar:

- a) Gelir sağlama amacının güdülmesi
- b) Devamlılık

Olumsuz koşul:

Esnaf işletmesi olmamak (yani esnaf işletmesi faaliyeti sınırlarının aşılması)

Demek “Ticari işletme, bir gelir sağlamak amacıyla, esnaf işletmesi faaliyet sınırlarını aşacak biçimde ticarethane ve fabrikacılık sayılabilecek faaliyetlerini devamlı olarak icra eden veya ticarethane ve fabrika kavramlarının dışında kalmakla beraber iş hacmi itibariyle ticari muhasebenin uygulanmasını gerektirecek bir büyüklüğe ve ticari işletme görünümüne sahip bir ekonomik işletmedir”.

1.3.1. Ticari İşletme Kavramının Öğeleri

Ticari işletme kavramı ile ekonomik işletme kavramları arasında bir özel-genel ilişkisi vardır. Her ticari işletme bir ekonomik işletmedir, fakat her ekonomik işletme bir ticari işletme olamaz. Ekonomi bilimi yönünden kendi başına yeterli olarak mal ve hizmet üreten her birim bir işletmedir. Bu anlamda bir ayakkabı boyacısı, bir berber de bir demir-çelik kombinası gibi işletmedir. Ticarî işletmenin bir tanımını verebilmek için, ekonomik anlamdaki bir işletmeyi aynı zamanda ticarî işletme olarak nitelendirecek unsurları saptamak gerekir:

a) *Gelir sağlama amacı:* Bir işletmenin ticari işletme sayılabilmesi için onun her şeyden önce bir gelir sağlamayı amaçlaması gerekir. Burada aranan şart gerçekten gelir sağlanmış olması değil, “böyle bir gelir sağlama niyetinin” varlığıdır. Buna göre böyle bir niyetin varlığına rağmen işletmenin gelir sağlayamaması veya zarar etmesi, eğer diğer şartlar mevcutsa o işletmenin ticari işletme sayılmasına engel teşkil etmez. İşletmenin faaliyetinin tamamen parasız, salt ideal nitelikte olmaması gerekir. Öte yandan buradaki gelir sağlama kavramı sadece mal varlığında doğrudan doğruya bir artışı değil, aynı zamanda mal varlığında muhtemel bir eksilmeyi önlemeye yönelik faaliyetleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla üyelerine ucuz kredi

veya çeşitli tüketim malları sağlamakta olan kredi veya tüketim kooperatiflerinin de bir ticari işletme olduğunu kabul etmek gerekir.

b)Devamlılık: Ticari işletme sürekli olarak belli bir ekonomik uğraşta bulunmak üzere kurulmuş olmalıdır. Bu süreklilikten amaç ise “uzun ve belirsiz bir süre için” faaliyette bulunmak değildir. Bu öge ile anlatılmak istenen şey, işletme faaliyetinin rasgele ve gelip geçici biçimde değil, belirli işlerin hiç olmazsa periyodik olarak tekrarlanması, bunların daha önce saptanmış olan bir plana, programa göre yapılmasıdır. Bu bakımdan birkaç günlük bir sergide veya hafta pazarında faaliyette bulunmakla ticari işletme kurulmuş sayılmadığı halde, mevsimlik sergi, fuar, otel, sayfiye işletmeleri gibi aralıklı olarak sürdürülmekte olan faaliyetler pekala ticari işletme sayılabilirler. Devamlılık ögesi, işletme faaliyetinin girişimci bakımından bir “mutat sanat” haline getirilmiş olmasını ifade etmektedir. Tıpkı yukarıda anılan gelir sağlama ögesinde olduğu gibi devamlılık ögesinde de önemli olan nokta fiili devamdan çok devam niyetidir.

c)Bağımsızlık: Ticari işletme faaliyetinin başka birim ve işletmelerden bağımsız şekilde yürütülmesi gerekir. Bir işletme, başka bir işletmenin irade ve işlemine bağlı olmaksızın işlemlerde bulunabildiği takdirde, ticari işletme olarak kabul edilir. Üçüncü kişilerle işlemde bulunmayan veya müşterilerden gelen talebi karşılama yetkisi olmayan depo, üretim veya dağıtım merkezleri ile atölyeler, bağımsız olmadıkları için ayrı bir ticari işletme olarak kabul edilmezler. Bunlar, ticari işletmenin bir bölümünü oluştururlar. Bir işletmeye ait ürünleri satmak üzere kurulan bayiler, belirli bir firmanın ürünlerini tamir etmek üzere açılan yetkili servisler, telefon faturalarını tahsil etmek üzere açılan Telekom merkezleri, seyahat veya sigorta acenteleri, ticari işletme niteliği taşırlar.³⁸

d)Esnaf sınırlarını aşma: Yukarıda sayılan ögelere sahip bir işletmenin ticari işletme sayılabilmesi için, o işletme içinde yürütülmekte olan faaliyetin (işletmenin iş hacminin) esnaf işletmesi faaliyetinin sınırlarını aşması, yani daha geniş bir iş hacmine sahip olması gerekir.³⁹ Kanunlara göre ister gezici olsunlar, ister bir

³⁸ Mustafa Çeker, “Ticari İşletme Kavramı”, (Çevrimiçi) www.cu.edu.tr, 03.03.2011.

³⁹ K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatii*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.44.

dükkanında veya bir sokağın muayyen yerlerinde sabit bulunsunlar, iktisadi faaliyeti nakdi sermayesinden ziyade bedeni çalışmasına dayanan ve kazancı ancak geçimini sağlamaya yetecek derecede az olan sanat ve ticaret sahipleri” esnaf niteliği taşır. Buna göre, esnaf işletmelerinin iki özelliği vardır:

- İktisadi faaliyetin nakdi sermayeden çok bedeni çalışmaya dayanması.
- Kazancın ancak geçimini sağlamaya yetecek derecede az olması.

Yapısı itibarıyla her ticari işletmede bir insan unsuru ile mal varlığı unsuru mevcuttur. İnsan unsuru ticari işletmeyi kendi adına işleten ve onun yardımcılarında, malvarlığı unsuru ise maddi ve gayri maddi nitelikteki çeşitli ekonomik değerlerden oluşmaktadır.

Hukuki yapısı itibarıyla de ticari işletme bu hak ve borçların sujesi(sahibi) yani bir “kişi” değil, bu hak ve borçların sadece bir “objesidir”⁴⁰.

Ticari işletme tacir yanında ayrı bir hukuk sujesi ayrı bir kişi sayılmaz. Daha önce belirtildiği gibi emek, sermaye ve girişimci unsurlarının belirli bir ticari örgüt içinde bir araya getirilmesinden ibaret olan ticari işletme kavramını deniz ticareti hukukundaki donatanın deniz serveti gibi “özel bir mal varlığı” olarak telakki etmek de mümkün değildir. Tacirin ticari işletmesine tahsis etmiş olduğu mallar, onun kişisel mal varlığına dahil olanlardan ayrı bir hukuki statüye sahip olmayıp, tacirin sorumluluğunu işletmenin malvarlığı ile sınırlamak olanaksızdır. Hukuki bakımdan ticari işletmeye tahsis edilmiş olan malvarlığı tacirin genel malvarlığından ayrı düşünülemez. Dolayısıyla ticari işletme ancak kâr sağlama amacına bağlı olan haklardan, mallardan ve borçlardan oluşan fakat bağımsız bir kişiliği olmayan iktisadi bir bütün sayılabilir.

Tacir; Bir ticari işletmeyi, kısmen dahi olsa kendi adına kendisi işleten kimseye denir. Bir ticari işletmeyi kurup açtığını, sirküler gazete, radyo ve saire ilan vasıtalarıyla halka bildirmiş veya işletmesini ticaret siciline kaydettirerek keyfiyeti ilan etmiş olan kimse fiilen işletmeye başlamamış olsa bile tacir sayılır. Bir ticari

⁴⁰ V.K.Sklyarenko, V.M.Prudnikov, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo İnfra-M, 2005, s.28.

işletme açmış gibi, ister kendi adına, ister adi bir şirket veya her ne suretle olursa olsun hukuken var sayılmayan diğer bir şirket adına muamelelerde bulunan kimse, hüsnüniyet sahibi üçüncü şahıslara karşı tacir gibi mesul olur.

1.3.2. Ticari İşletmelerin Büyüklüğüne Göre Sınıflandırılması

Günümüzde perakende satışın yapan ticari işletmeler “mağazada” ve “mağazada olmayan” ticari hizmetlerini sunmaktadır: koli ticareti, katalogla ticaret, telefonla sipariş, internetle ticaret, pazarlarda ticaret v.b.

Ticari işletmelerin çeşidi, faaliyetin ölçüsüne, ticari sahasının büyüklüğüne, uzmanlaşmaya, hizmet etme metoduna göre belirlenir. Halka hizmet etme faaliyetine göre ticari işletmeler aşağıdaki gibi çeşitlendirilmektedir⁴¹:

- Göreceli olarak düşük fiyatta mal satan işletmeler
 - İskonto mağazaları: Yiyecek-içeceği düşük fiyatta satarlar. (Bu tür mağazalarda sade işlem, az mal çeşidi ve düşük maliyetler söz konusudur. Bundan dolayı fiyatlar düşüktür.)
 - “Depo-mağazaları” (Düşük gelirli halka hizmet verir).
 - Sokak pazarları (ticaret yerinin kirası düşük olduğundan dolayı malların fiyatını düşük tutabilirler).
 - Büyük çarşılar(muamele hızlı ve çok olduğu için maliyetler düşük olur, dolayısıyla fiyatlar düşük tutulur).

- Bonmarşe mağazaları, minimarketler v.b.(orta gelirli halka hizmet verir)
- Özel mağazalar, büyük bonmarşeler, supermarketler, hipermarketler (kaliteli, pahalı, dayanıklı mallar satılır).

Ticari işletmelerin her grubunda farklı farklı ürün türü ve fiyat politikalarını yürütürler, farklı derecedeki ticari hizmet sunarlar, onların teknik donanımları ve

⁴¹K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.51.

dizaynları da farklıdır. Bugün kooperatif işletmelerine gerekli önem verilmelidir. Söz konusu işletmelerde girişimcilerin de, patronların da, personellerin de çıkarları korunur. Bu işletmelerin özellikleri kooperatif çıkarları sağlayarak müşterilerin ilgisini çekmek ve onları daimi müşteri haline getirmektir. Bunun için devamlı gelen müşterilere alış verişte ödemek için plastik kartları (kolaylık sağlamak amacıyla) verir ve her türlü iskonto, bonus, indirimler yapılır⁴².

1.3.3. Piyasa Ekonomisinde Ticari İşletmeler

Ticari işletme, yurtiçi ticarete ekonomik faaliyet gösteren esas şahıstır, tüzel kişilik haklarına sahip olan bağımsız iktisadi faaliyet gösteren kurumdur. Tüketim mallarını alır, satar, bir yerden diğer yere aktarır, saklar ve diğer yardımcı faaliyetleri gerçekleştirirler. Ancak bu tür işletmelerin temel fonksiyonu; milli tüketim mallarını para karşılığında satmaktır. Bunun için ticari işletmeler bir sürü ilave fonksiyonları da yerine getirirler. Örneğin: tüketicilerin talebini öğrenmek, malları satın alma sözleşmelerini yapmak, malları üreticiden alıp tüketilecek yere kadar taşımak, malların çeşidini belirlemek, satılan malları kullanmada tavsiye vermek v.b.

Yurtiçi ticaretin ve ticari işletmelerin işleyişi, yönetim sürecinde önemli halka sayılan- perakende ticaret- muamelesini analiz etmektedir. Amacı halk ihtiyaçlarının tatmin edilme sürecini öğrenmektir. Müşterilerin talebini öğrenmek ve doğru tahmin yapmak, mal piyasasını oluşturmak ve geliştirmek için bilgi toplamaktır. Özellikle analiz, ulaşılan mal hacmi ve ticari muamelenin yapısı işletmeye ne kadar kâr sağlayabildiğini belirlemede yardımcı olur. İşletmeler, istatistik göstergeler yardımıyla kendi ticari faaliyetinin sonucunu öğrenebilirler. Bu göstergeler birbirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır ve bir bütündür. Söz konusu göstergeler sistemi şu gruplara ayrılmaktadır:

- mal arzının müşteri talebine oranı, piyasa hacmi, rekabet seviyesi;

⁴²A.e., s.58.

- perakende mal muamelesinin göstergeleri: cari ve baz fiyatlarıyla rapor ve geçen dönem için mal muamelesinin yapısının göstergeleri;
- piyasa fiyatları ve endeksleri;
- temel faktörlerin (mal stokundaki, mal teslimindeki) piyasa fiyatlarındaki değişikliklerin mal muamele hacmine etkisi.

Bu göstergeler analiz için zengin kaynaktır. Ama serbest ekonomi koşullarında bu göstergeler değişirler, yok olurlar. Analiz yapmada gösterge sistemini seçmek işçiler, piyasa ve halk yapıları, tüketici piyasa fonksiyonu hakkında derin bilgileri gerektirir. Her türlü analiz metodlarını kullanabilme ve perakende mal muamelesini değerlendirebilme çok önemlidir: dinamik serileri oluşturma, nispi ve ortalama verileri kullanma, endekslleme, karşılaştırma metodlarından yararlanma, verilerin bağlamını kurma, grafikleri çizme, matematiksel yönetimden faydalanma v.b.

Perakende satış muamelesi dinamiğini ve hacmini analiz etme, muhasebe istatistik ve raporlardaki verilere dayanır. Cari dönemdeki (aylık, üç aylık, yıllık) verileri planlanan rakamlarla karşılaştırarak değerlendirirler. Perakende mal satış dinamiğinin göstergelerinin rolü serbest piyasa şartlarında büyümüşür. Bunların değişmelerinden ticari işletmelerinin faaliyetinin olumlu veya olumsuz sonuçlarını öğrenirler⁴³.

1.4. Ticaretin Ekonomideki Yeri

Ticaret dünya genelinde oluşturmuş olduğu ekonomik sonuçlar nedeni ile önemli bir ekonomik faaliyet niteliği taşımakta ve bazı yazarlara göre ülkenin gayri safi milli hasılasında ya da diğer bir deyişle ülkede oluşturulan toplam gelirler arasında üst sıralarda yer alan bir ekonomik faaliyet niteliği kazanmaktadır.

⁴³ K.A.Raitskiy, *Ekonomika Predpriyatiy*, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000, s.63

Ticaretin gerçek fonksiyonu, satmak için satın almaktır. Bunun gerçekleşmesi için malı tüketicilere götürmek gerekir. O halde ticaret malın üreticiden tüketiciye saha naklini düzenler.

Malın alım ve satım prosesi iki aşamadan oluşur: malın satın alımı (para- mal) yani malın, üreticiden ticari işletmelere teslim edilmesi ve malın tüketicilere satılması (mal-para).⁴⁴

İkinci aşamada malların duraklaması Milli Geliri olumsuz etkiler istihsalin verimliliğini düşürür. Bunun için ticaretin ilk görevi, malların satımını hızlandırarak var olan yedekleri seferber etmektir. Böylece ticaret, kamu ürünlerinin devamlı dolaşımını sağlar ve verimliliği yükseltmede yardımcı olur.

Günümüzde piyasa ekonomisinin gelişmesiyle ve ekonomik reformların gerçekleştirilerek yaşama kurallarının sağlanmasıyla ticaret, bütün halk tabakalarına dokunan progresif faaliyetlerden biri olmuştur. Bir de ticaret, ülkede istihdam oranının artmasını sağlayan sektördür. Çetin geçiş devrinde sanayinin düşüşüyle, işletme ve kuruluşların geniş ölçüde kapatılmasıyla işsiz kalan halkın çalışabilir kısmına iş yeri sağlamıştır. Kırgızistan'ın milli istatistik komitesinin resmi rakamlarına göre tüm halkın toptan satış ve perakende satış işletmelerinde işçilerin % 13.2'si çalışır ve girişimcilerin % 24.3'ü ticaretle uğraşır.⁴⁵ Sanayi sektörünün gelişmesinde de ticaretin rolü büyüktür. Çünkü ticaret, ülkenin siyasi ve ekonomik durumundaki her türlü değişikliklere en çabuk ve tesirli tepki gösterir. Son tüketiciye en yakın ekonomik branş olarak ticaret, üretilecek malların hacmini ve çeşidini belirleyerek imalat prosesini ayarlar. Bir de tüketicilerin tercih ve kabiliyetini analiz ederek halkın hayat seviyesindeki değişikliği öğrenmeye yardımcı olur. Ayrıca, malın bedeli olan fiyat yardımıyla ülkedeki ekonomik gelişme ve enflasyon oranının dinamizmi hakkında fikir yürütebiliriz. Ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın var olması piyasa ekonomisini oluşturmaya yöneltlen reformların hızlanması ve ticaretin yeni

⁴⁴ V.K.Sklyarenko, V.M.Prudnikov, Ekonomika Predpriyatiy, Moskva, İzdatelstvo İnfra-M, 2005, s.56.

⁴⁵ V.A.Nekrasov, "Vneşnyaya Torgovlya Kırgızstana v Usloviyah Mirovogo Finansovogo Krizisa: Sostoyaniye i Perspektivi", (Çevrimiçi) <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2003/v1/a05.html>, 23.05.2011.

koşullara çabuk alışabilmesi, yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Ticaret sektöründeki yabancı yatırımlar diğer sektörlerin toplam yatırımlarının iki katıdır. Yatırımları çekme konusunda ekonominin diğer sektörlerine göre ticaret ilk sıradadır ama bu yatırımların çoğu toptan satışa yönelmiştir. Perakende satışa yöneltilen yatırım çok azdır. Bunun nedeni de öz sermaye yetersizliği ve yüksek kredi faizi, vergi oranlarının yüksekliği, düşük malların talebinin yetersizliği, ticaret için bina kirasının pahalı olması v.s.dir. Halkın bütün gruplarına ticari hizmet veren tüm perakende ve toptan satan ticari kurumlar mal piyasasının alt yapısını oluştururlar. Burada çalışanlar, malları bölüştürmek, depoda, buzdolabında saklama, teslim edilecek malın hacmini belirleme, tüketiciye malın ulaşımı, mal hakkında bilginin sağlanması gibi önemli fonksiyonları gerçekleştirirler.

Kırgızistan'daki mal piyasasının altyapısı malların serbest dolaşım koşullarına uymamaktadır. Geçiş dönemindeki reformların sonucunda, mal dolaşımı prosesi bozulmuş, ekonomik faaliyet gösteren şahısların arasındaki bağlantı kopmuş, maliyetler yükselmiş, üretilen malların kalitesi düşmüş ve kayıt dışı ekonomi, yolsuzluk artmıştır. Bu problemler ticaretin alt yapısını düzenleyecek kararların alınmasını gerektirmektedir. Bunun için girişimciliği destekleyerek her türlü işletmeleri geliştirmek ve ticaretin yeni metodlarını uygulamak gerekir. Ticaret yönünden ileri düzeyde bir altyapı bulunmalıdır.

Perakende satış mallarının dolaşım büyüklüğü ülkenin sosyal ekonomik durumunun göstergesi olarak kullanılır. Çoğu makroekonomik göstergelerin aynası olan perakende mallarının dolaşımı, büyük ölçüde paranın dolaşımını etkiler. Perakende satışın temposunun yükselmesi ve yapısının değişmesi halkın refahının ne ölçüde yükseldiğini gösterir.

Ticaretin özellikleri şunlardır⁴⁶:

- Malın üretim aşamasının bitmesi, son tüketiciye satılması.

⁴⁶ A.g.e., s.92.

- Ticaret faaliyetinin sonuçlarının ülkedeki para dolaşım hızını belirlemesi.
- Nakit paraların biriktirilmesi, nakit para dolaşımını bütün kurallara ve yasalara uyarak düzenlenmesi.
- Ekonomik faaliyete çabuk adapte olma kabiliyeti.
- Yüksek seviyedeki sermayenin sürati, ticaret faaliyeti sonucunun işletme sermaye tedavülüne bağlılığı.
- Malın fiyatının ve çeşidinin büyük ölçüde talebe ve halkın sosyal ekonomik düzeyinin özelliklerine bağlı olması.
- Ticarete elde edilen gelirin, mevsimlere, hatta günlere, günün saatlerine (Örneğin Yılbaşlarında talebin ve fiyatın artmasından dolayı) bağlı olduğu için periodik sallantılara uğraması.
- Sermaye ve kaynakların saklanması için ticari işletmelerdeki işçilerin sorumluluğu.

Böylece, üretim ve ticaretin işbirliğini daha faal bir hale getirmek için tüccarlar ve müşteriler arasındaki ekonomik ilişkileri optimize etmeye önem verilmelidir. Malın devrinde ticaret, hakim vaziyettedir. Halkın bütün ihtiyaçlarını karşılayarak malların üreticiden tüketiciye aktarılmasını sağlayan ticaret, ülke ekonomisinde önemli yer almaktadır.

2. KIRGIZİSTAN'DA TİCARETİN GELİŞİMİ

Kırgızistan'daki ticaret sektörü bugün, iç dinamikleri yüksek, birçok ekonomik soruna rağmen, bu dinamikleri ekonominin doğal gelişme süreci içinde kanallı edebilen bir yapıya sahiptir. Ekonomiye büyük katkıda bulunan ticaret sektörü, kademe kademe değişik gelişme dönemlerini geçirerek bugünkü dinamizmine ulaşmıştır.

Evvelinden beri Kırgızistan'ın topraklarından geçen ticaret kervan yolları (İpek yolunun bir kısmı) Batı ve Doğu ülkelerini birbirine bağlamıştır. Uzaktan gelen kervancılar Kırgızistan'daki kervansaraylarda kalıp ticaret yapmışlardır. Genellikle mallarını (kuyumcu işi ve saire eşyaları) hayvanlarla ve tarım ürünleriyle değiştirirlerdi. 1870'lerde Kırgızistan'a göç ile birlikte köy ve şehirlerin, özellikle Bişkek ve Karakol'un ortaya çıkmasıyla ülkede ticaretin çerçilik ve takas türü ile birlikte pazar ve dükkan ticaretleri de gelişmeye başlamıştır. Sonradan yerleşik ticaret yapma başlıca Bişkek ve Karakol'da toplanmıştır. 1903 yılında Bişkek'te 406, 1907 yılında Karakol'da 302 adet ticari yer vardı. 1907 yılında toplam ticaret Bişkek'te 1.644 som, Karakol'da ise 1.192 bin som tutarında gerçekleşmiştir.⁴⁷

XX. asrın başında Sovyetler Birliğinin içindeki Kırgızistan'a Rus ve yabancı ticari ve sanayi şirketlerinin mağazaları, dükkanları, ticari daireleri, alış-veriş kurumları açılmaya başlamıştır. 1925 yılında geniş kullanım mallarını toptan ve perakende satan "Türk ticareti" kapatılıp "Kırgız ticareti" açılmış, Bişkek'te iki tane devlet mağazası, Tokmok ve Karakol'da birer tane mağaza kurulmuştur. Ayrıca Özbek ticareti de ülkemizin güneyindeki 5 mağazayı Kırgız ticaretine vermiş, "Kırgız mağazası" anonim şirketi, Bişkek emtia borsası kurulmuştur. 1930 yılından itibaren ülkemizde ticaretin yeni şekilleri (kolhoz,sovhoz ticareti v.s.) ortaya çıkarak ticaret sektörü devamlı ilerlemiş. Devlet ve kooperatif perakende ticaretinde malların çeşitleri ve ticaret yerlerinin sayısı yıl geçtikçe artmıştır. 1981 yılında perakende ticaret oranı 2.8 milyar som olmuş, 1975 yılına göre % 33 yükselmiştir. 1975-1980 yıllarında ticaret alanları çok fazla büyümüştür.

⁴⁷ Osmon İbraimov, Kırgızistan Ensiklopediya, Bişkek, Tsentr Gos. Yazıka i Ensiklopedii, 2001, s.235.

1991 yılında Kırgızistan bağımsız ülke olarak tanınmasından sonra ekonomide mülkiyet çeşitlenmiş, serbest piyasa davranışı ortaya çıkmıştır. Özellikle ticaret sektöründe yeni iktisadi metodlar teklif edilip ticari işletmeler ve yiyecek içecek çoğunlukla özel mülkiyete geçirilmiştir. 2000 yılında Kırgızistan'da 4719 mağaza, 8112 dükkan, 569 eczane, 3128 lokanta, kafe, bar ve yemekhane, 1377 toptan ticaret yapan işletme, 218 otel, 514 benzin istasyonu, 48 ticari merkez, 20 den fazla büyük pazar vardı. Bu kuruluşların çoğu Bişkek, Oş şehirlerinde ve Calalabad, Çüy illerinde yerleşikti. Ülkenin bütün alanlarında perakende satış çoğalmıştı ve 1999 yılı sonunda özel sektör ticareti bütün perakende ticaretin % 98,7'sini oluşturmaktaydı. Halk tüketim mallarının çoğunluğunu (elbise ve eşyaların % 92'sini, ayakkabı, çorap, deri eşyaları, kilim ve yün eşyaların % 74-% 95'ini, et, kuş eti, yumurta ve sucuğun % 59-% 80'ini) pazardan satın alıyordu⁴⁸.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra KC ekonomisi kriz yaşamıştır. 1991-1998 yıllarında bağımsızlığını kazanan Kırgızistan ekonomisini diğer ülkelerin hammadde merkezi haline getirme süreci devam etmiştir. Bunların ticaret sektörüne negatif yönde yansıdığı görülmüştür. 90'lı yıllarda ülkemizin ekonomik potansiyeli düşmüştür. Tüketici piyasasındaki çetin durum devam etmiştir. 1991 yılına göre 1998 yılında perakende satış % 70'e düşmüş ve tüketici piyasasında ithalata bağımlılık şiddetlenmiştir. Ayrıca mallar kalitesiz olduğundan dolayı rekabet gücü düşmüştür ve iç piyasada mal satımı zorlaşmıştır. Uluslararası ticareti geliştirmek için yapılan sözleşmelere rağmen ekonomik durum iyileşmemiştir. Ancak 1995 yılında enflasyon oranı düşmüş, 53 binden fazla işletme özelleştirilmiştir. Böylece kolhoz ve sovhozların özelleştirilmesi başarıyla gerçekleştirilmiştir. 90'lı yılların sonu 2000'li yılların başında sanayi mallarının % 90'dan fazlası özel işletmeler tarafından üretilmiştir.⁴⁹

Günümüzde ticaret, verimliliği az olan bir sektördür, buradaki yasal işlemler gittikçe bozulmaya başlamıştır. Bundan dolayı ticaret sektöründeki kayıt dışı ekonomi bugünlerde GSMH'nin % 14.3'ünü oluşturmaktadır ve bu oran gün

⁴⁸ Osmon İbraimov, *Kırgızistan Ensiklopediya*, Bişkek, Tsentr Gos. Yazıka i Entsiklopedii, 2001, s.236.

⁴⁹ "Torgovlya v Kırgızstane", (Çevrimiçi) www.allkyrgyzstan.com, 14.03.2010.

geçtikçe yükselmektedir. Vergi oranının yüksek olmasından dolayı GSMH'nın % 30- % 40 oranını sağlayan orta ve küçük ölçekli işletmeler çift girişli defter tutmaktadırlar. 2008 yılında devlet kayıt dışı tekstil işletmelerini yasallaştırmaya çalıştı. Ancak bu, beklenen sonuçları getirmedi.⁵⁰

Kırgızistan ticaretinde özel sektör dominanttır: ülkedeki tüm ticaretin % 98,3'ünü oluşturur. Devletin sosyal durumu ihmal ederek, amaca çabuk ulaşma isteği reformların sosyal manaların yitirmiştir. Toplum mülkiyete göre tabakalara ayrılmıştır ve zenginler nüfusun % 10'unu oluşturmaktadır. Halkın öteki grubu ise fakirlerdir. Özelleştirme yolsuzlukla yürütülmüştür. Kırgız ekonomisinde ticaret sektörünün GSMH'da payı yüksektir. Ama bu ülkede ticaretin çok geliştiği ve verimli olduğu için değil de; ekonominin diğer dallarının geri kaldığı içindir. 1991-1995 yıllarındaki ekonomik kriz ile sanayi sektörüne “darbe indirilmiştir”. O krizin etkilerinden dolayı ekonomi bugünlerde hâlâ iyileşememektedir. Ülkede sanayi sektörü istikrarlı çalışmayan sektörlerden biridir. Oysa ekonomik gelişme herşeyden önce sanayi sektörüne bağlıdır.

2.1. Kırgızistan'ın Yurtiçi Ticareti

Kırgızistan'ın yurtiçi ticareti özel sektöre dayalı gelişmektedir ve ticaret sermayesi bu alanda toplanmaktadır. Bu alan ülkede üretilen ve ithal edilen malları tüketicilere dağıtmada yardımcı olmaktadır. Kırgızistan'da çok canlı bir ticaret vardır. Bunda etkili olan faktörler şunlardır:

- Sanayi kuruluşlarının dengesiz dağılımı
- Bölgeler arasında yetişen tarım ürünlerinin farklı olması
- Nüfusun dengesiz dağılımı
- Hayvansal maddelerin her yerde üretilmemesi

⁵⁰ <http://centralasiaonline.com/cocoon/caii/xhtml/ru/features/caii/features/2009/01/20/feature-03>
19.04.2010.

Ülkede bazı il merkezleri ticaret şehirleri özelliği kazanmışlardır. Bunlar, Bişkek, Oş, Karasuu, Balıkçı v.s.dir Bu merkezlerde ticaretin gelişmesinde, komşu ülkelerle sınırlara yakın olmasının büyük etkisi olmuştur.

İç ticaret sisteminde olumlu (bunlar çok azdır) ve olumsuz değişiklikler olmaktadır. Tüm milli ekonomide ve uluslararası piyasada oluşan değişikliklere bağlı olarak yurtiçi ticaretin gelişiminde de yeni eğilimler ortaya çıkmaktadır. Ticaret sektöründeki bu değişmelerin karakterini ve nedenlerini inceleyelim.

Kırgız Cumhuriyetinin ekonomisindeki değişmeler, doğrudan yurtiçi ticarete bağlıdır. Girişimciliğin canlanması, serbest ekonominin gelişmesi, firmaların kâr maksimizasyonu davranışına tabi olması, işletmelerin özelleştirilmesi ticaret sektöründen başlamıştır. Gelişmiş serbest piyasa ekonomilerinde olduğu gibi Kırgızistan'ın yurtiçi ticaretinde özel mülkiyet hakimdir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra malların bürokratik dağıtılması (planlanması) yerine açık piyasa gelmiştir. Ticari işletmeler piyasa mekanizmasına ve rekabete yönelerek faaliyet göstermeye başlamıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bazı ekonomik ilişkilerin bozulmasından dolayı ülkede büyük kriz yaşanmıştır. Yerli üreticileri koruyan ve halkın her türlü tabakasının ihtiyaçlarını karşılama koşullarını sağlayan ticari yapılar yıkılmıştır⁵¹.

Yurtiçi ticaretin durumunu milli ekonominin bütün sektörlerini kapsayan projeler büyük ölçüde etkilemektedir. Tüketici piyasasında istikrarı sağlamak için enflasyon hızı göz önünde bulundurulmalıdır. Enflasyon 1996-2000 yıllarında % 21.2, 1998-1999 yıllarında ise % 28.4, 2000-2001 yıllarında % 67 oranında gerçekleşmiştir. Enflasyon oranını düşürmek ve ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla yapılan işlemler işçilerin çalışma isteğini ve yatırımları kaçırmışlardır. İstatistiklere göre devletin ücret ve emekli maaşı ödeme borçları, ticaret sektöründe (perakende ve toptan satış) bulunan mal stokunun üzerindedir.

⁵¹ Ş. Musakocoev, **Ekonomika**, Ekonomikalık Okuu Kural, Bişkek, 1999, s.349.

Halkın reel gelirinin düşmesi de yurtiçi ticaret ve tüketici piyasasına olumsuz etkide bulunmuştur. Ayrıca mallar üreticiden tüketiciye gelineceye kadar aracılardan çok olması fiyatların yüksek olmasına neden olmaktadır.

Günümüzde karışık mal mağazaları çoğalmıştır. Malların çeşitleri, genellikle çabuk satılabilirliğine dayalı olarak seçilir. Halkın talebini analiz eden araştırmalar yapılmamaktadır. Değerlendirmelere göre tüketici piyasasına gelen tüketim mallarının kalitesi düşüktür. Kırgızistan'daki yurtiçi ticaret, ülkedeki her türlü toptan ve perakende işletmeleri ve kurumları kapsar. Perakende mal muamelesi ülkedeki bütün sosyo-ekonomi ilişkilerin hepsini yansıtan önemli bir sentez göstergedir. Her türlü araçlarla halka satılan bütün malların hacmini gösterir. Büyüklüğü perakende satış yapan ticari işletme ve şirketlerin toplam satışıyla ölçülür.

Tablo 1: Perakende Satış ve Topluma Olan Bedelli Hizmetlerin 2005-2009 yy Göstergeleri (mln som)

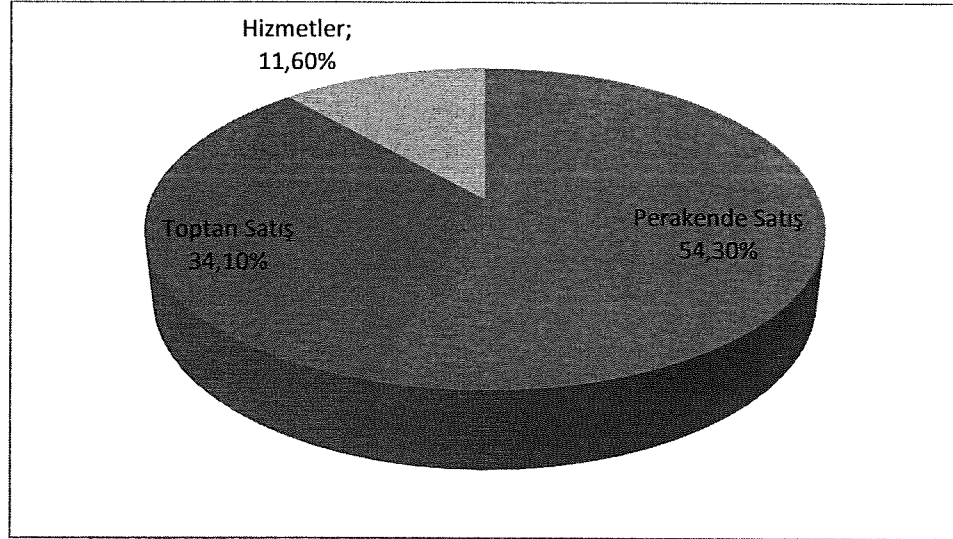
Göstergeler	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam perakende ticaret	57683.5	70875.6	89866.9	123285.3	129697.4
Ticari işletmeler	16394.0	20920.5	29888.3	48135.0	53338.5
Giyim, karma ve gıda pazarındaki ticaret	41289.5	49955.1	59978.6	75150.3	76358.9
Toplam perakende ticaret içindeki:					
Gıda malları	30754.3	37067.2	47295.6	65464.5	68999.0
Gıda olmayan mallar	26929.2	33808.4	42571.3	57820.8	60698.4

Kaynak: Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, Potrebitelskiy Rınok Kırgızskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek 2010, s.13.

2009 yılında mal ve hizmetlerin yurtiçi piyasadaki durumu kötüleşmiştir ve sonuç olarak reel hacmi azalmıştır. Ticaretin GSMH'daki payı % 17.8'den (2005) % 16.4'e (2009) inmiştir. 2009 yılında otomobil, ev eşyaları tamiri ve özel tüketim mallarının ticaret hacminin büyüme hızı düşmüştür. Endeks olarak 2009 yılında % 0.1 oranında gerçekleşmiştir, bu rakam 2008 yılında % 9.6 idi. Yurtiçi ticaret

muamelesinde en çok pay perakende satışa aittir (54.3), toptan ticaret ise % 34.1'lik bir paya sahiptir.⁵²

Grafik 1: Ekonomik Faaliyete Göre Ticaret Sektörünün Yapısı (2009)

Kaynak: Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırğızskoy Respubliki, *Potrebitelskiy Rınok Kırğızskoy Respubliki 2005-2009*, Bışkek 2010, s.18.

Perakende mal muamelesini analiz ederken esas mal gruplarında satışı cari fiyatlarda öğrenmek önemlidir. Yani geniş tüketim mallarının, tüketici sepetindeki malların ticaretindeki değişimleri incelemek gerekir. Tablo 2’de 2005-2009 döneminde yurtiçi ticaretin mallara göre (yiyecek, içecek dahil) yapısı gösterilmiştir.

Tablo 2: Kırğızistanda Yurtiçi Ticaret Malları (cari fiyatla, mln som)

	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam	57683.5	70875.6	89866.9	123285.3	129697.4
Gıda maddeleri	30754.3	37067.2	47295.6	65464.5	68999.0
Et ve et ürünleri	5480.1	6150.2	7336.7	9886.5	10414.4
Balık ve balık ürünleri	75.7	127.3	143,2	158.0	192.8
Hayvan yağı	675.0	958.4	1213.3	1402.8	1493.1
Bitki yağı	1004.4	1373.4	1886.2	2817.8	2837.1
Süt ve süt ürünleri	1060.9	1361.3	1896.0	2651.0	2929.9
Yumurta ve yumurta	374.9	426.5	515.2	850.9	900.0

⁵² Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırğızskoy Respubliki, *Potrebitelskiy Rınok Kırğızskoy Respubliki 2005-2009*, Bışkek, 2010, s.43.

ürünleri					
Şeker	1163.1	1662.1	1803.5	2270.4	2770.4
Pasta ve şekerleme ürünleri	1051.8	1220.4	1530.9	2311.5	2655.6
Un, ekmek ve ekmek ürünleri	6910.0	8288.0	11158.5	17158.1	17962.9
Potates	638.1	925.0	1028.1	1420.8	1459.5
Sebze	705.3	733.0	1260.5	1697.3	1923.3
Meyve ve üzüm	1307.1	1670.4	2656.8	2743.7	3156.9
Alkol içecekleri	4503.2	5130.5	7236.3	9269.7	9745.8
Gıda dışı ürünler	26929.2	33808.4	42571.3	57820.8	60698.4
Pamuk kumaşı	218.5	358.7	443.9	587.1	777.4
Tekstil ürünleri	2923.8	3263.2	3866.3	5331.3	5469.7
Deri ve deri ürünleri	188.2	345.8	573.2	754.5	798.1
Örgü ürünleri	1494.5	2264.2	2425.6	2738.0	2867.6
Çorap ürünleri	363.6	516.8	705.7	969.0	1047.7
Ayakkabı	2646.5	3253.2	4043.0	4757.2	5044.6
Çamaşır sabunu	413.3	522.0	625.8	974.4	980.9
Güzellik sabunu	149.4	175.9	225.7	326.9	375.6
Temizleme malzemeleri	209.9	271.0	351.8	478.6	524.5
Parfüm ve kozmetik ürünleri	217.5	233.6	308.0	439.5	468.6
Saatler	56.4	73.4	85.5	100.8	120.7
Teleradyo malları	215.1	258.5	380.3	474.2	488.3
Otomobil	3948.1	4337.7	5202.8	6086.7	6752.8
Mobilya	394.0	639.2	837.7	1032.9	1078.8
Halı ve halı ürünleri	260.7	327.7	418.7	537.0	618.5
Kuyumculuk ürünleri	204.0	450.9	713.6	754.6	778.0
Tütün ürünleri	2431.9	2641.8	2906.1	3214.8	3323.7
İlaçlar	484.8	565.7	850.1	1260.5	1859.7
İnşaat malzemeleri	850.1	1462.6	2860.3	3703.7	4147.6

Kaynak: Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, Potrebitel'skiy Rınok Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek 2010, s.32.

Tablodan gördüğümüz gibi Kırgızistan'ın yurtiçi ticaretinde yiyecek maddeleri, özellikle ekmek, et ve alkol ürünleri dominanttır. Gıda dışı mallarda ise otomobil, tekstil ürünleri, ayakkabı ve tütün ürünleri çok satılmaktadır.

Tablo 3: 2002-2006 Döneminde Ekonomik Faaliyetlerine Göre Yurtiçi Ticaret (mln som)

	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam yurt içi ticaret	88328.5	107290.7	135395.3	184378.9	189410.3
Araba, motosiklet ve bunların yedek parçalarıyla ticaret	3948.1	4337.7	5202.8	6086.7	6742.8
Oto tamiri ve teknik bakımı	469.4	617.3	840.9	1068.8	1224.4
Yakıt satma	6443.5	8601.8	9878.1	14436.5	13620.8
Toptan ticaret	32054.0	382266.8	48432.4	65572.6	64639.4
Otomobil ve yakıt ticareti hariç perakende ticaret	45103.0	55121.5	70683.9	96741.2	102789.0
Ev eşyaları ve özel tüketim malları onarımı	310.5	345.6	357.2	473.1	393.9
Otel ve lokantalar	2908.3	3674.9	5076.5	7217.2	7912.5
Otel ve diğer kısa süre yaşam yerlerinin hizmeti	719.3	860.4	974.5	1196.3	1367.7
Lokanta, bar, kafe, yemekhane ve diğer hazır yemek satan işletmeler	2189.0	2814.5	4102.0	6020.9	6544.8

Kaynak: Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki, **Potrebitelskiy Rınok Kirgızskoy Respubliki 2005-2009**, Bişkek 2010, s.19.

Kırgızistan'ın yurtiçi piyasasında otomobil ve yakıt satma, perakende ticaretin büyük parçasını oluşturmaktadır. 2005-2009 arasında araba, motosiklet ve bunların yedek parçaları ticareti 3.948,1 mln. somdan 6742.8 mln. soma (yaklaşık iki katı), yakıt satışı 6.443,5 mln. somdan 13.620,8 mln. soma (iki kattan fazla) artmıştır. Bundan başka tüketici piyasasında yiyecek, içecek büyük önem taşımaktadır. Bu alandaki ticaret 2.189,0 mln. somdan 6.544,8 mln. soma artış göstermiştir.

Tablo 4: Yiyecek, İçecek Dahil Perakende Ticaret Muamelesi (mln som)

	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam	57683.5	70875.6	89866.9	123285.3	129697.4
Gıda maddeleri	30754.3	37067.2	47295.6	65464.5	68999.0
Gıda dışı maddeler	26929.2	33808.9	42571.3	57820.8	60698.4
Önceki yıla % oranı					
Toplam	113.7	116.0	114.5	109.5	100.1
Gıda ürünleri	111.1	112.7	113.5	106.2	102.4
Gıda dışı ürünler	116.8	119.8	115.7	112.8	97.4

Kaynak: Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, **Potrebitelskiy Rınok Kirgizskoy Respubliki 2005-2009**, Bişkek 2010, s.22.

Perakende ticaret işlemleri, otomobil ve yakıt satışı hariç, 2009 yılında 102.789,0 mln. somu oluşturmuştur ve 2008 yılına göre % 1 artmıştır. Toptan ticaret işlemleri ise 64.639,4 mln. som olmuştur, bu 2008 yılına göre % 5.5 oranında daha azdır. Otomobil ve parçaları konusundaki ticari muamele 6.742,8 mln. som tutmuş (2009) ve önceki yıla göre (2008) % 2.3 oranında azalmıştır. Bu miktar toplam ticaret hacminin % 3.6'sını oluşturmaktadır. Söz edilen ticaret 2008 yılına göre % 1.6 artmıştır.⁵³ Bir de otomobil, ev eşyaları ve özel tüketim mallarının onarımı, tamiri de yurtiçi ticarete yer alır.

Toplam perakende ticaret muamelesinde gıda mallarının payı % 53.2, gıda dışı malların payı % 46.8 oranında gerçekleşmiştir. 2009 yılında 68.999 mln. som tutarında gıda malları satılmıştır, bu 2008 yılına göre % 2.4 daha fazladır.

⁵³Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, **Potrebitelskiy Rınok Kirgizskoy Respubliki 2005-2009**, Bişkek 2010, s.11.

Tablo 5: Ticaret Hacminin 2005-2009 Yıllarında Değişmesi

	Satış ve hizmetlerin hacmi (mln.som)		Önceki yıla göre (% ile)		Toplam hacimden payı (% ile)	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009
Toplam ticaret, ev eşyaları tamiri ve özel tüketim malları	8832.5	189410.3	113.5	100.1	100	100
Otomobil, motosiklet ve bunların yedek parçalarıyla ticaret	3948.1	6742.8	115.9	97.7	4.5	3.6
Otomobillerin tamiri ve teknik servisler	469.4	1224.4	92.8	110.3	0.5	0.6
Motor yağları perakende satış	6443.5	13620.8	117.6	120.2	7.3	7.2
Toptan satış ve acenteler yardımıyla satış	32054.0	64639.4	116.4	94.5	36.2	34.1
Otomobil, motor yakıtları satışı hariç perakende satış	45103.0	102789.0	111.1	101.0	51.1	54.3
Ev eşyaları ve özel kullanım mallarının tamiri	310.5	393.9	104.4	73.6	0.4	0.2
Otel ve lokantadaki hizmetler	2908.3	7912.5	112.6	104.5	100	100
Otel, motel ve benzerileri	719.3	1367.7	103.3	101.7	24.7	17.3
Lokanta, bar, kafe, yemekhane v.s.	2189.0	6544.8	116.3	105.0	75.3	82.7

Kaynak: Natsionalniy Statističeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, **Potrebitelskiy Rınok Kırgızskoy Respubliki 2005-2009**, Bışkek 2010, s.12.

Otel işletmeleri ve yiyecek, içecek hizmetleri 2009 yılında 7.912,5 mln. somu bulmuş ve 2008 yılına göre % 4.5 oranında artmış fakat GSMH'daki payı 2005-2009 arasında % 1.4'e düşmüştür. Toplam hacimde lokantaların ağırlığı çoktur (toplam hizmetlerin yaklaşık % 82.7'si). Lokantalardaki hizmet 2005-2009 yılları arasında % 7.4 artmışken, otellerdeki hizmet tersine % 7.4 azalmıştır.

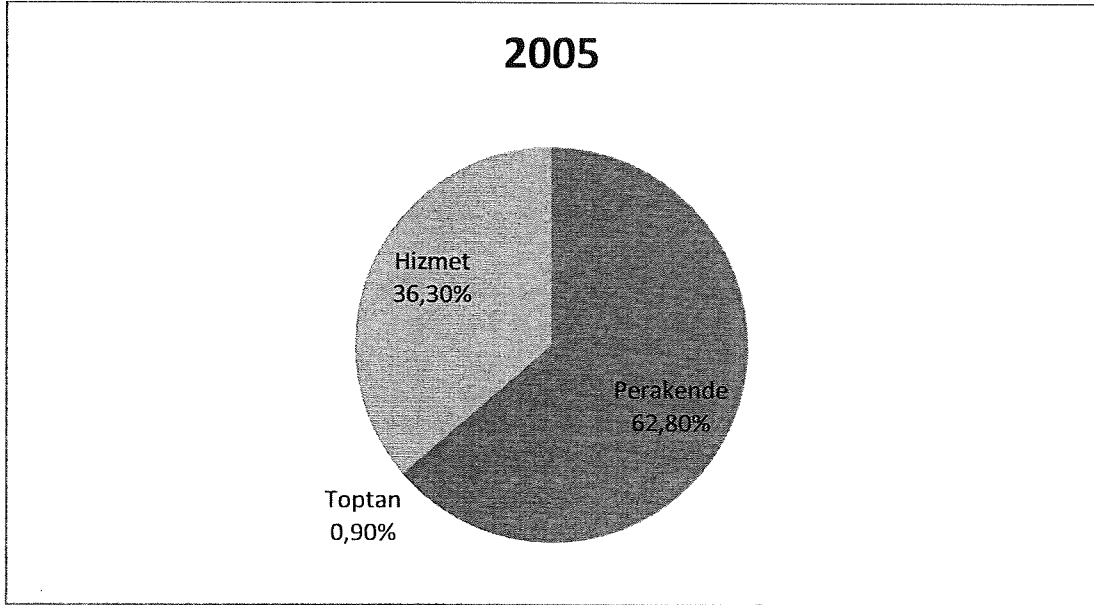
Otel ve benzeri kısa süre yaşam yerlerinin hizmeti 2009 yılında 1.367,7 mln somu buldu. Bu önceki yıla göre % 1.7 oranında yüksektir. Otelcilik işletmesinde

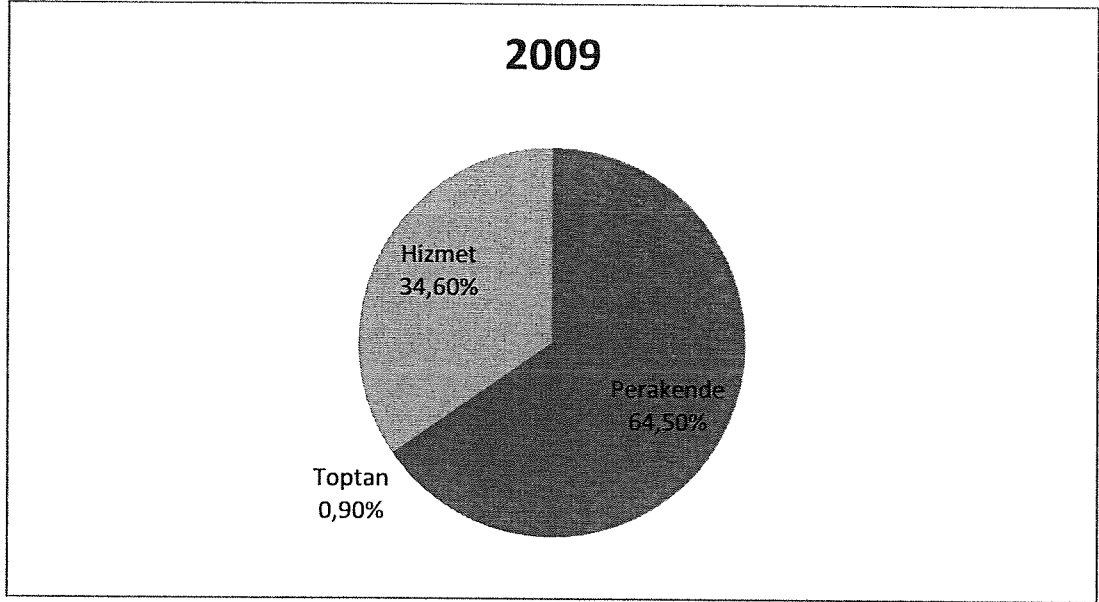
“Ak keme”, “Issık-Göl”, “Silk Road”, “Dostuk”, “Hayat” gibi modern oteller faaliyet göstermektedir. Bundan başka “Zolotoy Drakon”, “Canat”, “Holliday” gibi orta büyüklükteki özel oteller de geniş ölçüde yerleşmiştir. Bu tür otellerdeki fiyatların uygunluğu ve hizmetlerin kalitesi müşterileri memnun etmektedir.

2009 yılında lokanta, bar, yemekhane, kafe gibi hazır yemek sunma servislerini yapan işletmeler 6.544,8 mln som bedelinde topluma hizmet vermiştir. Bu ise 2008 yılına göre % 5 oranında büyüktür. Ülkemizde yiyecek, içecek çok gelişmiş bir alan sayılır. Son 5 yılda 2,1 kat büyümüştür. Bu alanın ana payı (% 99.4) özel sektöre aittir ve özel işletmelerin ticaret muamelesi 6.504,7 mln.somu bulmuştur.

Genel olarak yurtiçi piyasanın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 2: 2005 ve 2009 Yılları Arasında Ekonomik Faaliyetlere Göre Yurtiçi Ticaretin Dağılımı (%)

Kaynak: Kırgız Respublikasının Uluttuk Statistika Komiteti, **Kırgız Respublikasının Statistikalık Cıldığı 2010**, Bişkek, 2010, s.270.

Perakende ticaret hacmi 2009 yılında önceki yıla göre ülkemizin bütün bölgelerinde artmıştır. Ticari muamele oranlarının artması, genellikle, pazarlarda alış-veriş yapma oranının büyümesinden dolayı gerçekleşmiştir. Halk her zaman olduğu gibi tüketim mallarının çoğunu pazarlardan satın almaktadır. Buradaki tüketim mallarının fiyatının daha düşük olması, çeşidin zengin olması pazarı perakende satış yapan mağazalara ciddi bir rakip haline getirmiştir. Pazarlardaki alış-veriş toplam ticaretin % 70'den fazlasını oluşturmaktadır. 2009 yılında tüketim mallarının pazarlardaki satışı toplam olarak 76.358,9 mln som olmuş ve 2008 yılına göre % 3.4 oranında azalmıştır. Yürütülen analizlere göre halk eşya ve giysilerin % 75-% 88'ini, sebze ve meyvelerin % 74-% 90'ını, et, tavuk eti, balık eti, yumurta, hayvan ve bitkisel yağın, şekerin % 72-% 86'sını, pazardan satın almaktadır. Çünkü bu malları satan mağazalar çok azdır. Kırgızistan'da 1 Ocak 2010 itibariyle ticaretle uğraşan 364 tane eşya ve gıda pazarı çalışmaktadır.

Bununla birlikte ülkede ticari mağazaların genişlediğini ve geliştiğini görmekteyiz. Son zamanlarda şehir halkı gıda mallarını ve dayanıklı malları ticari merkezlerden satın almaktadır. Bu tür mağazalarda ticaretin artmasından dolayı bakkal ve marketler daha çok açılmaktadır. Bu mağazaların çoğu büyük şehirlerdedir. Köylerde ise ticaret yok denecek kadar geri kalmıştır. Bazı köylerde

ticarete çerçilik ve takas sistemleri hâlâ vardır. Günümüzde Kırgızistan'ın yurtiçi piyasasının özellikleri şunlardır⁵⁴:

- Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özelleştirilen işletmelerin çoğu eskisi gibi çalışmaya devam ediyor. Patronlar ve uzmanlar piyasa ekonomisinde tecrübeli değildir.
- Memurların aldıkları kararlarda sorumluluğu düşüktür.
- Satıcıların uzmanlık derecesi düşüktür, insiyatif ve girişimcilik yetkisi yoktur, alıcılarla çalışma yeterince dikkate alınmıyor.
- Serbest piyasa ve girişimciliğin gelişmesi etkisi altında, ticaret faaliyetini bilmeyen, ticareti basit gören insanlar bu alanda çoğalmıştır.
- Piyasa davranışlarının gelişmesiyle yurtiçi ticaret toptan satış halkasını gerekli seviyede tutamamıştır. Bu ise ticari acentelerin ve her türlü aracılarn çoğalmasına sebep olmuştur. Acente ve aracılarn fiyatların yükselmesinden kâr elde ederler, dolayısıyla ekonomide fiyatların yükselmesine neden olmaktadır.
- Toptan satış halkasının yıkılması mevsimlik ürünleri üreten kuruluşların azalmasına neden olmuştur. Böylece Kırgız ticareti bazı yerli üreticilerden mahrum kalmıştır.

2010 yılında gerçekleşmiş bahar devrimi ve sonrasında olan Oş olayı zaten zor durumdaki Kırgızistan ekonomisini kötü etkilemiştir. Karmaşa, talan ve uluslararası çatışmalar ticaret sektörüne zarar vermiştir. Yeni iş projeleriyle işletme kurmak isteyen girişimciler yatırım yapmaktan vazgeçtiler. Devrim sonrası olan talandan dolayı ticaretle uğraşan girişimcilerin çoğu iflas etmiştir. Ülkedeki istikrarsızlıktan dolayı Kazakistan, Özbekistan gibi komşu ülkeler de sınırlarını kapattılar. Sonuçta ülkedeki ticari işlem yaklaşık % 50'ye indi.⁵⁵ Uzmanlara göre, Kırgızistan ekonomisi sadece uzun vadeli yatırımlarla düzelebilir. Ama, ülkede politik durum istikrarlı olmazsa bu düşünülmez bile.

⁵⁴Oamon İbraimov, *Kırgızstan Ensiklopediya*, Bişkek, Tsentr Gos. Yazıka i Entsiklopedii, 2001, s.99.

⁵⁵İrina Dudka, "Kırgızstan Spustya 19 let. Podvodya İtogi", 30.08.2010, (Çevrimiçi) www.24.kg/economics/79821-dengi-ne-merznut.html, 14.02.2011

Devlet otoriteleri tarafından tüketici piyasasını düzenleyici řu tedbirler alınarak yukarıda saydığımız durum değıştirilebilir:

- Yerli üreticilerin tüketici piyasasındaki pozisyonunu canlandırmada yardımcı olmak ve ticari işletmeler, sanai ve tarım sektörleri arasında sağlam işbirliği kurmak;
- Girişimcilere düşük faizle kredi sağlamak;
- Yurtiçi ticaretin örgütlenme ve teknik yapısını modernleştirmek;
- Ticari işletmelerin, piyasa ekonomisinde genel kabul gören işlem prensiplerine geçmesi için gerekli reformları yapmak;
- Ülke ekonomisini sağlamlaştırmak ve yurtiçi tüketici piyasasını geliştirmek için dış ve iç ticareti etkileyecek yolları belirlemek;
- Yurtiçi ticaretin (toptan, perakende ticaret ve yiyecek, içecek dahil) altyapısını şekillendirme temellerini belirlemek;
- Yurtiçi ticaretin sektörel haber alma sistemini oluşturmak ve ticari işletmeleri izlemek;
- Ticareti düzenleyen, tüketici haklarını koruyan ve kontrol eden etkin bir sistemi kabul etmek.

Yukarıda saydıklarımızın yanı sıra öncelikle ülkedeki politik durumu stabilize etmek, iç güveni sağlamak gelmelidir.

2.2. Kırgızistan'ın Dış Ticareti ve Dış Ticaret Politikaları

Kırgızistan yapısal olarak devamlı açık veren bir ülke olmakla dikkat çekmektedir. Planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş ilk başlarda hiç kolay olmamıştır. Çünkü 70 yıl boyunca edinen alışkanlıkları atmak zordur ve ülkenin devamlı açık vermesi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçerken bir hazırlık dönemi geçirmemesinden kaynaklanmaktadır.

Resmi verilere göre Kırgız Cumhuriyeti büyük ölçüde dışa açılmış ülke sayılır. 2009 yılına kadar ülkedeki dış ticaret işlemleri göstergelerinin istikrarlı artmasının başta gelen nedeni, liberalizasyon politikalarının (örneğin, Dünya Ticaret

Örgütü üyeliği) yürütülmesidir. Sonuçta gümrük vergilerinin tarifeleri düşmüş ve iç piyasaya girmek serbestleştirilmiştir.

Dış ticaret işlemleri son 9 yıl içerisinde büyüme meyli göstermiştir ve 2001-2008 yılları arasında 6 kattan fazla büyümüştür. Ama 2009 yılında dış ticarete 5.92 mlr. dolardan 3.85 mlr. dolara düşüş kaydedilmiştir. Bunun nedeni ise dünya ekonomik krizi sayılır. 2010 yılında Ocak-Temmuz ayları döneminde dış ticaret hacmi 2.5 mlr. dolar (altın ihracatı hariç) olmuş, bu ise geçen senenin aynı dönemine göre % 15.1'e azdır.

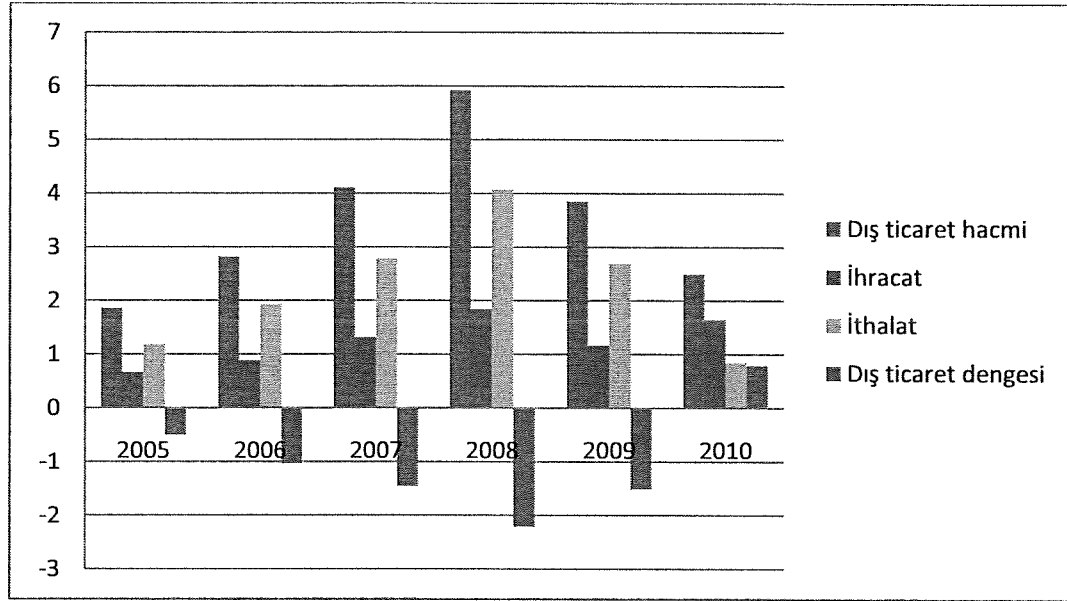
Tablo 6: 2005-2010 Yıllarında Kırgızistan'da Dış Ticaret Dinamiği (milyar dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010 (7 ay)
Dış ticaret hacmi	1.86	2.82	4.11	5.92	3.85	2.5
İhracat	0.67	0.89	1.32	1.85	1.17	1.65
İthalat	1.18	1.93	2.78	4.07	2.68	0.85
Dış ticaret dengesi	-0.51	-1.04	-1.46	-2.21	-1.51	0.8
GSMH'ya oranı, %	72.1	88.7	93.4	110.7	97.9	-

Kaynak: www.stat.kg.

Bu göstergelere rağmen dış ticaret sektörü gelişmiş sayılmaz çünkü dış açık 1 mlr doların üzerindedir. Tablo 6'ya göre 2005-2010 arasında 2010 yılı hariç dış ticarete sürekli dış açığı gözlenmektedir. (Grafik 3'e bakınız)

Grafik 3: Kırgızistan’da Dış Ticaretin Gelişimi

Kaynak: www.stat.kg

Şekilde görüldüğü gibi ithalat ihracatın hep üzerindedir. Bağımsızlık sonrası ilk yıllarda ithalat ve ihracatta hareketlilik dikkat çekmektedir, ancak daha sonraki yıllarda bu durum negatif eğilimli bir yön takip etmiştir. Bu negatif eğilimin başlıca sebebi bağımsızlık sonrasında sanayide ve diğer sektörlerde oluşan teknik ve yönetsel boşluğun üretimin durmasına neden olmasıdır. Birlikten ayrılan ülkeler birlik öncesi üretimde oluşturdukları beraberliği üretimde devam ettiremediler. Ayrıca komşu ülkelerinden olan (Kazakistan, Özbekistan v.s.) DTÖ üyeleri değildirler ve bu ülkeler Kırgız Cumhuriyetine karşı sürekli iktisadi ayrımcılık uyguluyorlar. Örneğin Kazakistan 2000 yılında Kırgızistan’dan transit mallara % 20 gümrük vergisi koymuştur.⁵⁶

Kırgız ekonomisi çok küçük olmakla birlikte dışa açık bir yapıya kavuşmuştur. Kısa bir sürede Kırgızistan ekonomide ticari liberalizasyonu gerçekleştirmeyi başarmıştır. 1998 yılında DTÖ’ye üye olmasından sonra gümrük tarifelerinde minimum % 5.2, maksimum % 20 seviyelerinde ortalamaı gerçekleştirmiştir. Tarife dışı engeller yok denecek kadar azdır.⁵⁷ Ancak ülkenin

⁵⁶ Natsionalny Statisticheskiy Komitet, *Vneşnyaya Torgovlya Kırgızskoy Respubliki 2005-2009*, Bışkek, 2010, s.65.

⁵⁷ www.mert.kg

ihraç mallarını çeşitlendirmeye çalışması ticari ortaklarını çeşitlendirmeye çalışması kadar kolay olmamaktadır. Coğrafi olarak BDT dışındaki pazarlara uzaklığı ama petrol ithalatına bağımlılığı yüzünden Kırgızistan'ın BDT ülkelerinden ithalat payı kısmen düşmüş bulunmaktadır. BDT ülkelerinin toplam ithalattaki payı 1994-1997 yıllarında ortalama % 60 düzeyinde iken, 1998-2002 döneminde ortalama % 52 olmuştur. Ülkenin ithalatındaki daralma Rusya'dan ithalatı çok az etkilemiştir. 2002 yılında Rus ithalatının payı toplam ithalatın % 20'sini oluşturmuştur. Kazakistan ve Özbekistan da ülkenin ithalatında önemli tedarikçi ülkeler olup, 2002 yılında toplam ithalatta sırası ile % 21 ve % 1 paya sahip olmuştur.

Kırgızistan'ın komşu ülkelerine baktığımızda coğrafi olarak Kuzeyden Kazakistan, Doğudan Çin, Batıdan Özbekistan ve Güneyden Tacikistan'la sınırlanmıştır. Dolayısıyla karayolu ticareti tamamen bu ülkelerden geçmektedir. Bu ülkeler arası ticaret anlaşmaları çok önem arz etmektedir.

Bu ülkeler kendi aralarındaki ticareti geliştirmek amacıyla 1992-1994 yılları arasında serbest ticaret bölgesini oluşturdular. Ticari sınırlamalar bu serbest ticaret bölgesi anlaşmasında yer almadığı halde bu ülkeler arası ticarete kotalar ve döviz kuru kontrolleri önemli rol oynamaktadır. Yine bu ülkelerden Kırgızistan, Kazakistan, Rusya ve Belarus kendi aralarında gümrük birliği oluşturdular. 1998 yılında, Tacikistan da gruba katılarak sayılarını 5'e çıkardılar. Dış tarifelerde ülkeler anlaşma yapamadıkları için oluşturmaya gayret ettikleri birliktelik bir gümrük birliği olarak çalışmamaktadır. Gümrük birliği altında ulaşım ve taşımacılıkta ancak 1998'de anlaşmaya varabildiler.

BDT ülkeleriyle ticaret ilişkilerinin gerileme sebepleri şunlardır: ticaret koşullarının kötüleşmesi, büyük orandaki enflasyon, kendi aralarında hesaplaşma zorluğu (ödeme problemi), tarife dışı engellerin koyulması, hammadde fiyatlarının çabuk yükselmesi ve birbirine satacak malları taşımada maliyetin yüksekliği. Ama esas nedeni BDT ülkelerinin ekonomisindeki stagflasyon ve hammaddeler hariç üretilen ürünlerin rekabet gücünün düşüklüğüdür.

Bu nedenle gelişmiş ülkelerden kaliteli malların ithali çoğalmaktadır. Yiyecek-içecek gibi geniş tüketim mallarının ithali devamlı artmaktadır. Buna rağmen ülkemizdeki ithalatın yapısında hala BDT ülke malları dominanttır. Bunun nedeni de BDT ülkelerindeki enerji kaynaklarına olan bağımlılıktır. Bu durum alternatifi olmadığından dolayı gelecekte de devam edecektir.

Sovyetler döneminde Kırgızistan'ın esas ticaret partnerleri Rusya ve Ukrayna idi. Şimdi de ülke piyasasında Rusya (% 24.7)⁵⁸ kendi pozisyonunu devam ettirmektedir. Fakat aynı zamanda ticaretin coğrafyası değiştiğinden dolayı alanı küçülmüştür⁵⁹. 1993 yılından itibaren Ukrayna ticaretteki yerini bize yakın olan Kazakistan ve Özbekistan'a bırakmıştır. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra dış ticaret işlemlerinde ilk sıraya Çin yerleşmiştir.

2005-2008 yılları arasında dış ticaret hacminin büyüdüğü gözlenmiştir ve ihracatta yıllık ortalama büyüme 283,6 mln. dolar, ithalatta yıllık ortalama büyüme 781,4 mln. dolar olmuştur. Ancak 2009 yılında değişme olmuştur, hem ihracatın hem ithalatın büyüme hızında 2008 yılına göre azalma olmuştur. 2009 yılında Kırgız Cumhuriyeti'nin toplam dış ticaret hacmi gerçek kişilerin ihracat-ithalat muameleleri dahil 4.713,2 mln. ABD doları tutarında gerçekleşmiştir. Bu 2008 yılına göre % 20,5 oranında az ve 2005 yılına göre 2,5 kat büyüktür. 2009 yılının dış ticaret yapısı aşağıdaki gibidir.

Tablo 7: 2009 Yılında Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Ticareti

	Toplam		BDT ülkeleri		BDT dışı ülkeler	
	mln.dolar	Toplam hacimdeki yüzdesi	mln.dolar	Toplam hacimdeki yüzdesi	mln.dolar	Toplam hacimdeki yüzdesi
Dış ticaret hacmi	4713.2	100	2470.2	100	2243.0	100
İhracat	1673.0	35.5	752.8	30.5	920.2	41.0
İthalat	3040.2	64.5	1717.4	69.5	1322.8	59.0
Ticaret dengesi	-1367.2		-964.6		-402.6	

Kaynak: Natsionalny Statisticheskoy Komitet, Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek, 2010, s. 11.

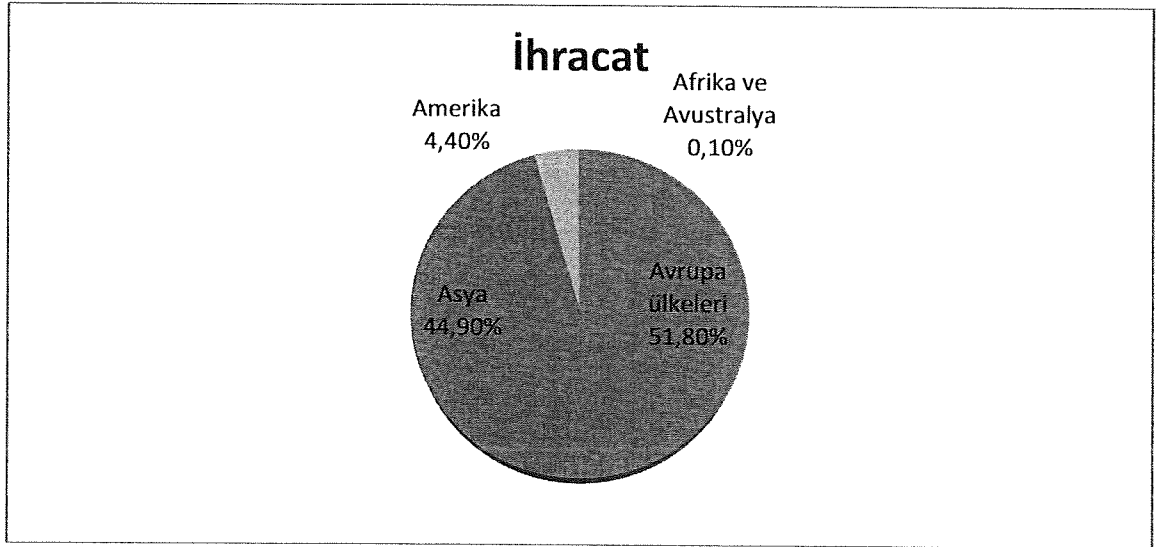
⁵⁸ Natsionalny Statisticheskoy Komitet, Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek, 2010, s.7.

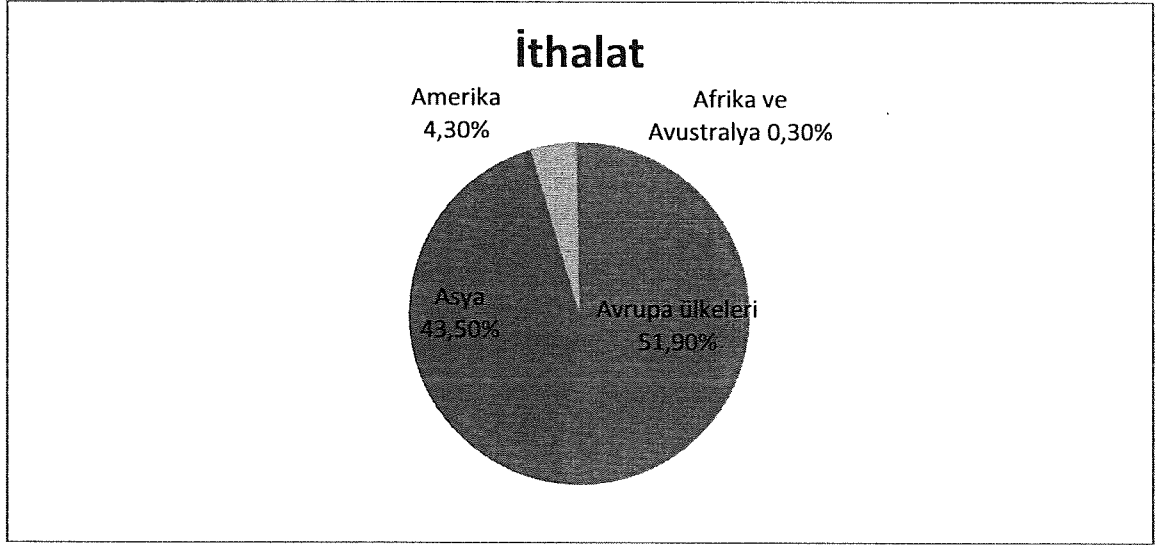
⁵⁹ A.e., s.9

2009 yılında dış ticaret açığı 1.367,2 mln ABD doları tutmuştur. 2005 yılında 514,7 mln dolar. 2002 yılında 410,3 mln dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca gerçek kişilerin bavul ticaretinde artma kaydedilmiştir ve bunun tutarı 214,9 mln. dolar olmuştur. 2005 yılında bu gösterge 89,4 mln dolardı. BDT ülkeleriyle ticaret geliştiği kadar BDT dışı ülkeleriyle de ticaret gelişmiştir. 2009 yılında BDT ülkeleriyle dış ticaret toplam ticaretin % 52.4'ünü , BDT dışı ülkelerle ticaret ise % 47.6'sını oluşturmuştur.

2009 yılında ülkemiz dünyanın 119 ülkesiyle ticari ilişkide bulunmuştur. Dış ticaretin kıtalara göre dağılımı şöyledir: Avrupa ülkeleri % 51.8 (2005'e göre % 9.4 fazla), Asya % 44.0 (2005'e göre % 2.3 az), Amerika % 4.0 (2005'e göre % 2.2 az). Kıtalara göre ihracat-ithalat oranı grafik 4'te gösterilmiştir.

Grafik 4: Kırgızistan'ın 2009 Yılı Kıtalara Göre Dış Ticareti (İhracat ve İthalat)

Kaynak: Natsionalny Statisticheskoy Komitet, Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek, 2010, s.7.

İhracat: Kırgızistan ticaretinde ihracat bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişmeye başlamıştır. O zamana kadar Kırgız malları SSCB sınırı dışına çıkmazdı ve ihracat verileri yoktu. Bağımsızlığını kazandıktan sonra da ilk başta ihracat partnerleri BDT ülkeleri olmaya devam etmişti.

Toplam ihracatta 1994–1998 yılları arasında BDT ülkeleri ön sırayı alırken 1998 yılından sonra BDT dışı ülkeler ilk sıraları almışlardır. 1998 yılından itibaren meydana gelen bu değişikliğin temel sebebi Rusya’da yaşanan ve neredeyse bütün dünyayı etkileyen ekonomik krizdir. Asya ihracatta Kırgızistan’ın en önemli partneri olmaktadır. 1994 yılı itibariyle gerçekleşen ihracat 218,516 dolardır. Takip eden yıllarda az da olsa bir düşüş gerçekleşmiş ama en büyük düşüş Rusya krizinin olduğu 1998 yılında meydana gelmiştir. Bu tarihte yaklaşık 1,5 kat küçülmüş, krizden sonra da küçülme devam etmiştir. 1999 yılında gerçekleştirilen ihracat miktarı ise 155.055 dolar olmuştur. İkinci sırada Avrupa ülkeleri yer almaktadır. 1994 yılı itibariyle 116.719 dolar olan ihracat 1998 yılına kadar artış göstermiş ve 332.507 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılında oluşan ekonomik kriz sonucunda 286.700 dolara kadar düşmüştür. Üçüncü sırada ise Afrika yer almaktadır. 1994 yılı itibariyle ihracat miktarı 210 bin dolar olmuştur. 1995 ve 1996 yıllarında ihracat

gerçekleşmemiştir. Fakat 1997 yılından itibaren 6.800 dolarla yeniden ihracata başlanmış, artan bir seyirle 1999 yılında 453,6 bin dolar olarak meydana gelmiştir.⁶⁰ 2000-2008 yılları toplam ihracat hacmi 3.3 kere artmıştır. Özellikle 2006 ve 2007 yılında büyük artış kaydedilmiştir ve bu yıllardaki artış oranı sırasıyla % 32 ve % 48'dir. Nedenleri de altın ihracatının ve dünya fiyatlarının artışı, gazyaağı ve diğerk uçak petrol ürünlerinin reeksportunun artışıdır.⁶¹

2009 yılında ihracat 1.673 mln ABD doları oranında gerçekleşti yani GSMH'nin % 36.7'sini oluşturdu (2005 yılında bu oran % 27.4 idi). Malların dışarıda satılması 2008 yılına göre 2009 yılında 182,6 mln. dolar ya da % 9.8 azalmıştır ama 2005 yılına göre 999 mln. dolar ya da 2.5 kat artmıştır. Altın ticareti hariç ihracat 1.143,2 mln. dolar olmuştur ve geçen seneye göre %17.9 oranında azalmıştır.

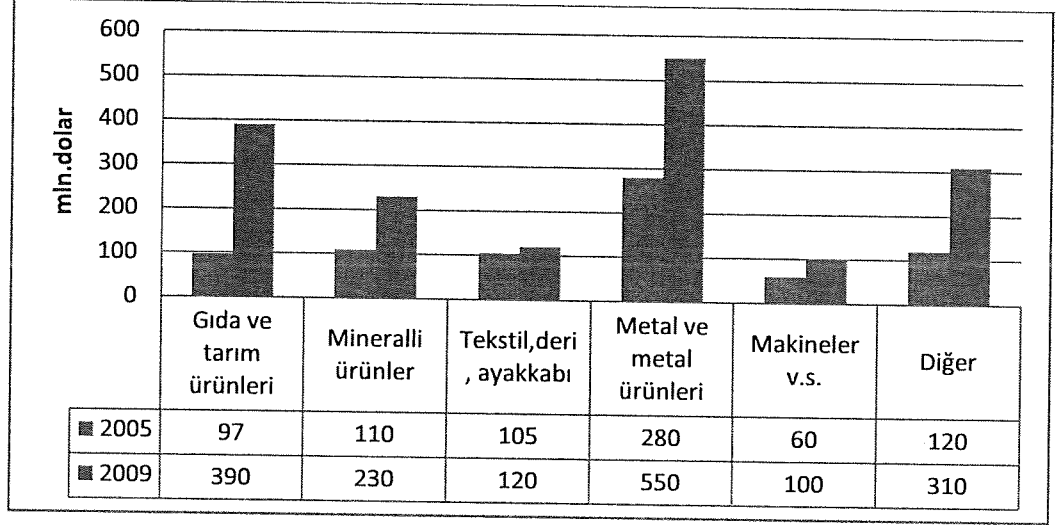
Kırgızistan çoğunluğu Avrupa ve Asya ülkeleri olmak üzere dünyanın 65 ülkesine ihracat yapmıştır. İhracatın % 45'ini BDT ülkeleri oluşturmaktadır. 2009 yılında 2008 yılına göre BDT ülkelerine ihracat % 25.6 oranında azalış, BDT dışı ülkelere % 9.0 oranında artış kaydetmiştir. Ülkenin ihraç ettiği başlıca ürünler gıda malları ve tarım ürünleri, mineralli ürünler, tekstil ürünleri, deri, ayakkabı, metal, elektrik, inşaat ürünleri, araba v.s.dir.

Kırgızistan'ın BDT dışı ülkelere ihracatına bakıldığında 2009 yılında İsviçre % 26.6 payıyla ilk sırada yer almaktadır (altın), sonra Fransa % 11.1 (kimyasal ürünler), Birleşik Arap Emirliği % 6.1 (altın ve yakıt), ABD % 2.3 (organik olmayan kimyasal ürünler), Türkiye % 2.2 (meyve ve sebze), ve Çin % 1.2 (deri, araba, petrol, metaller, tekstil ve kimyasal ürünler) payıyla gelmektedir.

⁶⁰“Otçet Po Rezultatam Audita Torgovli v Kırgızskoy Respublike”, (Çevrimiçi) http://siteresources.worldbank.org/INTKYRGUSINRUSSIAN/Resources/4_Trade_Audit_rus.pdf, 22.11.2010.

⁶¹ Kırgızistan: Otsenka Potrebnostey Dlya Okazaniya Pomoşı v Torgovle, Bişkek 2010, s.23

Grafik 5: Kırgızistan’da 2005-2009 Döneminde Sektörlere Göre İhracatın Değişmesi (mln. dolar)

Kaynak: Natsionalnyy Statisticheskoy Komitet Kirgizskoy Respubliki, **Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009**, s.8.

Grafik 5’te Kırgızistan’ın ihraç ettiği malların sektörlere göre dağılmasını görmekteyiz. Şekle göre en çok ihraç edilen ürün metal ve metal ürünleridir. Ama 2009 yılında 2005 yılına göre ihracat artışı gıda mallarında görülmektedir.

Tablo 8: Kırgızistan'ın 2005-2009 Döneminde İhracat Ürünleri

	2005		2008		2009		artış oranı	
	bin ton	bin dolar	bin ton	bin dolar	bin ton	Bin dolar	2008	2005
Süt ve süt ürünleri	24.5	16151.7	32.0	33127.5	94.7	65960.1	2 kat	4 kat
Sebze	48.7	12722.6	110.2	37608.5	449.6	104524.7	2.8 kat	8.2 kat
Şeker	31.0	11201.2	1.3	568.5	0.0	1.3	%0.2	%0.0
Tütün	8.3	11504.1	6.4	14866.6	4.9	14209.5	95.6	123.5
Sığır derisi	906.7	6453.1	1323.8	9656.2	304.8	1265.9	13.1	19.6
Pamuk lifi	52.3	41364.6	23.7	23727.7	22.0	21504.4	90.6	52.0
Yün	2,1	2353.2	1.7	1565.3	1,9	1498.0	95.7	63.7
Metalurji ve atıkları	1.2	379.0	5.5	14348.0	1.4	886.7	6.2	2.3 kat
Alüminyum ve atıkları	5.8	3406.8	1.8	1217.9	1.8	741.6	60.9	21.8
Yakıt	84.8	47028.9	215.7	213089.7	299.2	156660.0	73.5	3.3 kat
Elektrik (mln, kilovat saat)	2685.2	20447.2	579.9	25105.4	977.4	39231.1	1.6 kat	1.9 kat
Kimyasal maddeler	-	9813.1	-	121097.8	-	254403.1	2.1 kat	25.9 kat
Çimento	366.8	13072.8	472.4	47124.9	9.0	737.4	1.6	5.6
Çatı	127.7	9647.0					-	-
Cam (mln m2)	12.5	32690.2	7.5	32105.8	0.6	1598.2	5.0	4.9
Akkorlu lamba (mln adet)	190.3	15627.5	132.4	21078.9	147.3	18448.4	87.5	118.1
Otomobil yedek parçaları	-	9483.9	-	19762.2	-	13092.7	66.3	138.1
Elbise ve giysiler	-	23224.0	-	98629.3	-	73115.4	74.1	3.1 kat
Kıymetli madenler	-	230692.4	-	463483.1	-	529474.3	114.2	2.3 kat

Kaynak: Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, Vneşnyaya Torgovlya Kırgızskoy Respubliki 2005-2009, s.12.

Bazı malların 2005, 2008 ve 2009 yıllarında tutarını ve değişme oranını yukarıdaki tabloda görmekteyiz. Tabloya göre 2009 yılında altından sonra en fazla ihraç edilen malların ilk üç sırada yer alan kimyasal maddeler, yakıt ve meyve-sebze olduğunu görüyoruz. Çimento, cam gibi inşaat ürünlerinde ise tersine azalma gözlenmektedir.

İthalat: Bağımsızlık öncesi dönemde Kırgızistan'ın ithalat adına SSCB ülkeleri dışında hiçbir ülke ile ilişkisi yoktu. Ama bağımsızlık sonrasında Kırgızistan Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en aktif devlet olmuştur. 1994 yılından itibaren ithalata başlamıştır. İlk önce BDT ve BDT dışı ülkelere olan ithalatını gözden geçirelim. 1994 yılında toplam ithalatın % 66'sı (209,3 bin dolarlık kısmı) BDT ülkelerinden, geriye kalanı yani % 34'ü ise BDT dışı ülkelere gerçekleştirilmektedir. 1995–1996 yıllarında bir artış meydana gelmiş ve 1996 yılında yapılan ithalatın 486,9 bin dolarlık kısmı BDT ülkelerinden, 350,8 bin dolarlık kısmı ise BDT dışı ülkelere gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında meydana gelen Rusya krizinin sonucunda ithalat miktarı azalmış fakat BDT ülkeleri önceliğini yitirmeyerek 440,7 bin dolarlık bir pay almıştır.⁶² 1998 yılından 2002 yılına kadar olan dönemde dalgalı bir seyir izleyerek toplamda 586,8 bin dolar olan ithalatın 322,6 bin dolarlık kısmı BDT ülkelerinden, geriye kalan kısmı (264,2 bin dolar) da BDT dışı ülkelere yapılmıştır. İthalatta ihracatta olduğu gibi bağımsızlık öncesi sadece SSCB'ye üye olan ülkelere yani günümüzdeki adı ile BDT ülkelerine bağımlılık vardı. Bunun sebebi ise SSCB içinde olan ülkelerin birbirleriyle olan ticari bağlarıdır. Kırgızistan ihraç malları dışındaki diğer malları BDT ülkelerinden SSCB'nin izni doğrultusunda ithal etmekteydi. İthalatına bakıldığında dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. İthalat en yüksek seviyesini 1998 yılında yakalamıştır. En düşük seviyesini de 1994 yılında gerçekleştirmiştir. 1998 yılında ithalatın yüksek olması Kırgızistan'ın 1998 yılında DTÖ'ye üye olmasıyla açıklanmaktadır.

2009 yılında Kırgızistan'da mal ithalatı 3.040,2 mln dolar oranında gerçekleşmiştir ve GSMH'ya % 66.8 (2008'de % 80.5, 2005 yılında % 48.3) oranında katkıda bulunmuştur. 2008 yılının sadece % 74.7'lik payını gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte son beş yılda hem BDT ülkelerinden hem de BDT dışı ülkelere ithalat 2.5 kat azalmıştır.

⁶²“Отчет По Результатам Аудита Торговли в Кыргызской Республике”, (Çevrimiçi)
http://siteresources.worldbank.org/INTKYRGUSINRUSSIAN/Resources/4_Trade_Audit_rus.pdf,
22.11.2010.

Geçen senelerde de olduğu gibi 2009 yılında ithalatın büyük kısmı BDT ülkelerinden gelmiştir ve 1.717,4 mln. dolar tutmuştur. Bu ise toplam ithalatın % 56.5'ini oluşturmaktadır. Başta gelen ithalat partnerleri olarak Rusya, Çin, Kazakistan, Özbekistan, Almanya, ABD, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Türkiye sayılır.

BDT ülkelerinden ithalat payları şöyle olmuştur: Rusya % 35.9 (1.090,4 mln. dolar), Kazakistan % 11.2 (340,0 mln. dolar), Özbekistan % 3.7 (111,7 mln. dolar), Ukrayna % 2.9 (89,4 mln. dolar) ve Beyaz Rusya % 2.4 (74,0 mln. dolar). Ancak Beyaz Rusyadan ithalat % 1.7 oranında bir artış kaydedilmiştir. Bu ülkeden ithalatın temel kalemleri şeker, yük taşımak için arabalar, otobüsler, traktör, lastik eşyalar ve medikal ürünlerdir. Diğer BDT ülkelerinden ithalat % 5 düşüş gözlenmiştir: Özbekistan % 30.2, Rusya % 26.9, Kazakistan % 9.7, Ukrayna % 5 oranında azalmıştır.

Tablo 9: Kırgızistan'ın 2005-2009 Yıllarında İthalat Ürünleri

	2005		2008		2009		2009 y % değişme	
	Bin ton	Bin \$	Bin ton	Bin \$	Bin ton	Bin \$	2008	2005
Buğday	158.9	17573.6	304.0	86331.6	341.1	62657.2	72.6	3.6 kat
Buğday unu	51.9	9010.6	111.0	47078.7	69.4	22161.7	47.1	2.5 kat
Şeker	54.7	19450.3	60.0	32467.6	81.2	45828.2	141.2	2.4 kat
Bira,mln.litre	23.9	12092.3	31.0	23489.4	26.3	17887.0	76.1	1.5 kat
Sigara,mln. tane	2928.1	18299.3	3178.2	30887.3	2456.1	26121.3	84.6	142.7
Taş kömürü	847.4	15076.1	975.7	25585.9	694.4	22262.6	87.0	1.5 kat
Benzin	273.6	104106.1	509.1	334433.1	523.3	249203.1	74.5	2.4 kat
Gaz yağı	210.7	104851.1	505.1	467477.3	630.3	303508.1	64.9	2.9 kat
Akar yakıt	102.1	42253.2	194.2	141350.4	220.0	91853.3	65.0	2.2 kat
Doğal gaz(mln.m ²)	711.1	30425.0	727.8	105551.9	308.5	69277.4	65.6	2.3 kat
Organik olmayan kimyasal maddeler	-	15800.6	-	60036.8	-	83754.4	139.5	5.3 kat

İlaç ürünleri	-	12413.9	-	7723.0	-	9831.2	127.3	79.2
Tıp ürünleri	-	43332.7	-	98715.4	-	78508.8	87.5	1.8 kat
Sabun, temizlik malzemeleri	19.3	10773.4	22.4	22967.6	28.1	27004.3	117.6	2.5 kat
Gübre	82.3	11694.7	85.2	25399.5	86.7	17354.6	68.3	1.5 kat
Lastik (bin adet)	834.4	20230.2	1252.8	37272.2	1241.3	35524.7	95.3	1.8 kat
Kağıt ve kağıt ürünleri	-	20097.4	-	41099.6	-	44612.5	108.5	2.2 kat
Tekstil kumaşı(mln. m)	83.0	13732.5	243.3	76338.4	179.9	50424.3	66.1	3.7 kat
Kara maden	17.9	14419.6	55.6	38352.8	51.8	36096.5	94.1	2.5 kat
Kıymetsiz maden eşyaları	15.6	15273.7	41.2	30745.2	32.5	25807.4	83.9	1.7 kat
Elektrik donatımı	-	20581.5	-	86204.7	-	40477.4	47.0	2 kat
Araba parçaları	-	14372.5	-	39100.8	-	35555.5	90.9	2.5 kat
Giysiler	-	9175.7	-	150488.2	-	107645.0	71.5	11.7 kat
Bilimsel ve kontrol aletler	-	18110.5	-	19824.7	-	19950.2	100.6	110.2

Kaynak: Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, s.10.

2009 yılında ithalat yapısında % 26.4 payı akar yakıt ve benzeri ürünler almıştır. Diğerleri % 19.9 araba ve makineler, % 12.7 gıda ürünleri ve hayvanlar, % 11.0 kimyasal maddeler, % 9.1 hazır ürünler, % 2.8 organik olmayan kimyasal maddeler, % 2.6 tıp malzemeleri ve % 2.3 doğal gaz şeklinde gerçekleşmiştir.

Kırgızistan'ın dış ticaret muamele hacmi gerçek kişilerin ticaretini hesaba katarsak 2010 yılı Ocak-Kasım aylarında 4.269,0 mln.dolar tutarında gerçekleşmiş ve geçen sene aynı dönemin ticaret hacmine göre % 10.6 oranında büyümüştür. İhracat % 6.7'ye, ithalat % 12.3'e artmış ve sırasıyla 1.250,8 ve 3.018,2 mln. dolar olmuştur. Dış ticaret açığı -1.767,4 mln. dolar oranında gerçekleşmiştir. Altın ticareti hariç ihracat ise % 7.1 oranında azalmış ya da 757,3 mln. dolar olmuştur ve 2.260,9 mln. dolar dış ticaret açığı verilmiştir.

2010 yılı Ocak-Kasım döneminde ülkemiz dünyanın 122 ülkesiyle dış ticaret yapmıştır. Malların dış satımı çoğunlukla Birleşmiş Arap Emirliği (% 22.4), Rusya (% 19.3), İsviçre (% 18.8) ve Kazakistan (% 13.3) ülkelerine yapılmıştır. Malların dış alımı ise Rusya (% 32.9), Çin (% 19.2), Kazakistan (% 11.2) ve ABD (% 5.9)'den yapılmıştır.⁶³ İhracatın temel kalemlerini altın, tekstil ürünleri ve gıda malları, ithalatın temel kalemlerini Kırgızistan'da üretilmeyen mallar, teknoloji, kimyasal maddeler, petrol maddeleri oluşturmaktadır. Genel olarak dış ticaret sektörü GSMH'nın büyümesine yaklaşık % 2.5 oranında katkıda bulunmaktadır.

Dış ticaret ülkenin işgücü istihdamında da önemli rol oynamaktadır. KC'nin Milli istatistik komitesinin verilerine göre ticaret sektöründe 220 bin kişi çalışmaktadır. Aynı zamanda Dünya Bankasının araştırmalarının verilerine göre sadece ülkenin en büyük iki pazarı "Dordoy" ve "Karasuu" da yaklaşık 60 bin kişi ticaret yapmaktadır.⁶⁴ Ayrıca dış ticaret, devlet bütçesinin oluşumuna da büyük katkıda bulunur. 2009 yılında dış ticaret faaliyetlerinden toplanan vergiler 306.5 mln.doları bulmuş ve toplam vergi gelirinin % 44.7'sini oluşturmuştur.

Bununla birlikte araştırmalar gösteriyor ki, ülkemizde dış ticaretin gelişmesine engel olan bir sürü problemler vardır. En önemli problemlerin biri kayıt dışı ekonominin büyük olmasıdır. Araştırmacıların değerlendirmelerine göre kayıt dışı ekonomi GSMH'nın % 50'sine denk gelmektedir. Bavul ticaretinin, yabancı mal kaçakçılığının oranı gün geçtikçe artmaktadır, vergilendirmede problemler gözlenmektedir. Ülke sınırlarından giren ithal mallarının büyük kısmı spesifik tarifelere göre vergilendirilmektedir. Yani tarifeler malların birim ve ağırlık gibi fiziki nitelikleri üzerinden alınmaktadır. Böyle vergilendirme, dış ticaret katılımcıları için çok uygun prostestir ama ülke sınırlarına giren malların kaydını ve istatistiğini hesaplamada güçlükler yaratmaktadır. Çünkü malların fiyatı ve sayısı kayda geçirilmemektedir. Örneğin, Çin'le olan gerçek ticaret hacmi resmi verilerden daha büyüktür ama güvenli istatistik göstergeleri olmadığından dolayı gerekli politikaların

⁶³Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, *Sotsialno-Ekonomičeskoe Polojenie Kirgizskoy Respubliki Yanvar-Dekabr 2010*, Bişkek, 2011, s.52-53

⁶⁴ A.Beşimov, O.Abdıkaimov v.s., *Vliyanie Tamojennogo Soyuza na Ekonomiku Kirgizstana*, 2010, s.4

yapılmasına engel olmaktadır.⁶⁵ Günümüzde bu problemleri önlemek için hükümet maliye politikalarını sürekli olarak yeniden düzenlemektedir.

Bundan başka devlet ülkenin dış ticaretini belirlenen hedefler doğrultusunda düzenlemek amacıyla dış ticaret politikaları uygulamaktadır. Kırgız iktisatçısı Ş.Musakoeva'nın tanımladığına göre: "Dış ticaret politikaları, vergi, sübvansiyon ve ihracat- ithalat kısıtlamaları yardımıyla ekonomiyi etkileyen devlet tarafından yürütülen politikalardır...Bu politikalar ülkenin gelişmesi için dış koşulları sağlamalıdır."⁶⁶ KC'de dış ticaret faaliyetleri gümrük vergisi ve tarife dışı politikaları yardımıyla düzenlenir. Ticaret rejimlerini ayarlayan önemli hukuki belgeler 1998 yılında Kırgızistan'ın DTÖ'ye üye olmasıyla kabul edilmiştir. 1998 yılından bu güne kadar Kırgızistan dış ticaret rejiminin liberalize edilmesini desteklemektedir.

2.2.1. Gümrük Tarifeleri

Dış ticaret politikasının en eski ve en yaygın araçlarından birisi kuşkusuz gümrük vergileridir. Bu vergiler ithal mallarının ülke sınırlarından girişi sırasında devletçe alınırlar.⁶⁷ Gümrük vergilerinin uygulanmasında en yaygın iki amaç, devlet hazinesine gelir sağlamak ve yerli sanayiye dış rekabetten korumaktır. Bu vergiler çeşitli ülkelerin bütçe gelirleri içinde farklı oranlarda yer tutmakla birlikte özellikle az gelişmiş ülkelerde devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını oluştururlar.⁶⁸

KC'nin 29.03.06 tarihli 81 No'lu kanunu gerekçesiyle ülke sınırlarından geçirilen mallar için düzenlenen gümrük vergileri ödenmelidir. Kırgızistan'da ithalat üzerine konulan gümrük tarifeleri 20 Eylül 2002 tarihinde Astana'da düzenlenen Avrasya Ekonomik İşbirliği'nin toplantısında belirlenmiştir. Kabul edilen "KC'nin gümrük tarifeleri hakkında" kanununa göre ithalat ürünlerinde tarife büyüklüğü gerek duyulduğu zaman değiştirilebilir ama en sık senede 1 kere değiştirilir. Ayrıca,

⁶⁵ A.e., s.5

⁶⁶ Ş.Musakoev, **Ekonomika**, Ekonomikalık Okuu Kuralı, Bişkek, 1999, s.54.

⁶⁷ Halil Seyidoğlu, **Uluslar arası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007,s.153.

⁶⁸ A.e., s.155.

kanuna göre bazı ürünlerin ihracatında da gümrük vergileri uygulanacaktır ve tarife oranları listesi geçerli maddenin eki olarak gösterilecektir.⁶⁹ Bu maddeye göre aşağıdaki mallardan gümrük vergisi alınmaz:

- a) KC'nin serbest ekonomik bölgelerinde üretilen ya da serbest bölge kuran ülkelerden getirilen mallardan;
- b) Az gelişmiş ülkelerden getirilen mallardan;

Bununla birlikte % 35 oranındaki en büyük tarife, siyasi ilişkiler olmayan ülkelerden ve asıl menşei belli olmayan mallardan ithalatta alınır.

1999 yılına kadar bütün ülkelerden ithalatta % 10 gümrük vergisi alınmakta idi. DTÖ'ye üye olduktan sonra gümrük vergisi farklılaşmış ve alınan taahütlere göre vergilendirilir hale gelmiştir. Bugün KC'nin 29 Mart 2006 yılında kabul edilen 81 No'lu "Gümrük tarifesi hakkında" kanunu geçerlidir. KC'de geçerli gümrük vergisinin ortalama tarifesi 2006 yılında % 4.7'tir, 6 derecesi vardır (% 0, % 5, % 10, % 12, % 15, ve % 30). İthalat ürünlerine konulan minimum gümrük tarifesi % 0, maksimum % 30'dur.

⁶⁹Tamojennie Tarifi Kirgizskoy Respubliki, (Çevrimiçi) www.customs.gov.kg, 20.12.2010.

Tablo 10: KC’de 1999-2006 Dönemi Gümrük Tarifelerinin Değişmesi

Gümrük vergisinin derecesi	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
0%	1311	5488	5475	5607	4482	4703	4811	5141
1%	3	-	-	-	-	-	-	-
5%	1748	-	123	142	1416	1459	1442	1565
5,5%	-	-	-	-	-	-	-	-
6,5%	-	-	10	-	-	-	-	-
7%	8	-	-	-	-	-	-	-
8%	2	-	-	-	-	-	-	-
10%	5869	4588	4468	4370	4017	4172	4067	3688
12%	-	-	-	-	-	345	345	342
15%	635	-	-	-	596	257	271	303
17,5%	411	335	332	498	-	-	-	-
20%	498	155	155	-	-	-	-	2
25%	14	-	-	-	-	-	-	-
30%	11	-	-	-	-	-	-	2
50%	45	-	-	-	-	-	-	-
Özel gümrük derecesi	14	11	11	145	152	152	152	155
Toplam	10564	10574	10574	10762	10663	11088	11088	11198
Ortalama tarife	9,18%	5,20%	5,15%	5,09%	5,40%	5,10%	5,10%	4,84%

Kaynak: Jurnal Akipress, № 10, İzdatelstvo Turar, Bişkek, Oktyabr 2006, s.13.

Tablodan gördüğümüz gibi % 0 gümrük tarifesini toplam tarifelerin % 47.3’ünü (5141 mal çeşidi) oluşturmaktadır, % 30 tarifesini sadece 2 ürüne uygulanmaktadır. Spesifik vergiler % 0.11 paya sahiptir ve 12 çeşit maldan, karma vergiler ise % 1.3 paya sahip ve 143 çeşit mallardan alınmaktadır.

Bu şekilde, gümrük vergileri ithal mallarının ülke sınırlarından girişi işleminin ayrılmaz kısmıdır. Yukarıda söz ettiğimiz gümrük tarifeleri, devlet organlarına ihracat ve ithalatı etkin bir biçimde kontrol etmeyi sağlamaktadır.

2.2.2. Tarife Dışı Dış Ticaret Politikaları

Gümrük tarifelerden başka, serbest ticaret akımlarına müdahale amacıyla kullanılan tarife dışı araçlar vardır. Tarife dışı araçların çoğu ithalatın kısıtlanmasına yöneliktir. Fakat bir kısmı da ihracatın özendirilmesi, hatta caydırılması amacıyla konulmuş olabilir. O halde, genel bir tanımlama ile tarife dışı araçlar kavramı,

gümrük tarifelerinden ayrı olarak, uluslar arası mal ve hizmet akımlarının serbest gelişme seyrini değiştiren her türlü politika ve uygulamaları ifade etmektedir.⁷⁰ Miktar kısıtlamaları, sübvansiyonlar, monopoller, karteller, kotalar v.s tarife dışı ticaret politika araçları sayılır.

Hükümet ticari politika araçlarından birini (tarife ve tarife dışı) seçmede bazen kararsız kalır ama çoğu kez tarife dışı politikalar tercih edilmektedir. Çünkü tarife dışı politikalar ek vergi ödemesi olarak ticaret yapan şahıslara yük olmamaktadır. Ayrıca, bu tür politikalar amaca ulaşmada daha kullanışlıdır. Örneğin, diğer ülkelerden maden girişini 3 mln. ton olarak sınırlamak istiyorsak, hangi tarife uygulandığında istenilen büyüklüğe ulaşılacağını hesaplamaktansa maden ithalına 3 mln.ton olarak miktar sınırlaması koymak daha kolaydır. Son olarak, tarife dışı politikalar uluslar arası kurumlar tarafından düzenlenmediğinden devlet organları serbestçe uygulayabilmektedir.

Kırgızistan, Orta Asya ülkeleri içinden en liberal ticari rejim uygulayan ülke olarak sayılır. Korumacı politikalar yok denecek kadar azdır. 1994 yılında hükümet uluslar arası ticarete devlet monopolünü azaltmış, düşük gümrük tarifelerini kabul etmiş ve yabancı yatırım politikalarını kolaylaştırmıştır. Ülkede döviz alım-satımı serbesttir. Kota sadece DTÖ dışı ülkelere alkol ithalatına konulmaktadır. Miktar kısıtlamaları ve ihracat yasakları gibi ödeme bilançosunu düzeltmek için kullanılan diğer milli piyasayı koruyucu politikalar uygulanmamaktadır. Hükümetimiz tarife dışı ticaret politikalarını sırf milli güvenliği sağlamak ve ülkenin politik, ekonomik, askeri çıkarlarını korumak için kullanmaktadır.

2.2.2.1. Müsaadeler

Kırgızistan'da mal müsaadeleri KC Cumhurbaşkanı'nın 21.01.1991 tarihli kararnamesinde tüketici çıkarlarını korumak amacıyla kabul edilmiştir. Müsaadelerin kabul edilmesi, ülke sınırlarından geçirilen malların kontrolünü sağlamakta, ihraç ve

⁷⁰ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007, s.184.

ithal edilecek malları tüketicilerin isteklerine göre ayarlamayı mümkün kılmaktadır ve sadece 8 mal çeşidine uygulanmaktadır. Bunlar, silah, patlayıcı maddeler, uyuşturucu maddeler, tıbbi ürünler, değerli madenler, değerli doğal taşlar, hayvanlar, sanat eserleri v.s.dir. Müsaadeler ithal mallarının fiyatını ve miktarını sınırlamaya değil şu amaçlara yönelmiştir:

- Milli güvenliği sağlamak;
- Uluslararası taahütlere uymak;
- Ülkedeki insan, hayvan, bitki hayatını ve sağlığını korumak;
- Toplumsal hukuk düzenini sürdürmek;
- Ülkenin ödeme bilançosunun finansal durumunu korumak;

Müsaade etmenin milli sistemini düzenleyen hukuk normları 02.07.97 tarihli “Devletin dış ticareti düzenlemesi” hakkındaki 41 No’lu yasında geçerlidir. Yasa dışı ticaret alanında çalışan KC’nin devlet organlarının hak, yükümlülük ve sorumluluklarını belirler⁷¹.

2.2.2.2. Kotalar

Kırgızistan’da kota sadece alkol ürünlerine ve biraya uygulanır. KC’nin “alkol ve alkol ürünlerini (konyak, şampan üretiminde kullanılan konyak alkolü ve şarap ürünleri hariç) üretme, saklama ve satma konusunda devlet tekeli” hakkında 11 No’lu yasa 03.02.98 tarihinde kabul edilmiştir. KC’nin 05.04.04 tarihli 227 No’lu kararıyla ülkeye alkol ürünleri ve bira ithalinde kota uygulanması onaylanmıştır.

2.2.2.3. İthalat ve İhracat Yasağı

KC’nin 25.11.04. tarihli 860 No’lu kararıyla 06.09.2000 yılı 552 No’lu kararına değişiklikler ve eklemeler getirilmiştir. 552 No’lu karar ise ozon tabakasını

⁷¹ Vneşnetorgovie Politiki Kırgızskoy Respubliki, (Çevrimiçi)
http://www.mert.kg/index.php?option=com_ashimkan&view=article&article=71&Itemid=56,
17.08.2010

koruma hakkında Montreal protokolü tedbirlerinin gerçekleştirilmesi hakkında idi. Bu karara göre işletme sürecince ozonu bozan maddeler kullanan, eskimiş ve kullanılmış mamullerin ve teçhizatların ithalatı ve ihracatı yasaklanmıştır. Bundan başka KC hükümeti 25.04.06 tarihli 297 No’lu “KC topraklarını kuş gribini uyandıran veya bulaştıranlardan koruma tedbirleri hakkındaki” kararıyla kuş gribi olasılığı büyük ülkelerden kuş ve kuş ürünlerini Kırgızistan sınırlarından transit geçirmek yasağı ve ülkeye ithalat yasağı uygulamıştır.

2.2.2.4. Tekeller

Cumhurbaşkanının 18.08.2000 tarihli, 213 No’lu “KC’de kara ve diğer madenlerin toplanması, satın alınması, satılması ve ihracatında devlet kontrolünü artırma hakkındaki” kararnamesine göre madenleri toplama, satın alma, işletme ve satma devletin tekelindedir ve bu işlemleri yapmak üzere “Temir” devlet işletmesi kurulmuştur. (KC hükümetinin 25.04.01 tarihli 192 No’lu kararı). Kara ve diğer madenlerin ihracatı ve ithalatı hakkı tamamen “Temir” işletmesine verilmiştir⁷².

KC’nin 03.02.1998 tarihli 11 No’lu kararına göre alkol ve alkol ürünleri üretme, satma, saklamaya devlet tekeli uygulanmıştır. Bu kararın amacı alkol ve alkol ürünlerini satma, saklama ve üretmede etkin devlet kontrolünü sağlamak, bu faaliyetleri tam vergilendirmek ve yerli piyasaları kalitesiz ve sahte alkol ürünlerinden temizlemektir.

2.3. Ülkelere Göre Dış Ticaret Politikaları

Bu bölümde Kırgızistan’da dış ticaretin mevcut yapısı incelenirken genellikle dış ticarete en çok ticari ilişkide bulunduğu ülkeler çalışmamızda yer alacaktır.

⁷²Vneşnetorgovie Tarifi Kirgizskoy Respubliki, (Çevrimiçi)
http://www.mert.kg/index.php?option=com_ashimkan&view=article&article=70&Itemid=55,
17.08.2010

1991 yılından itibaren SSCB dağıldıktan sonra bağımsız ülkeler tarafından çok taraflı ticari anlaşmalar yapmak amacıyla birkaç tane bölgesel örgüt kurulmuştur ve iki taraflı antlaşmalar yapılmıştır. Ayrıca Kırgızistan DTÖ üyeliğini kazanmıştır. Günümüzde Kırgızistan dış ticaretinde şu rejimler kullanılmaktadır;

- BDT ülkeleri
- Avrasya ekonomik işbirliği
- DTÖ ülkeleri
- Az gelişmiş ülkeler

2.3.1. BDT Ülkeleriyle Dış Ticaret

Bağımsız Devletler Topluluğu sözleşmesi 8 Aralık 1991 tarihinde Minsk şehrinde imzalanmıştır. KC bu birleşmeye 21 Aralık 1991 yılında Almata şehrinde BDT'nu kurma hakkında sözleşme protokolünü imzalayarak üye olmuştur. Birleşmenin temel bölümü 15.04.94 tarihinde Moskova'da imzalanan "serbest ticaret bölgesini kurma hakkındaki" sözleşmeden oluşmaktadır. Esas amacı BDT ülkelerinin ekonomilerinin istikrarlı büyüme koşullarıyla önemli ekonomik reformları birlikte gerçekleştirmek, kademe kademe olarak ortak ekonomik alanı, gümrük ve para birliğini, mal ve hizmetlerin, sermayelerin, iş gücünün ortak pazarını kurmaktır.

BDT ülkeleri başkanlarının son toplantısı 2007 yılı 22 Kasımında Aşkabat'ta yapılmıştır. Toplantıda 29 proje incelenmiş ve 27'si kabul edilip imzalanmıştır. 2009 yılında KC'nin BDT ülkeleriyle dış ticaret işlemleri 2.470,2 mln. dolar büyüklüğünde gerçekleşmiştir ve toplam dış ticaretin % 52.4'ünü oluşturmuştur. BDT ülkelerinin ihracatı 752.8 mln. dolar (% 25.6 azalma), ithalat ise 1.717,4 mln. dolar (% 21.5 azalma) olmuştur. Dış ticaret dengesi ise -964.6 mln. dolar miktarında açık vermiştir.

Tablo 11: KC'nin BDT ve BDT Dışı Ülkelerle Dış Ticaret İşlemleri (mln dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010 (ocak- kasım)
Toplam	1862.7	2822.4	4109.6	5928.0	4713.2	4269.0
BDT ülkeleri	988.9	1469.9	2274.9	3198.6	2470.2	2115.6
BDT dışı ülkeler	873.8	1352.5	1834.7	2729.4	2243.0	2153.4
İhracat	674.0	891.2	1321.1	1855.6	1673.0	1250.7
BDT ülkeleri	305.3	476.1	753.6	1011.7	752.8	475.9
BDT dışı ülkeler	368.7	415.1	567.5	843.9	920.2	774.8
İthalat	1188.7	1931.2	2788.5	4072.4	3040.2	3018.3
BDT ülkeleri	683.6	993.8	1521.3	2186.9	1717.4	1639.7
BDT dışı ülkeler	505.1	937.4	1267.2	1885.5	1322.8	1378.6
Dış ticaret dengesi	-514.7	-1040.0	-1467.4	-2216.8	-1367.2	-1767.6
BDT ülkeleri	-378.3	-517.7	-767.7	-1175.2	-964.6	-1163.8
BDT dışı ülkeler	-136.4	-522.3	-699.7	-1041.6	-402.6	-603.8

Kaynak: Natsionalnyy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek, 2010 s.18.

Kırgızistan BDT ülkelerine serbest ticaret rejimini uygular. Tablo 11'de görüldüğü gibi KC'nin ticari muamelesinin yarısından çoğu BDT ülkeleriyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla dış açığının büyük parçası BDT ülkeleriyle ticaretle oluşmaktadır.

Bu topluluktaki en önemli partnerlerimiz Rusya (toplam ihracatın % 29.8), Kazakistan ve Özbekistandır.

Tablo 12: 2002-2006 Döneminde KC'nin BDT Ülkeleriyle Dış Ticaret

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006
Azerbaycan					
İhracat	5555,3	2048,0	1770,3	1902,6	1891,2
İthalat	2374,4	353,1	389,8	1851,1	7669,8
Armenya					
İhracat	56,8	1,8	856,6	0,9	13,7
İthalat	447,5	5,7	17,9	39,9	56,1
Beyaz Rusya					
İhracat	1338,5	1505,2	1972,3	1409,7	878,4
İthalat	5065,2	5888,7	4211,0	7079,6	18706,0
Gürcistan					
İhracat	139,0	337,7	401,6	483,7	1312,2
İthalat	109,8	490,2	440,4	159,5	265,0
Kazakistan					
İhracat	36826,2	57133,4	87311,0	116134,9	162638,2
İthalat	123902,5	170929,2	202904,5	174397,5	199796,3
Letonya					
İhracat	8659,3	9378,1	9036,1	4214,7	1963,7
İthalat	32,4	904,6	1687,4	1264,1	2508,8
Litvanya					
İhracat	62,5	148,3	83,4	120,5	1228,2
İthalat	272,8	480,2	779,1	1534,5	2299,2
Moldova					
İhracat	98,5	463,0	462,9	139,8	355,6
İthalat	704,7	1447,6	1600,1	1875,6	856,0
Rusya Federasyonu					
İhracat	80035,8	97016,9	137729,5	134397,9	153781,4
İthalat	116705,1	176128,2	293662,8	378944,4	652305,2
Tacikistan					
İhracat	10193,9	18855,9	220773,1	22903,9	23934,2
İthalat	3483,2	3068,7	2371,2	2001,1	2810,5
Türkmenistan					
İhracat	2404,3	2342,2	4038,2	2830,7	2139,8
İthalat	1731,8	397,8	1372,2	13041,0	1767,6
Ukrayna					
İhracat	4268,5	5418,4	4244,5	6014,6	4138,3
İthalat	7842,2	12564,0	23287,2	40097,1	41881,5
Özbekistan					
İhracat	27835,8	16258,9	14690,8	17095,4	27856,4
İthalat	60144,0	39214,2	51881,2	601121,1	65000,4
Estonya					
İhracat	166,3	786,0	1051,6	362,9	88,3
İthalat	109,2	1038,1	677,4	1203,2	2197,1

Kaynak: Natsionalnyy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, Vnesnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek 2010, ss.55-56.

Tablo 12’de Kırgızistan’ın 2002-2006 yılları arasında ülkelere göre dış ticaret göstergeleri verilmiştir. Kırgızistan’ın dış ticaretini BDT ülkelerine oranla karşılaştırdığımızda (Tacikistan hariç) ihraç ürünlerinde çeşitliliği arttıramamış,

ülkede yapılan yabancı yatırımcıların da sermayesi belli oranda gerçekleşmiştir. Kırgızistan izlediği liberal ekonomi ile uzun dönemde birçok problemi çözerek bölgede güvenli bir ticari merkez haline gelecek potansiyeldedir.

Kırgızistan Cumhuriyeti 2002 yılında 486 mln. dolar ihracat, 587 mln. dolar ithalat gerçekleştirmiştir. 2003 yılının ilk üç aylık döneminde ihracatta bir önceki yıla göre gözlenen artış, geleneksel BDT pazarlarına olan ihracattaki % 17 oranındaki artış sayesinde gerçekleşmiştir. Yukarıdaki saydığımız bütün bu gelişmelere rağmen birlik içinde olumsuz etkiler ve problemler vardır.

Birlik içinde ticareti geliştirmek için pazarları açmak, gümrükleri kaldırmak veya daha uygun gümrük tarife oranı uygulamak yerine ticaret engellenmektedir. Her ülke kendi çıkarlarını düşünerek, birliğin anlaşmalarını göz ardı ederek ticaretin gelişmesine engel olmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğuna üye bir ülke diğer bir ülkeye mallarını ihraç etmeye başladığında, bunları ithal etmekte olan ülke kotalar koymakta ya da tarifeleri yükseltmektedir.⁷³ 1995 yılının Ocak ayında Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın katılmasıyla gümrük birliği oluşturulmuştur. 1996 yılının Mart ayında Kırgızistan, 1999'da da Tacikistan bu gümrük birliğine girmişlerdir. Ama kurulan bu gümrük birliği başarısızlığa uğramıştır.

Görülmektedir ki Kırgızistan'ın içinde bulunduğu bölgedeki politik sorunlar Kırgızistan'ın ihracatının gelişmesi için olumsuz bir faktördür. Kırgızistan'ın ticaretinin gelişmesi önündeki engellerden birisi de ülkenin kendisinden kaynaklanmaktadır. Ülkenin istikrarlı bir dış ticaret politikasının olmaması ihracatın gelişmesini engellediği gibi, ithalatta da zararlı bir etkide bulunmaktadır. Şöyle ki; şu anda ihracatı teşvik edici düzenlemelerin yetersizliği, rüşvet, yolsuzluk gibi sebeplerden ülkeye giren yabancı mallardan gümrük vergisi kayıp ve kaçaklarından dolayı da Kırgızistan dış ticaretten zararlı bir biçimde etkilenmektedir. Kırgızistan'ın finansal kaynaklarının yetersizliği de ülke ihracatının gelişmesinin önündeki engellerden biridir. Kırgızistan finansal kaynaklarının yetersizliği sebebiyle ihracatı

⁷³ Adem Uzkar, "Kırgızistan'da Dış Ticaretin Dinamik ve Statik Etkileri", (Çevrimiçi) www.manas.kg/sbe/tezler/iktisat/AdemUZKAR.pdf, 11.06.2010

destekleyici bir politika izleyememekte, Kırgız ihracatçısına yeterli desteği sağlayamamaktadır.

Kırgızistan, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Sovyetlerden kalan üretim tesislerini işletememiş, bu sebeplerle de ülkede bulunan dev sanayi tesisleri çürümeye terk edilmiştir. Böylece ülkenin üretim kapasitesinde bir düşme görülmüş, yeni yatırımlarla ülkenin üretim kapasitesinin artırılacağı yerde var olanların bile işletilememesi, Kırgızistan'ın ihracatının gelişmesinin önündeki engellerden biridir. Kırgızistan'da şu anda ülkenin üretim kapasitesini arttırıcı, ülke kaynaklarını verimli kullanma ve yabancı sermayeyi ülkeye çekici politikalarının yetersizliği hem ihracatın gelişmesi açısından hem de ekonominin bütünü açısından çok önemli bir eksikliktir.

Kırgızistan'ın ihracatının önemli bir payını hammaddeler oluşturmaktadır. Bunların içinde ham deri, yün, yünlü kumaşların ağırlıklı bir yeri vardır. Halbuki, bu ürünlerin işlenerek satılması ülke için daha avantajlıdır. Ancak ülkede kaynaklar verimli kullanılmadığı, yeni sanayi tesisleri kuracak sermayenin Kırgızistan içinden sağlanamadığından ihracat bundan olumsuz etkilenmektedir.⁷⁴

2.3.2. Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleri

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski Sovyet alanındaki ülkeler karşılıklı menfaata dayalı entegrasyon oluşturmak gerektiğini çabuk anlamışlardır. Bu yönde Rusya ve Beyaz Rusya, 6 Ocak 1995 yılında gümrük birliğini kurma hakkında hükümetler arası sözleşmeyi imzalayarak ilk adımı atmışlardır. Aynı yıl 20 Ocak'ta bu sözleşmeye Kazakistan da katılmış. Bir yıl sonra yani 1996 yılı Mart ayında oluşan bu entegrasyona Kırgız Cumhuriyeti de katılma kararını almıştır. Ortaklıktaki ülkelerle gümrük birliği hakkında antlaşmayı imzalamıştır. Antlaşma 21 Temmuz 1996 yılında KC Hükümeti tarafından 51 No'lu kanunla onaylanmıştır. Sonra Tacikistan bu Birliğe üye olmuştur. 1999 yılında daha sıkı entegrasyonu geliştirmek amacıyla

⁷⁴ S.Esenaliev, "Gosudarstvennaya Politika po Razvitiyu Vneşney Torgovli v Kirgizskoy Respubliki", Vestnik, Bişkek,2001, s.66.

gümrük birliği ve müttefik ekonomi hakkında yeni antlaşma hazırlanmış, bütün üye ülkeler tarafından imzalanmıştır. Antlaşma KC'nin Büyük Meclisinde incelenip 14.01.2000 tarihli 12 No'lu kanunuyla onaylanmıştır.

Bu Birliğin Dünya ve uluslar arası kurumlar tarafından tanınması ve hukuk işlemini yapmak için 2000 yılı 2 Mayıs'ta Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Cumhurbaşkanları Avrasya Ekonomik İşbirliği hakkında antlaşma imzaladılar. Ekim 2005 yılında Avrasya Ekonomik İşbirliğine Özbekistan üye oldu. Böylece önceki Sovyetler Birliği üyesi 6 ülke tarafından bütün olumlu yönleriyle işbirliği kurulmuş oldu.

2009 yılında KC'nin dış ticari muamelesinin yarısından fazlası (837.2 mln. dolar) Avrasya Ekonomik İşbirliği üyesi ülkelerle gerçekleşmiştir⁷⁵.

Tablo 13: KC'nin Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleriyle Ticaretin Gelişimi (mln dolar)

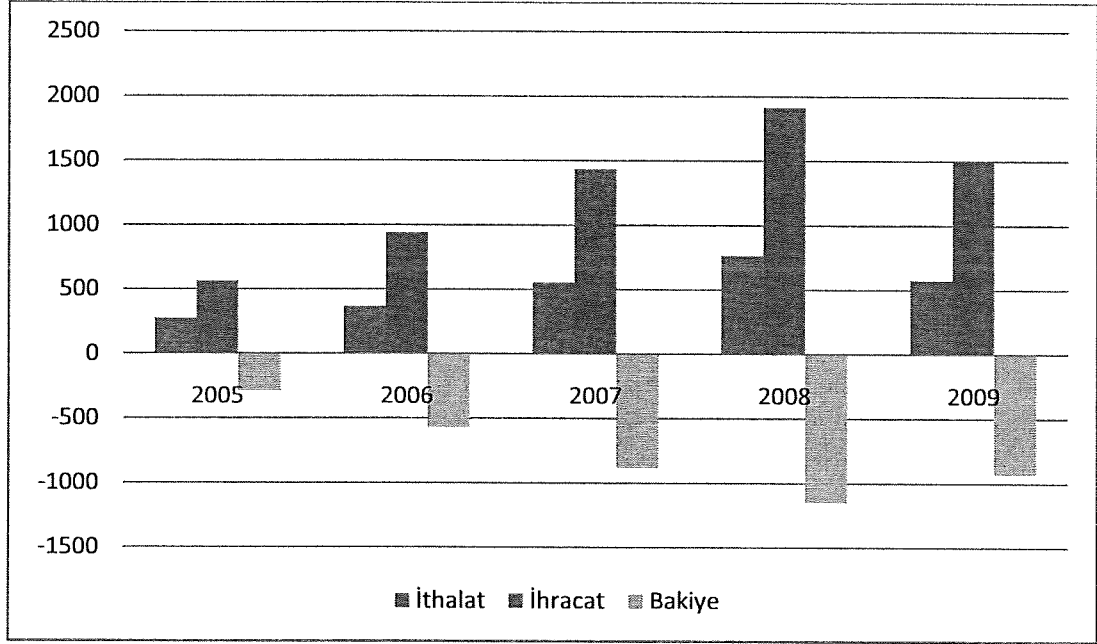
	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat	274.8	369.1	554.4	764.5	575.3
İthalat	562.4	938.6	1433.3	1914.8	1508.0
Bakiye	-287.6	-569.5	-878.8	-1150.3	-9332.7

Kaynak: : Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek 2010, s.20.

Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleriyle ticarete de başka ülkelerle olduğu gibi 2008 yılına kadar bir büyüme kaydedilmiş sonra da hem ithalatta hem ihracatta azalma görülmüştür.

⁷⁵ Evraziyskoe Ekonomičeskoe Soobşestvo, Kirgız Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı resmi Sitesi, (Çevrimiçi)
http://www.mert.kg/index.php?option=com_ashimkan&view=article&article=69&Itemid=54, 17.08.2010.

Grafik 6: KC'nin Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkeleriyle Ticaretinin Gelişimi

Kaynak: Natsionalnyy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, **Vneşnyaya Torgovlya Kirgizskoy Respubliki 2005-2009**, Bişkek, 2010

Avrasya Ekonomik İşbirliği Ülkelerine KC gümrük birliği rejimini uygulamaktadır. Grafik 6'da görüldüğü gibi ithalat çizgisi ihracat çizgisinin üzerinde bir yol izlemiştir ve dış ticaret bakiyesi devamlı açık vermiştir. KC, bu işbirliği ülkelerinin hepsi Dünya Ticaret Örgütüne katıldıktan sonra gümrük rejiminin iyileşeceğine ticaretin denkleşeceğine inanmaktadır.

2.3.3. Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİT)

Şangay İşbirliği Teşkilatı, 1996 Nisanın'da beş ülke (Kazakistan, Çin, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan) tarafından Şanghay şehrinde (Çin) kurulmuştur. 2000 yılında Özbekistan üye olmuştur. ŞİT'in özellikle bölgedeki ülkeler arasındaki çok taraflı ekonomik ve askeri ilişkileri gerçekleştirmede etkili bir mekanizma olduğunu belirtmeliyiz. Buna delil çoğu dünya ülkelerinin teşkilata olan ilgisidir. Şu

anda Mogolistan, İran, Hindistan ve Pakistan gözlemci ülkelerdir.⁷⁶ Birtakım başta gelen önemli meselelerin birlikte çözülmesi, bölgedeki ülkelerin etkili sosyo ekonomik gelişiminin önemli faktörüdür.

Son yıllarda ŞİT üyesi ülkelerle dış ticaret gelişme eğilimindedir. Teşkilatın kurulduğundan itibaren dokuz yıl (2001-2010) içinde KC'nin ŞİT ülkeleriyle dış ticareti 2.5 kat artmıştır: ihracatta artış 2.3 kat, ithalatta 4 kattır. 2009 yılında ŞİT ülkeleriyle dış ticaret hacmi 2.928,1 mln. dolar (toplam dış ticaretin % 58'i) tutarında gerçekleşmiştir.

Tablo 14: KC'nin 2005-2009 Döneminde ŞİT Ülkeleriyle Dış Ticareti (mln dolar)

Ülke	2005	2006	2007	2008	2009
ŞİT: Toplam	1035.5	1571.9	2779.5	3796.2	2928.1
İhracat	317.1	406.3	614.5	1035.7	758.8
İthalat	718.4	1165.6	1765.0	2760.5	2169.3
Bakiye	-401.3	-759.2	-1150.5	-1724.8	-1410.5
Çin: Toplam	129.5	283.8	417.5	772.6	643.2
İhracat	26.6	38.1	61.9	44.4	19.5
İthalat	102.9	245.7	355.6	728.2	623.7
Bakiye	-76.3	-207.6	-293.7	-683.8	-604.2
Rusya: Toplam	513.3	806.1	1208.5	1802.4	1276.2
İhracat	134.4	153.8	234.6	310.2	185.8
İthalat	378.9	652.3	973.9	1492.2	1090.4
Bakiye	-244.5	-498.5	-739.3	-1182	-904.6
Özbekistan: Toplam	77.2	92.9	205.8	392.1	279.3
İhracat	17.1	27.9	85.7	232.1	167.6
İthalat	60.1	65.0	120.1	160.0	111.7
Bakiye	-43	-37.1	-34.4	72.1	55.9
Tacikistan: Toplam	24.9	26.7	30.4	30.4	19.5
İhracat	22.9	23.9	28.1	26.9	15.8
İthalat	2.0	2.8	2.3	3.5	3.7
Bakiye	20.9	21.1	25.3	23.4	12.1

Kaynak: Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, Vneşnyaya Torgovlya

Kırgızskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek 2010,, ss.48-51.

⁷⁶ Şanhayskaya Organizatsiya Sodrujestva, (Çevrimiçi)

http://www.mert.kg/index.php?option=com_ashimkan&view=article&article=69&Itemid=54, 17.08.2010.

ŞİT ülkelerinden Rusya ve Çin ile büyük oranda ticari mübadeleler gerçekleşmektedir. 2009 yılında Çin’le toplam 643.2 mln. dolarlık ticaret yapıldı. Bunun içinde ihracat miktarı 19.5 mln. dolar, ithalat 623.7 mln. dolar tutarındaydı. Önceki yılda bu miktarlar sırasıyla 772.6, 44.4, 728.2 idi. Buna göre 2009 yılında 2008 yılına göre Çin’le dış ticarete azalma kaydedilmiştir. Rusya ile ticaret aynı yıllar için toplam 1.802,4 (2008’te) mln. dolardan 1.276,2 (2009) mln. dolara yükselmiştir. Ayrıca Özbekistan ile ticarete 2008 yılından başlayarak ticaret dengesi fazla vermeye başlamıştır. 2007 yılında dış açığı 34.4 mln. dolar, 2009 yılı dış fazlası 55.9 mln.dolar tutmuştur. Genel olarak ŞİT ülkeleriyle 2005 yılındaki toplam ticaret 1.035,5 mln. dolardan 2009 yılında 2.928,1 mln. dolara yani 2 kattan fazla artmıştır.

Bu sene Kazakistan’ın Astana şehrinde ŞİT’in 10. Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda Kazakistan Cumhurbaşkanı ŞİT ülkelerinin kendi para birimini çıkarmayı teklif etti.⁷⁷ Ayrıca şu sıralarda ŞİT üye ülkeleri tarafından yük taşıyan araba nakliyatında elverişli koşulları sağlama hakkında hükümetlerarası anlaşma incelenmektedir. Böylece mal mübadelesini kolaylaştırmak ve transit potansiyelini artırmak amaçlanmaktadır.

2.3.4. Ekonomik İşbirliği Örgütü

Ekonomik İşbirliği Örgütünü kuranlar İran, Türkiye ve Pakistan hükümetleridir. 1992 Kasımında bu örgüte Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Afganistan katılmıştır. Örgütün asıl amacı hem üye ülkeler hem de diğer ülkeler arasında ekonomi, bilim, teknoloji alanlarında bölgesel işbirliğini hızlandırmak ve iletişim altyapısını geliştirmektir.⁷⁸

⁷⁷ <http://www.findnews.ru/i6180032>, (Çevrimiçi), 15.06.2011

⁷⁸ Kırgızistan: Otsenka Potrebnostey Dlya Okazaniya Pomoşı v Torgovle, Bişkek 2010, s.39

Tablo 15: Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkeleriyle Dış Ticaretin Gelişimi
(mln dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam					
İhracat	195.4	327.9	495.6	553.1	622.3
İthalat	291.9	325.6	498.7	656.1	542.4
Bakiye	-96.5	2.2	-3.0	-103.1	79.9
Afganistan	12.6	74.9	118.6	46.5	19.2
İhracat	12.4	74.8	118.4	45.9	18.9
İthalat	0.2	0.1	0.2	0.6	0.3
Azerbaycan	3.8	9.6	4.7	13.1	5.2
İhracat	1.9	1.9	2.7	2.6	1.3
İthalat	1.9	7.7	2.0	10.5	3.9
İran	9.5	15.4	16.7	21.6	13.6
İhracat	3.9	7.3	11.0	11.9	7.4
İthalat	5.6	8.1	5.7	9.7	6.2
Kazakistan	290.5	362.4	517.0	560.7	480.5
İhracat	116.1	162.6	204.6	184.1	140.6
İthalat	174.4	199.8	312.4	376.6	339.9
Özbekistan	77.2	92.9	206.6	392.2	279.3
İhracat	17.1	27.9	85.7	232.1	167.6
İthalat	60.1	65.0	120.9	160.1	111.7
Pakistan	1.35	0.17	3.2	2.1	3.0
İhracat	0.05	0.07	0.3	0.2	0.2
İthalat	1.3	0.1	2.9	1.9	2.8
Tacikistan	24.9	26.7	30.4	30.5	19.5
İhracat	22.9	23.9	28.1	27	15.8
İthalat	2.0	2.8	2.3	3.5	3.7
Türkiye	51.6	66.7	93.8	135.9	109.5
İhracat	18.2	27.2	42.9	44.8	36.7
İthalat	33.4	39.5	50.9	91.1	72.8
Türkmenistan	15.8	3.9	3.2	6.5	5.4
İhracat	2.8	2.1	1.9	4.3	4.3
İthalat	13.0	1.8	1.3	2.2	1.1

Kaynak: Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Kırğızskoy Respubliki

KC'nin Ekonomik İşbirliği ülkeleri ile ticaretine baktığımızda burada da büyük payı komşu ülkelerimiz almaktadır. Kazakistan ve Özbekistan ilk sıralardadır. Kazakistan ve Kırğızistan arasındaki ticarete 2008 yılına kadar artış kaydedilmiş ama 2009 yılında toplam ticaret hacmi 480.5 mln.dolar tutarında gerçekleşmiştir. Bu ise 2008 yılına göre % 14.3 daha az demektir. Ayrıca 2009 yılında örgüt üyeleri ülkelerle dış ticaret dengemizin olumlu gerçekleşmesi dikkat çekmektedir.

Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde ülkeler arasında transit ticaret hakkında sözleşme mevcuttur ama Kırğızistan bu sözleşmeyi imzalamamıştır. Çünkü sözleşme DTÖ taleplerine aykırı olmaktadır.

2.4. Kırgızistan'daki Ticari İşletmeler

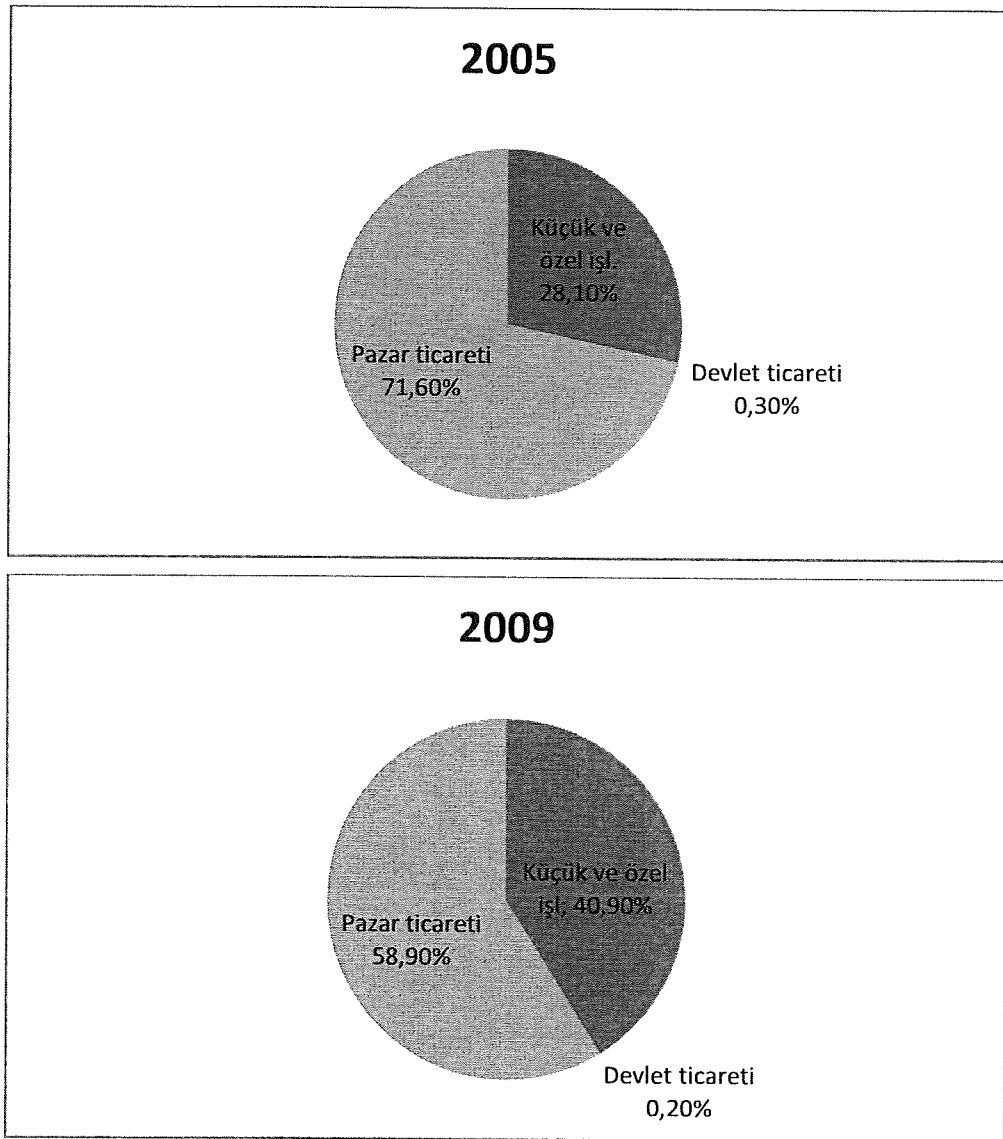
Ticari İşletmeler, kişilere ve kurumlara belirli bir bedel karşılığında mal satma hizmetini sağlayan kurumlardır. Daha net olarak açıklarsak, ticari işletme nakti sermayeye dayalı olarak sürekli ve bağımsız şekilde iktisadi faaliyette bulunan ve bu faaliyet sonucunda esnaf işletmelerinin üzerinde bir iş hacmine sahip olan işletmedir. Günümüz dünyasında ticaretin değişen ve gelişen taleplerine hızla ve doğru şekilde cevap verebilmek üzere dış çevreyle uyumlu ve dengeli bir yaklaşım sergilenmek durumundadır. Toplumun ticari işletmelerden yararlanması her gün değişen sosyal ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişmektedir. Günümüz insanının ihtiyaçları geçmişe oranla daha fazla ve karmaşık hale gelmiştir ve dolayısıyla ticari işletmeler daha fazla önem kazanmaktadır. Ayrıca paranın bulunmasıyla ve takas sisteminin uygulanmasıyla ticari işletmelerin ekonomide önemi artmıştır. Ticari işletmeler iktisadi bir amaç için kurulurlar, hayır ve yardım amacıyla kurulan işletmeler ticari işletme sayılmazlar. Gelir sağlama amacını taşımakla birlikte işletmenin gelir elde edememesi veya zarar etmesi ticari işletme niteliğini ortadan kaldıramaz. Çünkü işletmenin temel amacı devamlılığını sürdürmektir. Elde edilen gelirin harcama şeklinin bir önemi yoktur, ticari işletmeler bağımsız bir ekonomik birimdir.

Küresel sosyo ekonomik yapının değişmesi, ticaretin liberalleşmesine ticari işletmelerin sayısının artması refakat etmektedir. Dünya ticaretinde ticari işletmelerin gelişmesi dünyada yaşanan liberal ekonominin neticesi olarak değerlendirilebilir. Kırgızistan'da ise bu olay 1990'lı yıllarda bağımsızlığına kavuşması ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişiyle başlamıştır. SSCB döneminde Kırgızistan'da planlı ekonomi ve birbirine bağımlı üretim sisteminin olması bu tür işletmelerin gelişmemesinin ana sebebidir. Çünkü Sovyet Birliği döneminde ticari işletmeler devlete aittir ve özel mülkiyet yasaklanmıştır. Planlı ekonomi sonrası sanayi üretim tesislerinin bir bölümü ya da tümü devreden çıkmış ve bu durum üretimin düşmesine neden olmuştur. Üretimin düşmesiyle beraber ekonomi de gerilemiştir. Kırgızistan diğer geçiş ekonomileri gibi kapalı bir sistemden serbest piyasa ekonomisine yönelmiştir. Serbest piyasa ekonomisinde ticari işletmelerin yeri daha önemli hale gelmiştir. Kırgızistan serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte

küresel ekonominin temeli olan ticari işletmelere çok önem vermiştir. Çünkü az gelişmiş ülkelerde ticari işletmeler ekonominin lokomotifi niteliğindedir.

Ülkemizde ticaretin yaklaşık % 40'ı ticari işletmeler tarafından yapılmaktadır. Bu rakam 2000'li yıllarda % 20 idi. Aşağıda yurtiçi perakende ticaretin kurumlara göre payları gösterilmiştir.

Grafik 7: 2005 ve 2009 Yılları Perakende Ticaret Yapısı

Kaynak: Natsionalny Statisticheskoy Komitet Kirgizskoy Respubliki, *Potrebitelskiy Rınok Kirgizskoy Respubliki 2005-2009*, Bişkek 2010, , s.27

2005 yılında özel işletmelerin yurtiçi ticaretteki payı % 28 iken, 2009 yılında % 41'e yükselmiştir. Gıda, giyim ve karma pazarlardaki ticaret % 72'den % 59'a düşmüştür.

Bugünlerde Kırgızistan'da 418 ticari işletme çalışmaktadır⁷⁹. Bunların yüzden fazlası Bişkek şehrinde ve çoğu küçük ve orta ölçekli ticari işletmeler ve özel girişimciliktir. 2006 yılında bu tür işletmelerin ticari işlem hacmi 92.6 mlr. som olmuştur ve 2005 yılına göre % 15.4 artış gerçekleşmiştir. Toplam içinde küçük ve orta ticari işletmelerin payı % 40.2, özel girişimcilerinki ise % 46,1'dir. Otel ve lokantaların sunduğu hizmet 3.2 mlr. somu bulmuş ve 2005 yılına oranla % 21.2 civarında artmıştır. Genel olarak ticari işletmelerin sunduğu hizmet 2002 yılına göre iki kat artmıştır. Küçük ve orta büyüklükteki ticari işletmelerin toplam girişimcilikteki payı 2006 yılında % 33.3'tür (Otel ve lokantalar dahil).

Tablo 16: 2002-2006 Yılları Arasında Küçük ve Orta Büyüklükteki Ticari İşletmelerin Toplam Ticari İşlem Hacmindeki Değişmeler (mln som)

	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam	4199.5	49353.7	66213.2	75800.5	92630.9
Otomobil, motoksiklet ve yedek parça ticareti	2535.9	2825.3	3142.3	3783.8	4142.3
Otomobil teknik bakımı ve onarımı	229.6	252.9	346.8	460.5	613.2
Motor yakıtı perakende satış	2220,9	2397.0	3829.1	3791.8	5329.1
Toptan satış (otomobil ve motor yakıt satışı hariç)	8108,3	11078.7	20808.1	2372.5	28857.4
Perakende satış(yakıt ve oto taşıtlar hariç)	28702,9	32525.6	37792.4	43981.3	53343.3
Ev eşyaları ve özel kullanım mallarının tamiri	197,0	224.2	294.6	310.6	345.6

Kaynak: Natsionalny Statisticheskoy Komitet Kirgizskoy Respubliki, Maloe i Srednee Predprinimatelstvo v Kirgizskoy Respublike 2002-2006, Bişkek 2007 s.7.

⁷⁹ www.toktom.kg

Bu verilere göre Kırgızistan'da kayda geçen ticaretle uğraşan özel girişimcilerin sayısı 2006 yılında 81.924 düzeyindedir. 2005 yılında 78.116'dır. Toplam olarak 2006 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ticari işletmelerinin milli gelire katkısı 87.706,5 mln. som olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılına göre mal alış verişinden gelir % 11.5 oranında ya da 9.055 mln. som artmıştır. Ticari işletmenin ekonomiye katkısı konusunda bu tür işletmelerin ülkedeki istihdama katkısını da belirtmeliyiz. Küçük ve orta büyüklükteki ticari işletmelerde çalışan işçi sayısı toplam 13.243 kişiden oluşur. Bu işçilerin maaşlarının yüksek seviyeli ve istikrarlı maaşlardan olduğunu da söylemeliyiz.

Tablo 17: 2006 Yılı İçin Ticari Kurumların Bölgelere Göre Dağılımı (%)

Bölgeler	Ticari işletme	Yiyecek, giysi ve karma piyasalar
Kırgızistan Cumhuriyeti	29.5	70.5
Batken ili	13.6	86.2
Calal Abad ili	39.3	60.7
Isıkgöl ili	40.9	59.1
Narın ili	18.3	81.7
Oş ili	7.3	92.2
Talas ili	20.3	79.1
Çüy ili	21.3	78.1
Bişkek şehri	37.5	62.5

Kaynak: Natsionalnyy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, *Maloe i Srednee*

Predprinimatelstvo v Kırgızskoy Respublike 2002-2006, Bişkek 2007 s.17.

Tablodan görüldüğü gibi Kırgızistan'da halkın büyük kısmı ihtiyaç duyduğu malların çoğunu pazarlardan almaktadır. Bunun nedeni de pazarlarda fiyatların göreceli olarak düşük olmasıdır. Halkın gelir seviyesi düşük olduğundan dolayı ödeme gücü de düşüktür. Ticari işletmeler ise yüksek kira bedeli, yüksek vergi oranı, taşıt araçlarının maliyetinin yüksekliği, kredi faizinin yüksek olmasından dolayı pazarlarla rekabet edememektedir. Bundan dolayı ticari işletmeler bir takım ilave hizmetler vermektedirler. Bu hizmetlere şunlar girer: pazarlama araştırmaları, mala olan talebi öğrenmek, alıcılara mal seçmiminde tavsiyede bulunmak, satın alınan malı kullanımı amaçlanan yere götürmek, satış sonrası servis ve piyasada bulunmayan mal siparişini kabul etmek v.b ilave servisler.

1998 yılından itibaren Kırgızistan DTÖ'ye üyedir ve buna uygun olarak da liberal ticaret rejimini desteklemektedir. Kırgızistan'ın DTÖ'ye katılması komşularına göre farklı bir ticari politika izlediği anlamına gelmektedir. Bu durumdan Kırgızistan'daki ticari işletmeler kısa dönemde zarar görmektedirler. Çünkü komşu ülkelerin uyguladıkları gümrük tarifeleri Kırgızistan'ın gümrük tarifelerine göre yüksek durumdadır. Bu durum ülkedeki ticari işletmelerin ihracattaki performanslarına negatif yönlü bir etki oluşturmaktadır.

Modern dünyada üretim artık ikinci plana düşmüştür. Onun yerine pazarlama adı altında ticaret öncelik kazanmıştır. Ne ürettiğin önemli değil, nasıl sattığın önemlidir. Dolayısıyla ticari işletmelerin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Ticari işletmelerin gelişmesi ise ekonomik faaliyette bulunan bireylerin hak ve özgürlüğünün genişlemesi, onların gerçekleşme garantisinin sağlanmasıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır.

2.5. Politik İstikrarsızlığın Neticeleri

7 Nisan 2010 yılında Kırgızistan'da gerçekleşen hükümet darbesi sonucunda ticaret sektörü büyük miktarda zarara uğramıştır. Ülkedeki ticari işletmelerin çoğu talan edilmiş, yollar ve komşu ülkelerle sınırlarımız kapatılmıştır. Bu olaydan ülke ekonomisine ne kadar zarar geldiğini tam olarak hesaplamak zordur. 2010 yılı Ağustos ayında maddi zararı hesaplamak amacıyla ekspres soruşturma yapılmıştır ama girişimcilerin çoğunluğu bu ankete katılmak istememişlerdir. Ayrıca, bazı işletmelerde (özellikle tekstil fabrikalarında % 70'den fazlası) muhasebe hesabı ve yönetim envanteri yapılmadığından dolayı da araştırma zorlaşmıştır.⁸⁰ Bu, maddi zararın parasal değerini ölçmede güçlük çıkarmaktadır.

Soruşturmada temel vurgu Orta Asya'nın en büyük pazarı sayılan "Dordoy" pazarındaki girişimcilere yapılmıştır. "Dordoy" pazarı ülkenin başkentinde

⁸⁰ A.Beşimov, O.Abdıkaimov v.s., Vliyanie Tamojennogo Soyuza Na Ekonomiku Kırgızstana, Çast II, USAID, 2010, s.7.

yerleşmiştir ve pazarda yerli üretim mallarının ihracıyla birlikte reeksport da yapılmaktadır. Ülkenin güneyinde ise Karasuu pazarı en büyük ticari merkez sayılır.

Tablo 18: Dordoy ve Karasuu Pazarlarının Karakteristiği

Pazar	Ticari noktaların sayısı	İstihdam, (bin kişi)	Toptan satışın toplam ticaretteki payı, %	Satışların toplam değeri (ayda, mln.dolar)	Toptan satışların toplam değeri (ayda, mln.dolar)
Dordoy	40300	54.6	80	331	264.8
Karasuu	10200	16.3	80	94	75.2

Kaynak: Vliyanie Tamojennogo Soyuza Na Ekonomiku Kırgızstana, Çast II, 2010, s.8.

Tablodan görüldüğü gibi “Dordoy” pazarındaki ticaretin büyük payı toptan ticarete aittir. Araştırma sonucunda belli oldu ki, iki ay içerisinde (2010 Nisan-Haziran) toptan ticaretin toplam ticaretteki payı % 80’ den % 30’a inmiştir. Uzmanlara göre bu inişin asıl nedeni Kazakistan sınırlarının kapatılmasıdır. Bu dönemde perakende ticarete bir değişme kaydedilmemiş ve 66,2 mln. dolar olarak sabit kalmıştır, çünkü perakende ticareti yurtiçinde tüketilmek amacıyla yapılmaktadır.⁸¹

Kırgız-Kazak sınırı 7 Nisan 2010 tarihinde kapatılmıştır. İlk başta sınırlar mal taşınmaması için topyekün kapatılmıştı ama sonra sınır kontrolü şiddetlendi ve Haziranın ortalarına kadar sürdü. Büyük ihtimalle bu adım politik amaçla yapılmıştır ama araştırmada biz sınırların kapatılmasına ve kontrolün şiddetlendirilmesine başka açıdan bakmaktayız. Herşeyden önce bu, ülkenin ekonomik kayıplarının değerlendirilmesidir. Sınırların kapatılmasından dolayı ticaret hacmindeki düşüş iki ayda 472,8 mln. dolar miktarında gerçekleşmiştir. Soruşturmaya göre, işletmeler Rusya ve Kazakistan’a toptan satmak amacıyla depoladığı malların satılmaması dolayısıyla zarar görmüşlerdir. Mallarını satamayan girişimciler ise kredi borçlarını ödemede güçlük çekmişlerdir.⁸²

⁸¹ A.Beşimov, O.Abdıkaimov v.s., Vliyanie Tamojennogo Soyuza Na Ekonomiku Kırgızstana, Çast II, USAID, 2010, s.8.

⁸² Tamojennaya Statistika, “Statistiçeskiy Byulleten Vneşney Torgovli. Dokladı i Prospektı”, s.23.

Genel olarak 2010 Nisan-Mayıs tarihlerinde Kırgız-Kazak sınırlarının kapatılması dolayısıyla ihracatta tekstil ürünlerinde 12,8 mln. dolarlık azalma, süt ürünlerinde 11,1 mln. dolar azalma, inşaat malzemelerinde 12,68 mln. dolar azalma, tarım ürünlerinde 53,9 mln. dolar azalma kaydedilmiştir.

BDT ülkelerinin istatistik komitesine göre 2010 yılının birinci yarısında KC ihracatı önceki sene aynı döneme göre % 36 artmıştır ve 769,7 mln. doları bulmuştur. İthalatta da % 2 artış gözlenmektedir ama hala dış ticaret dengemiz 602,4 mln. dolar açık vermektedir.⁸³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Sınırların kapatılması ve kontrolün şiddetlenmesinden dolayı ülkedeki ekonomik kayıplar küçük miktarlardadır ve öncelikle gümrük ödemeleri ve vergi gelirleri etkilenmiştir. Kayıpların küçük miktarda olmasının nedeni ise resmi dış ticaret vergilerinin toplam GSMH'daki payının az olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Rusya ve Kazakistan'a yapılan ihracatın büyük kısmı kayıt dışıdır ve istatistik verilerinde yer almamaktadır. Dolayısıyla gümrük kontrolünün şiddetlenmesinden dolayı sadece kayıt dışı ekonomi azalmıştır.

⁸³ D. Karimov, "Rost Obyemov Eksporta i İmporta v Kırgızstane...." 06.09.2010, (Çevrimiçi) www.24.kg, 07.09.2010.

3. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNDE TİCARET SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Son zamanlarda ticaret sektörü, ülkenin kalkınmasında kilit dallardan biri haline dönüşmüştür. Bununla birlikte Kırgızistan ekonomisinin gelişimine ticaretin etkisi yavaş yavaş değişmektedir. 90'lı yılların sonunda yaşanan krizden sonra Kırgız ekonomisine ticaretin etkisi olumluyken sonraları ithal ürünlerine olan talebin artışıyla ve ihracatın düşüşüyle ticaret sektörü ekonomik büyümeyi yavaşlatan bir faktöre dönüşmüştür. Yine de açık piyasa ekonomisi için dış ticaret akımı hem orta vadede hem de uzun vadede ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyecektir. Doğru ticaret politikaları uygulandığı takdirde ithalatın artışı bile yurtiçi piyasada rekabetin yükselmesine ve dolayısıyla ekonominin iyileşmesine neden olacaktır. Özellikle sınırlı ekonomik ve finansal güce, kıt ve kolay çıkarılamayan doğal kaynaklara sahip ve iç piyasası küçük Kırgızistan için ticari ilişkilerin etkin bir şekilde geliştirilmesi çok önemlidir.

Bu bölümde Kırgızistan'ın yurtiçi ve dış ticaretinin mevcut yapısı açıklanırken ekonomideki önemi de incelenecektir. Bölümün üçüncü kısmında ise ticaret sektörünün gelecekteki perspektifleri anlatılmaktadır.

3.1. İç Ticaretin Ekonomideki Yeri

Yurtiçi ticaret, halkın geçinmesini sağlayan önemli sahalardan biridir. Onun yardımıyla ülkede üretilen mallar tüketicilere sunulur ve sunulan mal miktarı ile tüketici talebi arasında uyum gerçekleşir.

Ticaret nakit paraların ekonomiye sokulduğu kaynaktır ve mili ekonomide mali istikrarı sağlamada önemli rol oynamaktadır. KDV ve bandroller her ticaret muamelesinde alınan ve doğrudan devlet bütçesine giren gelir unsurudur.

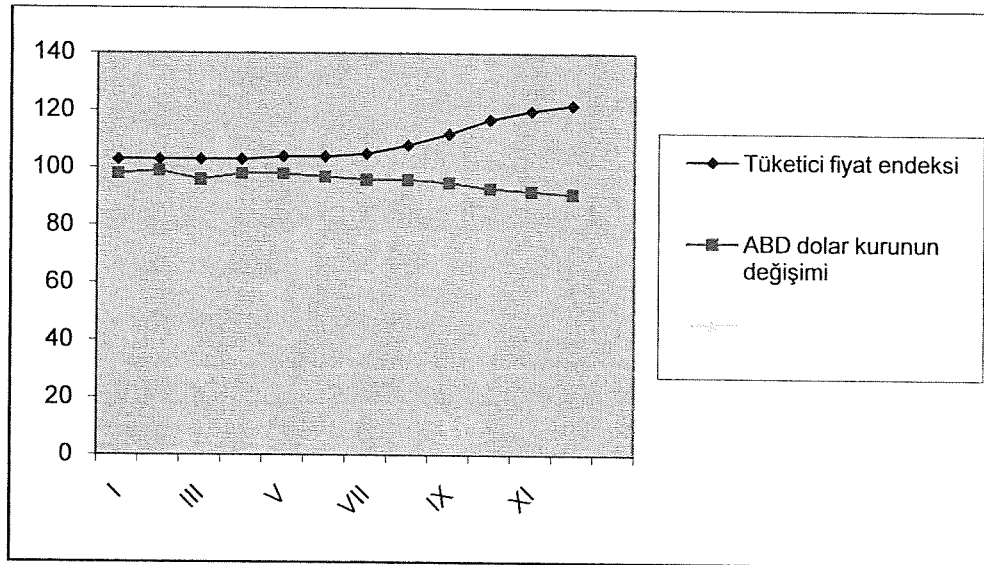
Günümüzde piyasa ekonomisinin gelişmesi ve ekonomik reformların gerçekleşmesi nedeniyle ticaret bütün halk tabakalarına dokunan progressiv faaliyete dönüşmüştür. İstatistik verilere göre 2009 yılında toplam yurt içi ticaret 189.410,3

mln. somu bulmuştur. 2008 yılına göre % 0.1 oranında artmıştır. Yurt içi ticaret GSMH'ya yaklaşık % 20 oranında katkıda bulunmuştur. Kayıt dışı ekonomiyi eklersek bu oran % 25'tir.

Perakende ticari muamele para dolaşımını da etkiler, bütçe gelirlerini belirler ve diğer makroekonomik düzeydeki göstergelere de yansıyabilmektedir. Son tüketiciye en yakın ekonomik branş olarak ticaret, üretim prosesini regüle eder ve malların çeşidini ve hacmini belirler. Ülkemizde yurt içi ticarete gıda maddeleri çok tüketilmektedir.

Tüketici fiyat endeksi önceki yıla göre 2006 yılında % 9.9 oranında yükselmiştir. Bu da fiyatlardaki artış demektir. Enflasyon oranı % 13.1 olup, mallarda % 13.8 oranında artış olmuştur. Hizmet fiyatları ise % 7.1 oranında artmıştır. Tüketici fiyatlarının yükseliş nedeni yiyecek, içecek ürünlerinin fiyatında büyük orandaki artıştır. Bu grup mallarda fiyat artışı ise dünya fiyatlarının artışıyla açıklanabilir⁸⁴.

Grafik 8: 2007 Yılında KC'de Tüketici Fiyat Endeksi ve ABD Dolar Kurunun Değişmesi

Kaynak: Natsionalnyy Statisticheskoy Komitet Kirgizskoy Respubliki, **İndeksi Tsen Kirgizskoy Respubliki 2002-2007**, Bışkek, 2007, s.11.

⁸⁴ Kirgiz Cumhuriyetinin Milli İstatistik Komitesi Resmi Sitesi, (Çevrimiçi) www.stat.kg, 20.05.2009

Kırgızistan ekonomisinde ticaret büyük istihdam sağlayan branştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ülkedeki fabrikalar, sanayi işletme ve kurumlarının büyük kısmı kapatılmış ve halkın büyük kısmı işsiz kalmıştır. Serbest ekonomiye geçiş döneminde her türlü ticari merkezler, ticari işletmeler, piyasalar çoğalmıştır ve halkın çalışabilir kısmının büyük kısmına iş yeri sağlamıştır. KC'nin milli istatistik komitesinin sadece resmi verilerine göre ülkemizde toptan ve perakende satış işletmelerinde halkın yaklaşık % 15'i çalışmaktadır. Bundan başka kayda geçmemiş "Dordoy" pazarında, "Oş" pazarında, küçük büfelerde çalışıp hayatını sürdüren işçiler çoktur.

Özel tüketim mallarının ve ev işlerinde kullanılan malların nakit para, kredi kart, çek v.b ödeme araçlarıyla satışına perakende ticaret işlemi denir. Son tüketiciye satılan malın fiyatı tamamıyla perakende ticaret işlemine eklenir. Perakende satış işlemi ticaret faaliyetiyle uğraşan bütün kurumların verilerini içerir: ticari işletmelerin (tüzel kişi), özel girişimcilerin (gerçek kişi) ve pazarların (eşya,yiyecek ve karma piyasalar) ticaretini. Bu veriler büyük ve orta ölçekli işletmelerin istatistik verilerine dayalı ve dönemsel olarak hesaplanır. İşletmeler ve özel girişimciler ticaret faaliyetini yürütürken sivil yasalara, vergi ve iş yasalarına uymalıdır.

Yurtiçi ticaret, üretim sektörünün gelişmesine büyük katkıda bulunur. Çünkü ticaret, ülkedeki ekonomik ve siyasi durumdaki her türlü değişmelerden en çok etkilenen sektördür. Bir yandan üretilen malın hacim ve çeşidini belirleyerek üretim sürecini ayarlarken, diğer yandan tüketici tercihinin ve satın alma gücünün yapısını, halkın yaşam seviyesinin dinamizmini analiz etmeye yardım eder. Ayrıca malların fiyatının değişmesini inceleyerek ekonominin gelişme ve enflasyonun değişme prosesini öğrenebiliriz.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ekonomisinin büyümesinde yatırımların rolünün çok önemli olduğu bellidir. Ülkedeki ekonomik durumun istikrarlı olması, piyasa davranışlarını tesbit etmeye yöneltlen reformların hızlı bir şekilde yürütülmesi ve ticaretin gerçek ekonomik koşullara çabuk adapte edilmesi, yabancı yatırımların ilgisini çekmektedir. Ticaretin en belirgin özelliği sermaye dolaşım hızının yüksek olmasıdır. Son verilere göre KC'de ticaret sektörüne 2006

yılında 1.770,2 mln. som yabancı yatırım yapılmıştır. Bu ise bir önceki yıla göre 854,6 mln. som fazladır ve 2002 yılına göre 120 mln. som azdır. Diğer sektörlerle karşılaştırdığımızda yatırımcıların ilgisini çekebilirliğine göre ticaret ikinci sıradadır ve ticarete yapılan yatırımların artış hızı diğer sektörleri geride bırakmıştır. Ama bu yatırımların büyük payı perakende ticarete gitmektedir. Özellikle hazır yemek satma ve ticari merkezlerdeki ticarete yönelmiştir.

Ticaret sektörünün olumsuz yanı da yeraltı ekonomisinin payının büyük olmasıdır. Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanlığının verilerine göre piyasaların ticari muamelesinin % 23-% 25 oranı kayda geçirilmemektedir. Örneğin, tekstil dalında üretimin % 90'ı özel sektöre aittir ve burada yeraltı işletmeleri çoktur. Hazır eşyaların yurt içi ve dış piyasalara satılmasının % 95'ten fazlası kayıt dışı bırakılmaktadır⁸⁵.

Bunun nedeni de büyük vergi oranıdır. Üstelik vergi hakkında yasal normların eksikliği kontrol eden memurlara rüşvet alma imkânı sağlamaktadır. Bunları önlemek için Ticaret Bakanlığı tarafından vergi oranlarının küçültülmesi ve vergilendirilmenin açık, tam ve anlaşılır şekilde olması için yeni kanunların çıkarılması gerekmektedir.

Dünya pazarında rekabetin şiddetlenmesiyle Kırgızistan'da üretilen ürünlerin rekabet edebilmesi önemli sorun haline gelmiştir. Dünya ve yurtiçi piyasalarda hammadde ve ürünlerin rekabet edebilme kabiliyetini ölçme önemlidir. Çünkü rekabet, ekonomik gelişmeyi sağlayan “motordur”. Rekabet, üreticileri üretilen mala olan talebi öğrenme, üretimi geliştirme, yeni üretim teknolojilerini kullanma, malların çeşidini yenileme, kalitesini yükseltme zorunluğunda bırakır. Yani malları üretmede ve pazara sürmede en etkin metodları kullanmayı sağlar.

Yukarıda saydığımız yurtiçi ticaretteki gelişmelere rağmen problemler de çoktur. Ekonominin dışa açılmasıyla yurtiçi piyasada sorunlar ortaya çıkarması tehlikesi her zaman vardır. Devlet dış ticaretin liberalleşmesini gerçekleştirirken her

⁸⁵ Kırgız Cumhuriyetinin Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı Resmi Sitesi, (Çevrimiçi) www.mert.kg, 20.05.2009

ne kadar sonuçlarını inceleyerek ön görmeye çalışırsa da yurtiçi ticaretteki olumsuz etkileri tam olarak önleyemez.

Diğer geçiş ekonomilerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da iç piyasa talebinin en önemli sorunu finansman yetersizliğidir⁸⁶. Kırgızistan'da milli gelir seviyesinin düşük olmasından dolayı halkın satın alma gücü çok düşüktür.

Bu da doğrudan iç piyasada ticari aktiviteyi düşürmektedir. Gelir seviyesi düşük olan halkın kendine olan güvenini de yitirmiş durumda olması iç piyasada ve dış piyasada önemli bir psikolojik unsurdur. İç piyasa güçlerinin geliştirilmesi için devletin teşvik politikalarını planlı ve doğru bir uygulamayla hayata geçirmesi gerekmektedir.

Kırgız Cumhuriyeti'nde yurtiçi ticareti ve yerli üreticileri korumak için aşağıdaki unsurlar kullanılabilir⁸⁷:

- KC'nin 31.10.1998 tarihindeki 141 No'lu "Koruyucu tedbirler hakkında" kanununa uygun özel koruyucu tedbirler.
- KC'nin 31.10.1998 tarih 139 No'lu "Antidamping hakkında" Kanununa göre antidamping tedbirlerin uygulanması.
- KC'nin 31.10.1998 tarihli 140 No'lu "Sübvansiyon ve tazminat hakkında" kanununa göre tazmin etme tedbiri.

Özel koruyucu tedbirler, yerli üreticiler tarafından üretilen mallara benzeyen veya alternatifi olabilen çok sayıda yabancı malın KC'nin piyasasında serbest dolaşıma girmesiyle yerli üretime zarar vermesi durumunda kullanılmalıdır. Bu tedbirler, ithal mallara miktar sınırlaması (Kota) ya da özel gümrük vergileri şeklinde uygulanır. İthal ikameci malın üretiminde, ihraç edilmesinde ve taşınmasında yabancı ülkeler ya da ülkeler birliği dolaylı veya doğrudan sübvansiyonu kullandığı zaman tazminat vergisi uygulanır.

⁸⁶ T. Koyçiev, Ekonomika Kırgızskoy Respubliki, Uçebnik, Bişkek, İzdatelstvo KTMU, 2003, s. 84

⁸⁷ Kırgız Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı Resmi Sitesi, (Çevrimiçi)
www.mert.kg, 20.05.2009

Yurtiçi piyasayı korumak için alınan bu tedbirlerin doğru bir şekilde uygulanması iç piyasayı canlandırabilir.

3.2. Dış Ticaretin Ekonomideki Yeri

Günümüzde uluslararası ticari ilişkiler çok büyük önem kazanmış bulunmaktadır. Ülkeler ihtiyaç duyduğu, ancak kendileri üretemedikleri mal, hizmet ve kaynakları yurt dışından ithal eder ve kendi toprağında bol bulunan kaynakları, düşük maliyet veya fiyatta üretebildiği mal ve hizmetleri ihraç ederler. Bundan dolayı dünya üzerindeki ikiyüze yaklaşan bağımsız devletler birbirleriyle sıkı ilişki içindedirler. Hatta 1950'lerden sonra, sıkı ilişkiler içinde olan devletler, aralarındaki siyasi ittifaklara ilave olarak ekonomik entegrasyonlar oluşturma yarışı içine girmişlerdir. Son yıllarda globalleşme ile birlikte, bu ilişkiler daha da yoğunlaşmıştır.

Küreselleşme ve hızlı teknolojik gelişmeler paralelinde en önemli üretim faktörlerinden biri olan sermayenin küreselleşmesi süreci içinde ulusal ekonomiler birbirlerine daha bağımlı hale gelmiştir ve uluslararası ticaretin önem kazanması nedeniyle dış ticaret engellerinin hemen hemen tamamının kaldırılmasına yönelik liberal ekonomi politikalarının genel kabulü ve yaygınlaşması sonucunda dünya artık küresel Pazar haline dönüşmektedir. Artık uluslararası ticaret o kadar önemli hale gelmektedir ki, dünya ekonomisinde 1990 yılında 4.5 trilyon dolar olan toplam dış ticaret hacmi 1996 yılında 6.4 trilyon dolara, 2006 yılında yaklaşık 10 trilyon dolara ulaşmıştır. 1990-2000 döneminde dünya üretimi % 3 civarında artış gösterirken, dünya ticareti yılda % 6.7 oranında artarak çok dinamik ve olumlu gelişme göstermiştir. Dünya ticaretinde bu baş döndürücü gelişme 1980 sonrası dünyada yaşanan liberal ekonominin natiyesi olarak değerlendirilebilir. Kırgızistan ise bu sürece 1990'lı yıllarda bağımsızlığına kavuşması ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişle girmiştir.

Kırgızistan'da bir çok alanda üretim ve hammadde açığı bulunmaktadır. Bu hammadde ve üretim açığını karşılamak için sermayeye, iş gücüne, teknolojiye ve kredilere ihtiyaç vardır. Kırgızistan, kendi kendine yeten bir ülke durumunda

değildir. Ülkemiz üretim ve kaynak açığını karşılamada uluslararası kuruluşlardan yardım alarak bu açıklarını gidermektedir. Üretim ve kaynak açığını gidermenin diğer bir yolu ise uluslararası şirketleri ülke içerisine yatırım yapmaya çekmektir. Maalesef Kırgızistan gerek demografik özelliği açısından, gerekse ülke içindeki istikrarsız yönetimlerden dolayı büyük yatırımları ülkesine çekememektedir. Yatırımların çoğunluğu taşeron niteliğindeki şirketlerdir. Kırgızistan'ı jeopolitik açıdan değerlendirdiğimizde uzun dönemde Orta Asya içerisinde yatırımların merkezi olabilecek bir yapıya sahiptir.

Dış ticaretin ekonomideki diğer önemi, iç ekonomideki ürün fazlasına çıkış sağlamasıdır. Dış ticaretin bulunmadığı bir ekonomide iç talep yetersizdir ve iç talep yetersizliği dolayısıyla ülke kaynakları verimsiz kullanılmaktadır. Bu özellikle tarım ürünleri ve hammadde için söz konusudur. Kırgızistan'ın ihraç mallarında tarım ürünleri ve hammadde dominanttır. Dış ticaretin doğurduğu talep artışları bu kaynakların kullanımına olanak sağlar. Ayrıca ülkemizin bütçesi içerisinde önemli bir yere sahip olan Kumtör şirketi (altın arama ve çıkarma şirketi) Kırgızistan ihracatında önemli bir yere sahiptir. Altın ihracatı dış ticaretin en önemli kalemidir ve GSMH'nin %4'ünü oluşturmaktadır.

Bunların dışında Kırgızistan ülke içi malların ihracatında ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Ülkemizde üretim yapan şirketlerin bir çoğu komşu ülkelere ihracat yapamamaktadır. Bunun sebepleri arasında komşu ülkelerin gümrük vergilerinin yüksek olması, malların kalitesinin düşüklüğü, yerli üreticinin ihracata özendirilememesi v.s. sayılabilir. İç ekonomide ürün fazlasının diğer ülkelere ihracatının olabilmesi için söz konusu mal ve hizmetin diğer ülkelere karşı bir ekstrasının olması gerekmektedir.

Bunlar:

- Rekabet;
- Fiyatlandırma;
- Bilgi ve deneyim;
- Reklam;

- Söz konusu mal ve hizmetin diğer ülkelerde bulunmaması gibi etkenlerdir.

Kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını engeller. Çünkü özellikle kitlesel üretim teknolojileri belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılmazlar. Böylece dış piyasalar için üretim piyasa darlığı engelini ortadan kaldırır.

Geçiş ekonomileri içerisinde Kırgızistan üretim olanakları açısından daha liberal bir yapıya sahip olsa da büyük ölçekli şirketleri ülkeye çekme hususunda diğer Orta Asya geçiş ekonomilerinin gerisinde kalmıştır. Büyük ölçekli yatırımların Kırgızistan'ı tercih etmemelerinin sebepleri arasında şunlar sayılabilir:

- Ülkenin devamlı siyasi ve güvenlik problemlerine sahne olması
- Kaynak ve hammadde ihtiyacını karşılama yetersizliği
- Büyük bir yatırımı kaldırmada demografik ve potansiyel zayıflıklar
- Gelir seviyesinin düşük olması

Yukarıdaki problemlerin çözülmesi halinde Kırgız Cumhuriyeti yabancı yatırımları ülkeye çekerek Orta Asya'da merkezi bir ekonomi oluşturabilir. Bu merkezi yapının oluşması ülkenin ölçek ekonomisini geliştirecektir.

Dış ticaretin ekonomiye önemli katkılarının bir tanesi de rekabetin sağlanmasıdır. Rekabetin olduğu yerde yeni üretim tekniklerinin kullanımı ve yeni teknolojik gelişmeler için tetikleyici etkiler olmaktadır. Kırgızistan'ı diğer geçiş ekonomileriyle karşılaştırdığımızda rekabet açısından yerli ve yabancı üreticiler için bir çok avantaja sahiptir, ancak bulunduğu konum açısından komşularına göre daha az bir nüfusa sahip olan Kırgızistan kendi ülkesi içerisinde Tyanşan dağlarıyla ikiye ayrılmış durumdadır. Bu durum Kırgızistan dış ticaretinin iki merkezden yapılmasına neden olmaktadır. Bu iki merkezilik Kırgızistan'ın iç ve dış ticaretine rekabet hususunda farklı etkiler yaratmaktadır.

Gümrükleme ve yurtiçi nakliye giderlerinin Oş bölgesinde daha ucuz olması ticari faaliyet gösteren firmaların bu bölgeye olan tercihlerini arttırmıştır. Bu yapısal durum ülke kurumlarını rekabete iterek gümrükleme maliyetlerini düşürmüştür. Gümrükleme giderlerinin düşmesi Kırgızistan'da faaliyet gösteren üretici firmaların dış ticarete rekabet yapabilmelerini olumlu yönde etkilemiştir.

1991 yılından bu yana pazar ekonomisine geçişi hedefleyen zor ve uzun vadeli bir süreç başlatılmıştır. Bu sürecin başarıya ulaşabilmesi, Kırgız Cumhuriyetinin ekonomisine olumlu etkide bulunması, ortaya konulan planın alınacak kararlarla desteklenmesine bağlıdır. Önemli bir sorun olan dış ticaret açığının kapatılması için ihracatı teşvik edici ve ithalatı kısıtlayıcı tedbirler alınarak dış ticaret verimliliğini arttırmaya yönelik politikalar izlenmesi Kırgızistan ticaretini daha iyi konuma getirebilir.

3.3. DTÖ/WTO Üyeliğinin Kırgız Ticaretine Etkisi

Kırgızistan'ın uluslar arası ilişkilerinin gelişmesi açısından özelliği, ülkenin birçok uluslararası kurumlarda ve fonlarda üye olmasıdır. Yeni politik düzene ve piyasa ekonomisine geçme süresinde ülke ekonomisini geliştirmek için daha çok makroekonomiyi tercih etmiştir. Kırgızistan Hükümeti uluslar arası ticareti hızlı ve başarılı geliştirmek için Dünya Ticaret Örgütü sistemine katılmış ve bu sistemin sayesinde amaca ulaşacağına inanmıştır.

Kırgızistan alanı küçük ve doğal kaynakları olsa bile dağlık bölge olduğundan bunları çıkarmanın zor olduğu bir ülkedir. Üstelik Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bir takım sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Dolayısıyla Kırgızistan DTÖ üyeliğine büyük önem vermiştir. Kırgızistan DTÖ'ne üye olması için üç yıldan az zaman harcamıştır. Bu süre 1996

yılının Şubat ayından 1998 yılının Aralık ayına kadardır. Bu dönem diğer ülkelere göre çok kısa sayılır.⁸⁸

DTÖ, mal ve hizmetlerin uluslararası ticaretinde tarife ve tarife dışı kısıtlamaları azaltmayı hedefleyen hükümetler arası bir kurumdur. Örgüt 1 Ocak 1995 tarihinde kurulmuştur. Dünyadaki toplam ticaretin % 90'dan fazlası DTÖ üyesi ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Şu anda Dünya Ticaret Örgütünde 151 ülke vardır. Modern dünyada DTÖ, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşım prensibini en etkin biçimde ifade etmekte ve aynı anda hukuki iktisadi sistemin çetin normlarını temsil etmektedir. Amacı, güvenli ve tahmin edilebilir uluslararası ticareti sağlamaktır, ticari liberalizasyonu devam ettirmek, dolayısıyla yatırım, istihdam ve ticaretin artmasında uygun koşulları sağlamaktır.

Fonksiyonları:

- Ticarete ülkelerin çok taraflı antlaşma kurallarına uyarak davranmalarını düzenler;
- Milli piyasalarını açarak ya da kuralları sağlamlaştırarak ve geliştirerek ticaretin liberalize edilmesini gerçekleştirir.
- Üye ülkelerin diğer DTÖ ülkeleriyle çatışmalarını çözücü “Uluslararası mahkeme” rolünü oynar.

DTÖ'ye üye olmakla Kırgızistan, dış ticaret engellerini kaldırarak hem ithalatta hem de ihracatta büyüme ve serbest piyasa avantajlarından yararlanmayı amaçlamıştır. Üye olarak kendi girişimcilerine serbest ticaret sağlamıştır, üretimin artmasına ve üreticilerin yabancı piyasalara mal sunmalarına imkan vermiştir. Bir de yerli üreticilere rekabet alanı oluşturarak kendi piyasasını diğer dünya ülkelerine açmıştır.

1996 yılı 13 Şubat'ta Kırgızistan Hükümeti DTÖ Başkanlığına DTÖ'ne üye olmak için başvurmuştur. DTÖ 1996 yılı 16 Nisanında Cenevre'de Kırgızistan'ın

⁸⁸ N.A.Brovko, “Vneşnetorgovie Svyazi Kırgızskoy Respubliki v Usloviyah Regionalnoy İntegratsii”, (Çevrimiçi)
http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no6/n6_2010_5.pdf, 30.05.2010.

başvurusunu gözden geçirip, gözlemine aldı. Başvurusundan sonra Kırgızistan dış ticaret rejmi hakkında resmi belge hazırlamaya başladı. 1996 yılındaki muhtıradaki 400 soru DTÖ'nün üye ülkeleri tarafından tartışmaya açıldı. DTÖ'nün iş bölümünde altı defa oturum gerçekleştirildi. 1997 yılında piyasa ekonomisine geçme konusunda mal ve hizmet ticareti hakkında sözleşmeler, 1998 yılında ise iki taraflı tutanak kabul edildi. Kırgızistan'ın iki taraflı antlaşma törenine 9 ülkenin temsilcileri katıldı: İsviçre, Amerika, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Küba, Meksika, Japonya, Avustralya ve Türkiye. 17 Eylül 1998 yılında DTÖ'nün genel başkanlığının oturumunda Kırgızistan'ın DTÖ'ne üye olduğunu ilan ettiler ve 20 Aralık 1998 tarihinde Kırgızistan DTÖ'nün 133'üncü üyesi oldu.

Ülkenin DTÖ'ye kısa süre içinde üye olmasının birçok sebebi vardır:⁸⁹

- Kırgızistan'ın örgüte üye olması için iyi hazırlanması, Kırgızistan gibi gelişime açık olan ülkeler için ekonomik açıdan büyümesine DTÖ'nün yardımcı olacağını iyi bilmesi;
- Örgüte üye olması sürecinde engelleyici faktörlerin az olması;
- Kırgızistan Hükümeti ve DTÖ'nün hazırladığı soruların ülke için zor olmaması;

Bunun dışında Kırgızistan'ın anlaşma sürecinde karşılaştığı sorunlar şunlardır:

- Piyasaya geçme ve tarife belirleme sırasında iki taraflı sözleşmelerde ortaya çıkan sorunlar.
- Cenevre'ye temsilcileri göndermede finansal bakımdan oluşan sorunlar.

DTÖ'ye üye olmak için yapılan oturumda ABD Kırgızistan'ın örgüte üye olmasını kabul etmeyeceğini ilan etmişti. Fakat 2000 yılında bu ilan Amerika tarafından geri alındı.

⁸⁹ www.wto.org

DTÖ, ekonomik büyümede ticaretin gelişmesi için çaba harcamasının dışında tarım sektörünün, hizmetin, yatırımın da yüksek derecede gelişmesini amaçlamaktadır. Kırgızistan'da bu işlerle Uluslararası Komisyon Bakanlığı ilgilenmektedir. Uluslararası Komisyon Bakanlığı, Ekonomik Gelişme Bakanlığının başında bulunur. Uluslararası Komisyon Bakanlığının görevleri:

- Kırgızistan'ın DTÖ ile yapılacak işlerini düzenlemek;
- İki taraflı ve çok taraflı anlaşmaları ve görüşmeleri organize etmek;
- Kırgızistan'da oluşan örgütle ilgili sorun ve problemleri incelemek;

Kırgız Cumhuriyeti DTÖ'ne üye olalı bu sene 13 yıl olacaktır. Bu dönemde hem ticaretin coğrafi dağılımında hem de dış ticaret rejimlerinde büyük değişiklikler olmuştur. Bu kuruma üye olmanın değerlendirmelerini şartlı olarak 3 grupta toplayabiliriz. Birinci grup değerlendirme: DTÖ üyeliği Kırgızistan için avantajlıdır. İkinci grup: Üye olmaya gerek yoktu, ekonomi ve ülke bu adıma hazır değildi. Üçüncü grubun taraftarları ise DTÖ üyeliğinin, dış ticaret politikalarında kullanılması gereken araç gibi olduğunu savunuyorlar ve üyelik Kırgız Cumhuriyetinin uluslar arası ticaret sistemine katılması için kaçınılmazdı diyorlar.

3.3.1. DTÖ'ye Katılmanın Kazançları

DTÖ üyeliğinin önemli politik kazancı ticaret alanında daha gelişmiş ülkelerin Kırgızistan'ı koruması ve desteklemesidir. Önceden iki taraflı ticaret çoğunlukla yabancı ülkeye kazançlı olduğu zaman yapıldı, yerli malın yabancı ülkelere gönderilirken ayrımcılığa uğrama riski vardı. Dış piyasalarda yerli üreticilerin eşitliğini korumak için uluslar arası hukuk tarafından güven sağlanmalıydı. Böyle imkânı ülkemiz ancak DTÖ'ye üye olduktan sonra kazanmıştır.⁹⁰

⁹⁰ N.A.Brovko, "Vneşnetorgovie Svyazi Kırgızskoy Respubliki v Usloviyah Regionalnoy İntegratsii", (Çevrimiçi), http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no6/n6_2010_5.pdf, 30.05.2010.

Kırgızistan'ın hukuki ve politik rejimlerini örgüte üye olarak düzenlemesi dikkate değer bir unsurdur. Ülkede yatırım, gümrük ve ticaret kuralları uluslar arası standartlara uyarak hazırlanmıştır. Bunların hepsi dış ticaret ilişkilerini tahmin edilebilir yapmış ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin bize olan güvenini arttırmıştır.

Ayrıca Kırgızistan, DTÖ'ye üye olarak daha sağlam, daha güvenli yatırımları çekerek ülkenin tüm sektörlerinde yatırımın hacmini ve kalitesini arttırmayı beklemiştir. Bazen girişimciler için ülkenin DTÖ üyesi olması yatırım yapmada tek faktör olmaktadır.

Kırgızistan'ın DTÖ üyeliğinin kazançlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Kırgızistan bütün DTÖ ülkelerine ihracatta en çok kayırılan ülke rejimi uygular. Yani Kırgız malları için örgütün üye ülkeleri en yararlı, kazançlı, uygun ve avantajlı rejimi uygulurlar. Kırgızistan DTÖ'ye üye olmadan önce ticaret yaparken en çok kayırılan ülke rejim uygulanması için her partner ülke ile iki taraflı sözleşme yapılması gerekirdi. Üye olduktan sonra bu gereklilik ortadan kaldırıldı. Örneğin; Üyelik öncesi Kırgızistan sadece 17 ülke (Avusturya, Pakistan, Çin, Çek Cumhuriyeti, İsviçre, Malezya, Moğolistan, Bangladeş, Bulgaristan, Hindistan, Küba, Romanya, Slovakya, ABD, Türkiye, Letonya, Polonya) ile en çok kayırılan ülke rejmi hakkında sözleşmiştir. Üye olunca bu rejimi uygulayan ülkelere 150 DTÖ üyesi de katılmıştır. Bunun dışında örgüt üye ülkeleri tarafından dış ticarete sınırlayıcı politikaların uygulanılmayacağını garanti eder. Bugün Kırgızistan 100'den fazla DTÖ üyesi ülkeyle dış ticaret ilişkisi içindedir. Bu ülkelerle dış ticaret toplam ticaretin % 41.9'unu, ihracatın % 42'sini ve ithalatın % 41.9'unu (2006) oluşturmaktadır. Üyelik öncesi bu rakamlar sırasıyla % 30, % 12.3 ve % 40.5 idi (1996)⁹¹.

- Kırgızistan DTÖ'ne üye olunca haberleşme ve bilgi teknolojisi ürünleriyle ticaret hakkındaki başkanlık deklarasyonuna katılmıştır. Bu deklarasyonun katılımcıları bilgi teknolojisi üretimindeki ana liderler olan Japonya,

⁹¹ Kırgız Cumhuriyetinin Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığının Sitesi, (Çevrimiçi) www.mert.kg, 21.05.2009.

ABD, AB vs'dir. Deklarasyon sözleşmelerine göre Kırgızistan bilgi teknolojilerine yetişmek için bu tür ürünlerin Kırgız piyasalarına girmesini sağlar.

- Kırgızistan'ın şu an DTÖ üyesi olması çok avantajlıdır. Çünkü gelecekte girecek olan ülkelerle iki taraflı sözleşme süresinde ödün isteyebilir ve bu ülkelerle ticarete problemleri çözebilir. Örneğin; DTÖ'ye üye olmak isteyen 14 ülke Kırgızistan ile iki taraflı sözleşme yapmışlardır ve ülkemiz sözü geçen sözleşmelerde kendi malları için tenzilat elde edebilmiştir. Bunlar; Gürcistan, Moldova, Estonya, Hırvatistan, Arnavutluk, Umman, Çin, Litvanya, Suudi Arabistan, Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ukraynadır.

- 2000 yılında ABD, Sovyetler Birliği döneminden beri Kırgızistan ile dış ticaret ilişkilerinde uygulanan Jackson Vanik düzenlemesini kaldırmıştır. Bu düzenleme rejimi uygulanan ülkelere ithal edilen mallardan ABD'de alınan gümrük vergileri çok büyük orandadır (10 yada 10'dan fazla).

- DTÖ'ne üye olmadan önce KC'de gümrük tarifeleri % 10 oranında idi. Üyelik sonrası bazı mallara % 10'dan fazla gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Örneğin: et ithalatına % 15, sebze (patates, lahana, soğan, mısır vb) ve meyvelere (kayısı, vişne, erik, şeftali) % 20, şekere % 30, meyve suyu ve reçele % 20, tekstile % 17.5 oranında gümrük vergisi uygulanmaktadır.

- KC'nin yasalarının DTÖ'nün uluslararası kurallarına uymasının ülkede ticareti geliştirmek ve yatırımı arttırmak için avantajlı olduğunu belirtmek önemlidir. Açıktır ki, ticaret yasaları doğrudan yatırım rejimlerine bağlıdır. Son altı yıldır doğrudan yatırım hacmi her yıl artmaktadır ve 2006 yılında 335,59 mln. dolar oranında gerçekleşmiştir. Bu ise 1998 yılına göre 2.5 kat arttığını gösterir. 2006 yılındaki verilere göre Kırgızistan'ın yatırım partnerleri: BDT ülkelerinden: Kazakistan (136,84 mln. dolar), Rusya (19,79 mln. dolar), DTÖ ülkelerinden: Almanya (53,4 mln. dolar), İngiltere (37,97 mln. dolar), Kıbrıs (22,9 mln. dolar), Türkiye (12,81 mln. dolar) ve ABD (6,36 mln. dolar) olmaktadır.

- Ülkede ticaret ve vergi sisteminin altyapısı DTÖ kurallarına ve normlarına göre düzeltilmiştir ve uluslar arası koşullara uymaktadır.

- Yerli üreticiler için mal ve hizmet ticaretinde tahmin edilebilir ve güvenli rejim sağlanmıştır.

- Kırgız ticaretinin coğrafi olarak yayılması: DTÖ üyeliği öncesi Kırgızistan sadece 98 ülkeyle dış ticaret yapıyorken DTÖ sonrası bu sayı 150'yi aştı.

Kırgızistan'ın BDT ülkelerinden DTÖ'ye üye olan ilk ülke olması çok avantajlıdır. Çünkü Örgüte üye olmak isteyen ülkelere talepler çoğalmakta, sertleşmekte ve karmaşık hale gelmektedir. Eğer Kırgızistan örgüte Çin'den sonra üye olsaydı piyasasını Çin'e daha fazla açması gerekecekti. Ayrıca DTÖ'ye üye olduktan sonra ticaret politikası yasalarımızı DTÖ taleplerine uygun olarak düzenledikten sonra devlet bütçesine gelen gümrük gelirleri azalmamıştır. Kırgız Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığının verilerine göre üyelik sonrası 10 yıl içinde gümrük vergisi geliri 3 kattan fazla artmıştır.⁹² DTÖ çerçevesinde ticaret politikalarında liberalizm yönünün seçilmesi yurtiçi ticaretin gelişmesine de neden olmuştur. 1998 yılında milli hasılanın % 12.6'sını oluşturan yurtiçi ticaret 2007 yılında GSMH'nin % 18'ine ulaşmıştır.

Yukarıda Kırgızistan'ın DTÖ'ye katılmasının avantajları kısaca anlatılmıştır. Ancak DTÖ'ye üye olmamızın avantajlarını daha geniş kullanmamıza engel olan bir takım problemler de vardır:

- Yurtiçi piyasanın küçük olması ve kişi başına gelirin düşük olması;
- Yerli malların düşük kalitesi ve eskimiş standartlar;
- Yenilikçilik seviyesinin düşük olması;
- Yabancı girişimciler (yatırımcılar) tarafından yetersiz ilgi;
- Politik istikrarsızlık;

Eski Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanı A.Caparov'un düşüncelerine göre yatırımcıların ilgisizliği, çoğunlukla teknik düzenlemenin yetersizliği, gümrük işlemlerindeki reformların yavaşlığı ve fikri mülkiyet haklarının korunmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu durum sadece Kırgızistan'da değil bütün BDT ülkelerinde gözlenmektedir. Ülkede istikrarlı, tahmin edilebilir bir hukuki yapı ve yatırımcılar için elverişli koşullar sağlanmadığı müddetçe DTÖ kazançlarını etkin bir şekilde kullanmak zordur.

⁹² T.Filippova, "Kırgızistan i VTO: Podvodya İtogi Desyatiletıya", 15.02.2009, (Çevrimiçi) <http://trade.ecoaccord.org/news/ecca/2009/0110.htm>, 11.06.2010.

3.3.2. DTÖ'ye Katılmanın Kayıpları

Şimdi ise madalyonun arka tarafına bakalım. Yani Kırgızistan'ın DTÖ'ye kabul edilmesinin olumsuz yönlerini inceleyelim: Gelişmiş ülkeler bizim gibi küçük ve az gelişmiş ülkelere birşeyleri yaparken niçin ve neden yaptığını anlamalıyız. Bazı uzmanlara göre Kırgızistan, DTÖ üyeliğinden pek önemli ekonomik çıkar elde edemedi ve bu sadece politik bir adımdı. Ekonomik araştırmalar uzmanı R.Mogilevskiy'e göre: "Kırgızistan DTÖ'ye üye olmakla sadece önceden seçilmiş piyasa ekonomisini kökleştirmiştir. Gözle görülür derhal ve dolaysız avantaj sağlanmamıştır." Araştırmacılara göre olumsuz sonuçlar daha çoktur ve Kırgızistan'ın üyeliği diğer BDT ülkeleri tarafından olumsuz karşılanmaktadır. DTÖ üyeliğinin şu olumsuz sonuçları belirtilmektedir:

- Örgüte katılım prosesinin çok hızlı gerçekleşmesinden dolayı üyelik şartları yeterince iyi incelenmemiştir ve ülkemiz üzerine gelişmiş ülke derecesinde çok fazla yükümlülük almıştır.
- Kırgızistan piyasası çok küçük ve gelişmemiştir. Ekonominin dışa açılmasıyla yurtiçi piyasada yerli malların pozisyonu düşecektir. Şimdiden Kırgızistan yurtiçi ticarete gıda endüstrisinin %70'ini kaybetmiştir.
- Rusya, Kazakistan, Özbekistan gibi esas partnerlerimiz ile politik ve ticari ilişkilerimiz bozulmaktadır. Örneğin, Rusya Kırgızistan ile dış ticarete bazı ayırıcı tedbirleri almaktadır. 2000 yılında Kazakistan transit mallara % 20 oranında tarife uygulamıştır.
- Kırgızistan'ın dış ticaretinin büyük parçası komşu ülkeleriyle gerçekleşmektedir ve komşu ülkelerin çoğu DTÖ'ye üye olmamışlardır. Ancak CAREC, ŞİT ülkelerinin tümünün DTÖ'ye üye olmasından sonra avantajlar artacaktır. İstatistik verilerden gördüğümüz gibi Kırgızistan dış ticaretinde DTÖ'ye üye oluncaya kadar büyüme, üyelik sonrası gerileme olmuştur.
- Kırgızistan'da üretilen malların dünya pazarında rekabet gücü düşüktür. Dolayısıyla bizim satacak malımız yoktur. İstisna hammadde ve madenlerdir. Ama onları Kırgızistan önceden de büyük başarıyla ihraç ediyordu.

Tarım ürünlerinin ihracattaki payı DTÖ öncesi ve DTÖ sonrası aynı % 13 oranında kalmıştır.⁹³

- Halkımızın ödeme gücü düşüktür ve genellikle kalitesi düşük malları tüketirler. Bundan dolayı yabancı ülkelere ithal edilen pahalıya gelen malları satın alamazlar.

- İthalatta bazı mallara anlaşılan ticari tarifelerden düşük tarife uygulanmaktadır. Mesela: Tarım ürünlerine % 12,2 oranında gümrük vergisi uygulanmalıdır, ama % 8.1 oranında uygulanmaktadır, endüstri mallarına % 6.5 oranında uygulanmalıdır, % 4.1 uygulanmaktadır. Bunun nedeni, Kırgızistan'da ihraç edilecek malların üretilmesinin ülkede olmayan hammadde ve malzeme ithalatına bağlı olmasıdır. Böyle malların toplam hacmi çok büyüktür ve % 68-% 70 oranındadır.

- Ekonomide dolaysız yabancı yatırımlarda beklendiği kadar artış olmamıştır.⁹⁴

Şu halde Kırgızistan gelişmiş ülkeler için hammadde ve tarım ürünleri kaynağı ve hazır mallarını satacağı pazardır. KC, BDT ülkeleri ile entegrasyonu daha geliştirmelidir. Özellikle Rusya Kazakistan ve Özbekistan ile politik, sosyal ve ticari ilişkilerini genişletmelidir. Çünkü bizim esas ihraç mallarımız bu ülkelere yönelmektedir ve bu ülkelerin pazarlarında rekabet gücü vardır. Üstelik, coğrafi olarak DTÖ ülkelerinin pazarlarına uzaklığı ve petrol ithalatına bağımlılığı Kırgızistan'ı BDT ülkelerinden ithalata bağımlı hale getirmiştir. DTÖ üyeliğinden kazançları uzun vadede bekleyebiliriz, çünkü kısa vadede ancak kayıplara uğramaktayız. Bu güne kadar ülke ekonomisinde gelişmeler olduysa DTÖ üyeliği yardımıyla değil, ona rağmen olmuştur.

Son olarak, DTÖ'ye üye olmanın Kırgız ekonomisinin istikrarlı büyümesi için kaçınılmaz olduğunu savunanların görüşlerine bakalım. Uzmanlara göre Kırgızistan'ın çok hızlı DTÖ'ye üye olmasının nedeni, o sıralarda ülkede liberal ticari rejim uygulanmasıydı. Ekonomik gerileme yaşamakta olan ülke için yurtiçi

⁹³ Easttime.ru, "Kırgızstan v VTO: '...i fokus ne udalsya'", **Analitika Kırgızstana**, 26.08.2008, (Çevrimiçi), <http://www.easttime.ru/analiti/1/4/479.html>, 11.06.2010

⁹⁴ T.Filippova, "Kırgızstan i VTO: Podvodya İtogi Desyatiletıya", 15.02.2009, (Çevrimiçi), <http://trade.eoaccord.org/news/eecca/2009/0110.htm>, 11.06.2010

piyasada koruyacak bir şey yoktu; ihracat mallarının çoğu hammadde ürünleriydi, üretim sektörü ise gerilemekteydi. Dış ticarete tek bir standart % 10 (istisna olarak gelişmekte olan ülkelere % 5, BDT ve geri kalmış ülkelere % 0) gümrük vergisi uygulanırdı. Ayrıca ihracat kısıtlamaları ve ihracat sübvansiyonları kullanılmazdı. Hizmet sektörü ise ekonominin çabuk liberalize edilmesini ve yabancı sermayenin ve modern teknolojinin çekilmesini gerektiriyordu.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Kırgızistan bir geçiş ekonomisidir ve DTÖ’de “geçiş ekonomisi” diye bir statü olmadığından dolayı ülke ne gelişmiş, ne de gelişmekte olan ekonomi olarak tanınmıştır. Dolayısıyla Urugvay Raundu sırasında Kırgızistan devletinin kabul ettiği yükümlülükler hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelere göre seçilmiştir. Bu ise uzmanların yanlışlıkla KC, DTÖ’ye gelişmiş ülke olarak girdi diye düşünmelerine neden olmaktadır.

Kırgız ekonomisinin DTÖ üyeliğinden sonra 1998-2001 yılları arasında dış ticarete karşılaştığı sorunlara rağmen 2002 yılından itibaren ticaret hacmi devamlı büyümektedir. Hem de DTÖ ülkeleriyle ticaretin büyüme hızı diğer ülkelere göre daha yüksektir. Uluslar arası ticari istatistiklere göre, Kırgız ithalatının toplam dünya ithalatındaki payı son 10 yılda artmıştır ve 2007 yılında % 0.02 olmuştur. İhracatta ise son 10 yılda genel olarak büyüme kaydedilmiştir ama dünya ihracatındaki payı % 0.016 (1998) düzeyinden % 0.009 (2007) düzeyine inmiştir. 2004 yılı itibariyle GSMH’nin % 35 ini oluşturan hizmet sektörü istikrarlı bir şekilde büyümektedir. KC Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanlığının verdiği bilgilere göre yabancı yatırımlarda da 2001 yılından başlayarak büyüme kaydedilmiştir. O halde, DTÖ üyeliğinden az da olsa ekonomik kazanç elde edilmiştir.

Tabii Kırgızistan’ın DTÖ üyeliği hızlı ekonomik gelişmeyi sağlayamadı. Bu üyelik sadece ekonominin istikrarlı büyüme araçlarından biridir. İhracat artışının, teknolojinin gelişmesinin, yatırım çekmenin, iktisadi büyümenin ve hayat standardının iyileşmesinin destekleyicisidir ama garantisi değildir. Ülkenin bu amaçlara ulaşması, iç problemlerin çözülmesine, milli makroekonomik politikaların etkinliğinin artırılmasına, pazar ekonomisinin teşvik edilmesine ve politik istikrarın sağlanmasına bağlıdır.

3.4. Kırgızistan’da Ticaret Sektörünün Geleceği

Ticaret sektörünün gelişim stratejisini seçme, serbest piyasa ülkeleri için zor ama çok önemlidir. İktisadi sistemin analizi kural olarak içe dönük ve dışa açık stratejiden oluşmaktadır. Bu stratejilere göre iktisadi büyüme modeli şu şekilde olabilir.

Tablo 19: İktisadi Büyüme Modeli

İçe dönük	Dışa açık
İç pazara yön tayin etme	İhracatı hammaddeye yönleltmek yerine sanayiye yönleltmek
Kota ve tarife kısıtlamalarıyla koruma	Üretimin gelişmesini ve etkinliğini sağlamak amacıyla rekabeti güçlendirmek
Yerli üretimi düzenleme	Serbest ticaret
Yurtiçi sanayiye destekleme	Dar milli piyasalarını geniş dünya piyasasına yönleltmek

Kaynak: N.A.Brovko, Jurnal Refarmı, Avgust-Sentyabr, Bişkek, 2007, s.9.

30 yıldır içe dönük stratejiyi savunanlar ile dışa açık stratejiyi savunanlar arasında tartışmalar sürmüştür. Stratejilerin ikisi de endüstrileşmeye yön tayin etmektedir. Birisinde yurtiçi talebe yönelerek sanayiye yaratma söz konusu olurken, diğerinde hammadde ihracatı yerine sanayi ürünleri ihracat etme yoluyla bu gerçekleşmektedir. İçe dönük politika iç pazara yönelik üretimle dış pazara yönelik (ihracatı desteklemek) üretim arasında ayırım yaparak ülke içi üretimi teşvik eder. Genellikle milli ekonomiyi korumak amacıyla ithal müsaadesi, ithal tarifeleri, kota ve benzeri koruma araçlarını kullanırlar. İçe dönük politikayı yürütmede esas sınırlama iç ödeyebilme gücüdür. Yurtiçi ticaretle gelişme temposu dünya ticaretinin dinamizminin gerisinde kalmışken içe dönük politika, ithal edilebilir ürünlerin rekabete dayanamamasından dolayı ters yönde etkilenebilir.

Dış ticaret politikasında ise aktuel bir mesele, hizmet ticaretini ayarlamaktır. Özellikle hızlı gelişen ekonomiye sahip ülkelerle iş birliğini yürütmeye, yerli işletmelerin bu ülkelerin pazarına ulaşabilmelerine ve işletmelerle işbirliğini kurabilmelerine yardım etmeye önem verilmelidir. Ayrıca ortak yatırım projeleri ve

ortak üretim desteklenmelidir⁹⁵. Kırgızistan için içe dönük politikaya öncelik veren projelerin hazırlanması özellikle küreselleşme şartlarında büyük önem taşımaktadır. İçe dönüklüğün iki aşaması vardır⁹⁶:

1.aşama: Yurtiçi piyasada yabancı mal ve hizmetleri sıkıştırma; yurtiçi üretimi arttırma; sanayi üretimin hızlı gelişmesi; istihdamda artma; yerli üretimi koruma.

2.aşama: Üretimi genişletme; yerli malların dünya piyasalarına açılması; ekonomi yapısının değiştirilmesi; ihracata yönelen sektörlerin gelişmesi; endüstriyel büyümenin yavaşlaması;

İçe dönük stratejiyle sanayileşmek için devlet uygun dış ticaret politikalarını hazırlayıp yüksek tarifeler uygular. İthal mallarının miktarını sınırlar.

Günümüzde Kırgızistan ekonomisi mal ve hizmetlerini taşımada komşu ülke sınırlarından geçerken zorluk çekmektedir. Oysa entegrasyon birliklerindeki üye ülkelerin sözleşmeleri yapılmıştır. Uluslararası anlaşmalarda özellikle ticari anlaşmalarda problemler vardır. Kırgız Cumhuriyeti şu anda Şangay İşbirliği Teşkilatı, Avrasya ekonomik İş Birliği, Ekonomik İşbirliği Örgütü, BDT ve Dünya ticaret Örgütü üyesidir. Bu kurumların herbirinin anlaşmasında kendi taahhütleri vardır. Fakat bu anlaşma katılımcıları bir sürü kurallara uymamaktadırlar. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde çok yönlü entegrasyon söz konusudur.

Küreselleşme süresinde Kırgızistan yeni problemlerle karşılaşmaktadır. Bunlar devletin rolünün zayıflaması (Enerji ulaşım ve benzeri sektörlerde), dış borçların büyümesi, uluslararası yaşama standartlarına uyan yaşama yapısının eksikliğidir. Ülke ekonomisinin istikrarlı işleyişi, devlet politikalarındaki bir takım teorik ve pratik meselelerin çözülmesi, globalleşme şartlarında kendi ekonomik gelişme modelini oluşturmaya bağlıdır.

⁹⁵ Krugman P.R., M.Obstfeld, Mejdunarodnaya Torgovlya, Sankt Peterburg, 2003, s.82.

⁹⁶ N.A.Brovko, Jurnal Refomi., Vipusk Avgust-Sentyabr, 2007.s.8.

Sürüm pazarını geliştirmek, ihracata yönelik ürünlerle dünya piyasalarına çıkmak önemli araçtır. Bu amaca ulaşınca sosyo ekonomik kalkınma, halkın yaşam seviyesinin yükselmesi, ekonomik büyümeye kavuşma gerçekleşir.

Bugün Kırgız Cumhuriyeti ikiyüze yakın ülkeyle ticari ilişki kurmuştur. Ekonomideki pozitif ilerlemeler, yabancı ülkelerle ticari alakaların ayarlanması ve düzeltilmesi dış ilişkilerin yapısını genişletmeye izin vermiştir. Kırgızistan dış ticaret dinamizmini analiz etmede üç aşamayı belirtmek gerekir.

1991-1994 dönemi: Tarife ve tarife dışı tedbirlerin alınmasıyla devletin dış ticareti regule etmesi, dış alım ve dış satımda yüksek gümrük vergileri, bazı mallarda müsaade ve kota uygulanması vardır.

1994-1997 dönemi: Enflasyon hızında yavaşlama, milli para kurunun düşük seviyede belirlenmesi, üretimin çöküşünün durdurulmasıyla karakterlendirilir. Fakat bu eğilimler ödemeler bilançosunu değiştirememiş, ithalat kritik noktasına erişmiştir. Hükümet ihracata yönelik ve ithal mallarının yerine geçebilen malları üreten işletmeleri mali ve vergilendirme açıdan destekleme gerektiğini anlamıştır.

1997 yılından itibaren: Dış ticaret kurallarını biçimlemede dış ekonomik ilişki etkilerinin artması söz konusudur. Bu ilişkilerin kurulmasının ve düzenlenmesinin önemli ve gerekli olduğunu yerli girişimciler anlamaya başlamıştır ve yerli üreticileri gerçekten koruyan yeni tedbirlerin kabul edilmesi için çaba harcamıştır. Üçüncü aşama Kırgız ihracatçıları için elverişli dönemle başlar. Yani 1997 yılında milli paranın devalüasyonu, üreticilerin ürettikleri malların fiyatının yükseltilmesi girişimcileri teşvik etmiştir.

Şu an KC’de serbest piyasa ekonomisi oluşmuştur. Bunun delili %82 oranındaki dış ticaretin payıdır. Bu oran ABD, Japonya, Rusya, Kazakistan, Özbekistan gibi daha gelişmiş ülkelerde bile daha küçüktür. Fakat bu kadar büyük oran, ithalatın artmasına, yurtiçi ticaretin korunmamasına, ihracat yapısının gelişmemesine neden olur. Kırgızistan tüketici piyasasının büyük kısmı ithal mallardan oluşmaktadır, oysa rekabet gücü yüksek olan yerli mal üretimini

geliştirmek için koşullar bulunmaktadır. Bunlar hafif sanayi ve gıda endüstrisi mallarıdır.⁹⁷ Tüketim mallarında ithalatın artışı yabancı malların yerli mallara göre fiyatının düşük olmasıyla açıklanmaktadır. Kırgız piyasasına gelen malların büyük kısmının Çin'den geldiğini ve Çin'in DTÖ üyesi olduğunu göz önünde bulundurursak KC kısa vadeli gelecekte bu durumu lehine değiştiremeyecektir. Ama uzmanlar Rusya ve Kazakistan'ın DTÖ'ye üye olmasıyla durum değişebilir diye düşünmektedirler.

Aşağıda son 10 yılda KC'nin dış ticaretinin özellikleri sıralanmıştır:

- KC'nin dış ticarete esas partnerleri hala BDT ülkeleridir;
- Kırgız ihracatının BDT ülkelerinden diğer yabancı ülkelere yönelmesi altın ihracatı ile açıklanmaktadır;
- İhracat ve ithalatın yapısı değişmiş ve Rusya, Kazakistan piyasası gibi piyasalara yapılan ihracat düşmüştür;
- BDT ülkelerinde ihracat oranının büyümesine rağmen (altın ihracatı hariç), Kırgız ihracatçıları bölgesel talepteki artıştan tamamen yararlanmamıştır;
- İhracat ürünlerinin % 80'i doğal kaynaklardır ve çıkarılması zordur;
- İhracatta tarım ve hammadde ürünleri hafif endüstri ve gıda maddelerine baskın çıkmıştır;
- Geleneksel olmayan bazı mal grupları (özellikle süt ürünleri) istikrarlı büyüme ve bölgesel ölçüde genişleme göstermiştir;
- Ülkede eksikte olsa özelleştirme programları hazırlanmıştır;
- Dış ticarete kaçakçılık fazladır;

⁹⁷ N.A.Brovko, Vneşnetorgovie Svyazi Kirgizskoy Respubliki v Usloviyah Regionalnoy İntegratsii, (Çevrimiçi) www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no6/n6_2010_5.pdf, 20.05.2010

Dış ticaret ilişkilerindeki bu özelliklere rağmen böyle ilişkileri geliştirmeye yönelik bütün şartlar vardır. İhracat ürünlerini çeşitlendirme, yerli işletmelerin yurtiçi ve yurt dışı piyasalardaki rekabet gücünü arttırmaktadır. İçer dönüklük ülkede çok talep edilen yüksek katma değerli ve yüksek kâr sağlayabilen ürünlerin üretilmesine yönelmelidir. Şu sektörlerde gelişmeler yapılabilir:

- Elektrik enerji kompleksi
- İnşaat malzemesi endüstrisi
- Hafif endüstri
- Makine yapım ve madencilik
- Tekstil endüstrisi
- Gıda ve yeniden işleme endüstrisi

Elektrik enerjisi üretimi Kırgızistan'daki temel endüstrilerden biridir. Ülkenin elektrik enerjisi ağırlıklı olarak hidroelektrik santrallerinde üretilmekte ve çok düşük fiyattan arz edilmektedir. Sektörün hem üretim hem de ihracat açısından gelişme potansiyeli yüksektir. Ülke hidroelektrik kaynaklarının genişliği bakımından Rusya ve Tacikistan'ın ardından BDT ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Tien Shan dağlarındaki buzulların erimesiyle hidro enerji alanında kullanıma yönelik önemli bir potansiyel oluşmaktadır ancak yeterli yatırım olmaması ve mevcut altyapının yetersizliği nedeniyle bu potansiyelin halihazırda % 10'u kullanılabilir. Devletin hidroelektrik santralleri kurma hususunda yabancı yatırımdan faydalanacak şekilde çeşitli çalışmaları ve projeleri vardır.

Son zamanlarda tekstil endüstrisi hızlı bir şekilde gelişmektedir ve gelişme nedenleri olarak üretilen malların kaliteli olması, elektrik enerjisinin ucuz olması, ucuz işgücü, ticaret rejiminin liberalleşmesi sayılır. Bu endüstrinin büyük oranı kayıt dışı olduğu için istatistik verilerde ülke ihracatındaki payı küçültülmektedir ama araştırma sonuçlarına göre Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Rusya gibi BDT ülkelerinin pazarlarında "Made in Kyrgystan" markasına büyük talep vardır. Ayrıca Bişkek'teki "Madina" pazarındaki kumaş satıcılarının dediklerine göre onların esas müşterileri yerli tekstil üreticileridir ve üretilen tekstil ürünlerinin %80'den fazlası Rusya ve Kazakistan'a ihraç edilmektedir. 2008 yılında tekstil sektörü sanayi

sektöründen % 6.5'lik payı almıştır. Bu verilere dayanarak tekstil ürünlerinin ticaretini geliştirerek dünya pazarlarına çıkabileceğimizi söyleyebiliriz.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Geçiş sürecini yaşayan Kırgızistan ekonomisinde birtakım problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Planlı merkezi ekonomiden serbest ekonomiye geçişin yaşanması ile ilgili düzenlemeler tam ve yeterli değildir. Bazılarının düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Halen mahkemelerin tartışılmalı konularda söz sahibi olmadığı durumlara rastlanır. Ülkede serbest maliye araçlarının olmaması da bir problemdir. Bu problemlerin çözülmesi için devlet gerekli işlemleri yapmaktadır. Kanuni senetlerde iyileştirme ve düzenlemeler yapılmakta, mahkeme sisteminde reformlar yapılarak, gerekli kalkınma programları işlenmektedir. Ülkede iktisadi hareketliliğini yükseltmek ve serbest ticaret haklarını geliştirmek için ticaret sisteminde bir sıra değişiklikler yapılmıştır.

Kırgızistan'ın ticaret sektörüne bakıldığında, GSMH'nın büyük parçasını oluşturduğunu görüyoruz. Ama bu Kırgızistan ticaretinin etkinliğinden ve geliştiğinden dolayı değil de, diğer sektörlerin geri kalmasından dolayıdır. Ticari muamelenin genişlemesinde dış ticaret rejiminin liberalleşmesi itici güçtür. Ama Kırgızistan'da 1990'lı yıllarda başlayıp 1990 sonrası hızla kendini gösteren dışa açılma politikası, dış ticaret lehine, iç ticaret aleyhine bir seyir izlenmesine neden olmuştur.

Objektif sebeplerden dolayı Kırgızistan, ekonomisinin gelişmesi için dışa açılmıştır. Küçük toprak ve nüfusa sahip, doğal, ekonomik ve mali kaynakları sınırlı, üstelik derin ekonomik kriz geçiren ülke için dışa açılmadan başka alternatif yoktur. Kırgızistan bu yolu seçti. Bu politikayı gerçekleştirmede etkin ve esnek metodları bulmak önemli bir meseledir. Örneğin; ülkede üretilmeyen ama çok ihtiyaç duyulan mallar için özel kolaylık sağlayan gümrük vergileri uygulanmalıdır. Yerli üreticiler tarafından üretilen ve üretimi kendi çabalarımızla arttırılabilen mallar için de diğer kısıtlayıcı ithal vergileri alınmalıdır. Bunun aynısı ihracatta yapılmalıdır. Yurtiçi piyasada kullanılan ve ihracata yönelen yerli mallar için tutuklayıcı, sınırlayıcı ihrac vergileri uygulanmalıdır. Dış ticaret ilişkilerinin en yüksek seviyede elverişli olması önemlidir.

Dış ticaret politikalarının amacı dışa açık ekonominin devam etmesi, potansiyelin geliştirilmesi, ihracatın arttırılmasıdır. Bu nedenle hükümet, üretim maliyetlerini düşürmeli, yerli mal ve hizmetlerin dış piyasalara arzını geliştirmeli, ithalatı kısımalı ve ihracatı teşvik etmeli, gümrük vergilerini ayarlamalıdır. İhracatı desteklemede önemli tedbirler şunlardır: Bölgesel işbirliğini geliştirmek, taşıma ve transit engellerini ortadan kaldırmak. Bunun için komşu ülkelerin hepsinin DTÖ üyeliğine katılması için yardımda bulunmalıdır. Neticede Kırgız mal ve hizmetleri BDT ülkelerine satılırken ticari taviz elde edilir ve transit maliyetleri azalır. Komşu ülkelerle işbirliğinde Kırgızistan gümrük kurallarının basit, düzenli, şeffaf ve uygun olmasına gayret etmeli. Ayrıca sınır ve gümrük organlarında yolsuzluktan kaçınmak bölgedeki ülkelerin topraklarından transit geçişi basitleştirmek gerekir. Kırgız Cumhuriyetinin Hükümeti ticari partner ülkeleriyle işbirliğini düzenleyici ve geliştirici faaliyetleri düzenlemelidir. İhracat maliyetlerini düşürmek için Kırgız ürünlerini dış piyasaya sunmayı engelleyen eski standartlardan vazgeçmelidir. Güvenlik sağlamak için, ithalat edilen ve yerli malların kalitesini muhakkak kontrol etmelidir. İhracat potansiyelini artırmak için yüksek kaliteli ve rekabet gücü olan malları üretmelidir.

Ülke ekonomisinde yaşanan pek çok sorunun temelinde SSCB döneminde uygulanan merkezi planlamaya dayalı ekonomi politikasının etkileri bulunmaktadır. Bu dönemde SSCB sınırları içinde bulunan ülkelerin belirli alanlarda ihtisaslaşması ve ülkenin coğrafi, kültürel ve ekonomik yapılarına bakılarak ne tür üretim konusuna yöneleceği merkezden belirlendiğinden her ülke aynı ölçüde zenginliği paylaşamamıştır. Özellikle bu ülkelerin gümrük birliğine benzer bir yapıda, ürettikleri ürünleri SSCB bloku içinde satması karşılığında ihtiyaç duydukları ürünleri alması sonucunda uygulanan düşük fiyat politikaları etkinlik ve verimliliğin azalmasına yol açmıştır. En önemlisi ihtisaslaşma, ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmiştir. Bu işbölümü ve uzmanlaşma Kırgızistan'ın hayvancılık ve kısmen de olsa tarıma yönelmesine yol açmıştır.

1998 yılında DTÖ üyeliği ülkenin dünya ekonomisi üzerinde büyük etkiler meydana getirmesine sebep olmuştur. DTÖ üyesi olduktan sonra Kırgızistan'ın

ticareti coğrafi olarak yayılmıştır, ihracatta en çok kayırılan ülke rejimi uygulamaktadır, yabancı yatırım oranı artmıştır, haberleşme ve bilgi teknolojisi gelişmektedir ve vergi sistemi, ticari yasaları uluslar arası kurallara uymaktadır.

DTÖ üyeliğinin olumsuz getirileri arasında yurtiçi piyasada yerli malların pozisyonunun düşmesi, komşu ülkeleriyle ticari ilişkisinin bozulması ve gümrük tarifelerinin düşük olması göze çarpmaktadır. Şu halde Kırgızistan gelişmiş ülkeler için hammadde ve tarım ürünleri kaynağı ve hazır mallarını satacağı pazardır. DTÖ üyeliğinden kazançları uzun vadede bekleyebiliriz, çünkü kısa vadede ancak kayıplara uğramaktayız. Bu güne kadar ülke ekonomisinde gelişmeler olduysa DTÖ üyeliği yardımıyla değil, ona rağmen olmuştur.

Diğer sektörlerin yeterince gelişemeyişi ülkenin ithalata bağımlı ve dışsal şoklara açık hale gelmesine yol açmıştır. Merkezi planlama dönemine ait önemli bir uygulama, ülkedeki zengin akarsu kaynaklarından elektrik üretimine ağırlık verilmesidir. Bunun tabii sonucu da ihracat kalemleri içinde elektrik enerjisinin payının oldukça yüksek olmasıdır. Ancak, elektrik enerjisi üretiminde kullanılan teknoloji oldukça eski ve hantal olduğundan üretimde verimlilik sağlanamamakta ve dağıtımda büyük kayıplar yaşanmaktadır. Bu sorunun giderilmesi için Kırgız hükümeti yabancı yatırımcılarla sözleşme yaparak ya da kendi çabalarıyla teknolojilerini geliştirebilir ve elektrik enerji üretimini etkin hale getirebilir.

Eski ve yenilenemeyen işletmeler nedeniyle zaten sınırlı olan sanayi kapasitesinden yeterli sonucu almak dahi mümkün olamamaktadır. Bu durum ihracat imkânlarını büyük ölçüde azaltarak dış ticaret açığının artmasına neden olmakta ve dış ticaret açıkları borçlanmayla karşılandığından uluslar arası kurumlara bağımlılık artmaktadır.

BDT ülkeleri arasında DTÖ'ye ilk üye olan ve diğer uluslararası kurumların da üyesi olan Kırgızistan, uluslararası ticaretin ve dış ekonomik faaliyetlerin liberalleştirilmesi; doğrudan yabancı yatırımları çekme çalışmaları, parasına tam konvertibilite kazandırması ve Kırgızistan ekonomisini uluslararası rekabete açması gibi olgularla küreselleşen dünyaya aktif olarak katılmaya çalışmaktadır. Yalnız,

yapılan bu aktivitelerine rağmen Kırgızistan, küreselleşmenin olumlu sonuçlarını yeteri kadar alamamıştır. Bu durumda Kırgızistan, zararının en düşük kazancının ise en yüksek düzeyde olacağı, diğer ülkelerle uyumun sağlanabileceği şekilde küresel dünyanın sunduğu araç ve yöntemlerden etkin şekilde faydalanmalıdır.

Kırgızistan'da yabancı yatırımlar ve yatırımcılar için gerekli altyapı oluşturulmuş, yatırımların korunması devlet garantisine alınmıştır. Bu ülkede farklı sektörlerin gelişmesine ihtiyaç, iyi bir pazarın mevcudluğu, özelleştirmenin başlaması ve hızlanacağı beklentisi, dolayısıyla yatırımlara açıklık, yabancı şirketlere büyük avantaj sağlamaktadır. Yatırımcılar bu durumdan oldukça faydalanabilirler.

Serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi, özelleştirme programlarının mevcut olması, yatırımcılara iyi koşulların bulunması gibi faktörler göz önünde bulundurularak Kırgızistan'ın gelecekte ticaret sektörünün gelişimi açısından iyi bir potansiyele sahip olduğunu anlayabiliriz. Buna işaret eden unsurlar olarak büyük maden kaynakları, hidroelektrik alandaki önemli potansiyeli, tarım ürünlerinin ihracatı, hafif endüstrinin gelişmesi sayılabilir. Bununla ilgili olarak devletin ana görevi, ihracatı geliştirmek ve etkinliği artırmak için hukuki, ekonomik, sosyal ve diğer şartları sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Attokurova, N.S.: **Organizatsiya Vneşneekonomičeskikh Svyazey**, Učebnik, Bişkek, KRSU, 2005
- Beşimov, A., Abdıkaimov, O. v.s.: **Vliyanie Tamojennogo Soyuz na Ekonomiku Kirgıztana**, 2010
- Bronnikova, T.S., Černyavskiy, A.G.: **Marketing: Uchebnoe Posobie**, Taganrog, İzdatelstvo TRTU, 1999
- Brovko, N.A.: “Perspektivi Razvitiya Vneşnetorgovoy Politiki Kirgıztana”, Jurnal Refomı., Vipusk Avgust-Sentyabr, 2007
- Brovko, N.A.: “Vneşnetorgovie Svyazi Kirgızkoy Respubliki v Usloviyah Regionalnoy Integratsii”, (Çevrimiçi) http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no6/n6_2010_5.pdf
- Çeker, M.: “Ticari İşletme Kavramı”, (Çevrimiçi) www.cu.edu.tr
- Dudka, İ.: “Kirgıztan Spustya 19 let. Podvodya İtogi”, 30.08.2010, (Çevrimiçi) www.24.kg/economics/79821-dengi-ne-merznut.html
- Erakbaş, M.: “Perakende Sektörü ve Müşteri Odaklı Olmak”, 17.07.2009, (Çevrimiçi) <http://blog.erakbas.com/perakende-sektoru-ve-musteri-odakli-olmak-iii/>
- Esenaliev, S.: “Gosudarstvennaya Politika po Razvitiyu Vneşney Torgovli v Kirgızkoy Respubliki”, Vestnik, Bişkek, 2001
- Filippova, T.: **Mejdunarodnaya Torgovlya**, Učebnik, Moskva, İnfram, 1998
- Gavrilov, T.V.: **Mejdunarodnaya Ekonomika**, Moskva, İzdatelstvo Prior, 1999
- Golubkova, E.P.: **Osnovi Marketinga**, Učebnik, Moskva, İzdatelstvo Finpress, 2002

- İbraimov, O.: **Kırgızstan Ensiklopediya**, Bişkek, Tsentr Gos. Yazıka i Ensiklopedii, 2001
- Karimov, D.: “Rost Obyemov Eksporta i İmporta v Kırgızstane....” 06.09.2010, (Çevrimiçi) www.24.kg
- Kemer, Barbaros, O.: **Dış Ticaret Teknikleri: Teori Uygulama**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınevi, 2005
- Koyçiyev, T.: **Ekonomika Kırgızskoy Respubliki**, KTMÜ Yayınları: 24, Ders Kitapları Dizisi:12, Biskek, 2003
- Krugman P.R., Obstfeld, M.: **Mejdunarodnaya Torgovlya**, Sankt Peterburg, 2003
- Levi, M, Barton, M.: **Osnovi Rozniçnoy Torgovli**, Moskva, İzdatelstvo Progress, 2001
- Miklaşevskaya, N.A., Holopov A.V.: **Mejdunarodnaya Ekonomika**, Moskva, 1998
- Musaeva, D.A.: “Çto Neobhodimo Dlya Podyema Ekonomiki Kırgızskoy Respubliki V Sovremennih Usloviyah”, **Slovo Kırgızstana**, 17.01.2007
- Musakocoev, Ş.: **Ekonomika**, Ekonomikalık Okuu Kural, Bişkek, 1999
- Nekrasov, V.A.: Vneşnyaya Torgovlya Kırgızstana v Usloviyah Mirovogo Finansovogo Krizisa: Sostoyanie i Perspektivi, (Çevrimiçi) <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2003/v1/a05.html>
- Raitskiy, K.A.: **Ekonomika Predpriyatiy**, Moskva, İzdatelstvo MGU, 2000
- Seyidoğlu, H.: **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2007
- Sklyarenko, V.K., Prudnikov, V.M.: **Ekonomika Predpriyatiy**, Moskva, İzdatelstvo İnfra-M, 2005
- Türkoğlu, Y.: **Bilgi Çağında Elektronik Ticaretin Dış Ticarete Etkileri**, Ankara, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi

(İGEME), 2004

- Uzkar, A.: “Kırgızistan’da Dış Ticaretin Dinamik ve Statik Etkileri”, (Çevrimiçi)
www.manas.kg/sbe/tezler/iktisat/AdemUZKAR.pdf
- Tamojennaya Statistika: **Statistiçeskiy Byulleten Vneşney Torgovli. Dokladı i Prospektı, Bişkek, 2009**
- Nat.Stat.Kom.KR: **İndeksi Tsen Kırgızskoy Respubliki 2002-2007, Bişkek, 2007**
- Nat.Stat.Kom.KR: **Maloe i Srednee Predprinimatelstvo v Kırgızskoy Respublike 2002-2006, Bişkek 2007**
- Nat.Stat.Kom.KR: **Potrebitelskiy Rınok Kırgızskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek, 2010**
- Nat.Stat.Kom.KR: **Sotsialno-Ekonomiçeskoe Polojenie Kırgızskoy Respubliki Yanvar-Dekabr 2010, Bişkek, 2011**
- Nat.Stat.Kom.KR: **Vneşnyaya Torgovlya Kırgızskoy Respubliki 2005-2009, Bişkek, 2010**
- KR nın Uluttuk Statistika Komiteti: **Kırgız Respublikasının Statistikalık Cıldığı 2010, Bişkek, 2010**
- Easttime.ru “Kırgızstan v VTO: ‘...i fokus ne udalsya’”, Analitika Kırgızstana, 26.08.2008, (Çevrimiçi),
<http://www.easttime.ru/analiti/1/4/479.html>
- www.mert.kg: Kırgız Cumhuriyetinin Ekonomik Kalkınma ve Ticaret Bakanlığı Sitesi
- www.siteresources.worldbank.org: Otçet Po Rezultatam Audita Torgovli v Kırgızskoy Respublike
<http://www.muhasabedersleri.com/ithalat-ihracat.html>
<http://centralasiaonline.com/cocoon/caii/xhtml/ru/features/caii/features/2009/01/20/feature-03>
- www.customs.gov.kg
- www.allkyrgyzstan.com

www.toktom.kg

<http://www.findnews.ru/i6180032>